

HANNES VINNAL

Turusidemed.

Kaubandus, kommunikatsioon ja lõimumine
Lääne- ja Põhjamere regioonis,
c. 1730–1830

HANNES VINNAL

Turusidemed.
Kaubandus, kommunikatsioon ja lõimumine
Lääne- ja Põhjamere regioonis,
c. 1730–1830

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, Tartu Ülikool

Käesolev väitekirj on lubatud kaitsmisele 3. septembril 2019 toimunud Humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu koosoleku otsusega.

Juhendajad: dotsent PhD Enn KÜng

Oponent: professor PhD Jüri Kivimäe
Department of History, University of Toronto.

Kaitsmine: 5. november 2019, kell 16:15, TÜ senati saal Ülikooli 18–204.

Doktoritöö valmimist toetasid Eesti Teadusfondi uurimistoetus ETF8209 “Kaubalis-rahaliste suhete areng Eesti alal 17. saj. kuni 20. saj. alguseni” ja Eesti Teadusagentuuri projekt PRG318 “Ümberkorraldustele aluste loomine. Muutuste poliitilised ja majanduslikud argumendid Läänemere ruumis varauusaajal”. Samuti doktoriõppe ja rahvusvahelistumise programm DoRa tegevuse 6 raames ning Kultuuriteaduste ja kunstide doktorikool, mida finantseerisid Euroopa Sotsiaalfond ja Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond.

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ISSN 1406-443X

ISBN 978-9949-03-187-0 (trükis)

ISBN 978-9949-03-188-7 (pdf)

Autoriõigus: Hannes Vinnal, 2019

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

Weil **Du** zur Ehrlichkeit erzogen /
So traute sich auch Jedermann
Dir / Redlicher! so sicher an /
So wahr **Du** Niemand je betrogen.
Ein Wort! Ein Mann! Dieß müßte gelten
Mehr / als man tausend Eide lügt /
Und tausendmal dabey betrügt.
Wer kann **Dich / Treuer!** treulos schelten?

Salm leinaoodist Thomas Clayhillsi (1690–1757) surma puhul
(Rahvusarhiiv, Tartu, raamatukogu, inv. nr. 28855)

TÄNUAVALDUSED

Täna oma õppejõude Tartu Ülikoolis, kolleege, kaasdoktorante, sõpru ja pere-
liikmeid, kes käesoleva doktoritöö valmimisele pikkade aastate jooksul nii nõu
kui jõuga toeks olid. Eelkõige aga täna oma juhendajat, dotsent Enn Küngi,
kes oli alati valmis vastama minu küsimustele ja toetama minu ettevõtmisi
kodu- ja välismaal. Erilised tänud lähevad veel Münsteri Ülikooli professorile
Ulrich Pfisterile, Greifswaldi Ülikooli professorile Michael Northile, Berliini
Vaba Ülikooli professorile Alexander Schunkale ja doktor Alexander Engelile
Göttingeni Ülikoolis. Nimeliselt tahan meeles pidada veel Andreas Kalkunit,
Liisi Taimret, Igor Mosyaginit, Sven Blehnerit, Matthias Müllerit, Trevor Harri-
soni, Klas Rönnbäcki ja Madlena Mahlingit. Kõige südamlikum tänutunne toe-
tuse eest kuulub siinkohal aga minu vanematele

SISUKORD

ILMUNUD ARTIKLID	8
SISSEJUHATUS	9
1. Eesmärk, meetod ja ülesehitus	9
1.1. Kuidas mõelda turust? Töö teoreetilised lähtekohad	10
1.1.1. Turg pikaajaliste ühiskondlike muutuste keskmes	10
1.1.2. Kas turul on ajalugu?	13
1.1.3. Turu piirid 1: Transaktsiooni- ja informatsioonikulud	14
1.1.4. Turu piirid 2: Usaldus ja asümmeetriline informatsioon	17
1.1.5. Hierarhiad, turud, võrgustikud – sotsiaalse sideme hübriidne vorm	18
1.2. Uurimisküsimus ning meetod	20
1.2.1. Integratsiooni historiograafia	20
1.2.2. Uue sünteesi vajadusest	24
1.2.3. Uurimisküsimus	26
1.2.4. Piirid ja juured. Uurimisvaldkonna ideoloogilisest kallutatusest	29
1.2.5. Kvalitatiivne ja kvantitatiivne meetod ning <i>l'histoire serielle</i>	31
2. Allikad	33
2.1. Ajalooline ülevaade kaubakontorite tegevusest	33
2.2. Arhiivide ülesehitus ja koostis	37
2.2.1. Raamatupidamine	39
2.2.2. Kirjavahetus	42
2.3. Allikakriitiline refleksioon	45
2.4. Kaubakontorite arhiivide säilimisest Läänemere ruumis ja nende kasutamisest	49
ARTIKLID	57
JÄRELDUSED, DISKUSSIOON JA KOKKUVÕTE	147
ALLIKAD JA KIRJANDUS	157
SUMMARY AND DISCUSSION	173
ELULOOKIRJELDUS	184
CURRICULUM VITAE	186

ILMUNUD ARTIKLID

- I. (2011) Kaubabilansi kujunemine ja rahvusvaheliste maksete liikumine Läänemere regioonis 18. sajandil: Tallinna kaupmehe Thomas Clayhillsi näide. *Ajalooline Ajakiri*, no 3/4.
- II. (2013) Der baltische Getreidehandel und das internationale Preisniveau: Der Roggenpreis in Reval im 18. Jahrhundert. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 8.
- III. (2014) The world refuses to shrink: the speed and reliability of information transmission in North and Baltic Sea region, 1750–1825. *European Review of Economic History*, 18.
- IV. (2018) Cost–distance ratio in change: Transmission rates of commercial correspondence in the North and Baltic Sea region, 1732–1808. *Scandinavian Economic History Review*, 66.

SISSEJUHATUS

1. Eesmärk, meetod ja ülesehitus

Valitseb tähenduslik erinevus selle vahel, kuidas turu ja ühiskonna seoseid on käsitlenud sotsiaalteadused ja kuidas seda on teinud ajalookirjutus. Sotsiaalteadustes on sageli turgu kirjeldanud kui midagi, mida iseloomustab sotsiaalsete sidemete nõrkus või puudumine. Tänu turule, seda nii heas kui halvas, on olnud võimalik vabaneda sõltuvussuhetest ja pääseda ligi (näilisele) valikute lõpmatusse. Turu tekkimise tulemusena ei ole me enam omavahel nii tugevalt seotud vere- paiga- ja kultuurisidemetega, vaid rohkem üksi, liikuvad ja konkurentsist teistega. Selles suhtes on turuside oksüümoronlik sõnakombinatsioon, kuna just turusuhted on olnud need, mis murendavad sotsiaalset lõimet. Seevastu on ajalookirjutuses, eriti selle kesk- ja varauusaja uurimise harudes, nähtud turgu enamasti kui sidujat. Seda traditsioon esindavad Euroopa eri paigus nii mõjukas Hansa uurimine kui Fuggerite, Felipe II ja Medicite ajastu käsitletud. Turg on olnud see, mis seob inimesed kokku, ületab vahemaad, võib aja. Kaubateid mööda liikusid uudised ja teadmised, uus tehnoloogia, kunst ja materiaalne kultuur, aga ka epideemiad ning isegi võõrad looma- ja taimeliigid. Seejuures on hiliskeskaegset ja varauusaegset suurkaupmeest, kelle kõrgest ühiskondlikust staatusest jutustavad tänini tema representatsioonid Euroopa kunstipärandis, kujutatud kui dünaamilist ühiskonnakihti, omamoodi muutuste agenti, kelle peamine kompetents seisnes füüsilise ja kultuurilise distantse ületamises, toetudes vere-, usu- ja keelesidemetel põhinevatele võrgustikele.

Võib arvata, et tegu on ühe mündi kahe poolega – turusuhte areng käivitab ühiskonnas integreerivad ja desintegreerivad protsessid korraga. On ju eesti keeles, nagu paljudes teisteski keeltes, turul kaks tähendust – ühelt poolt on ta konkreetne kauplemise koht, teiselt poolt abstraktne süsteem. Et mõista turu ja lõimumisprotsesside vahelisi seoseid, on kasulik pöörduda tagasi punkti, kus kaks turu tähendusvälja omavahel lahknema hakkasid. On tõenäoline, et see toimus varauusaja perioodil, mil kaugkommunikatsioon kirjavahetusevõrgustike ja trükimeedia näol hakkas edukalt vahendama lokaalset ja personaalset üleregionaalse ja impersonaalsega. Seetõttu olen leidnud, et kasulik oleks vaadelda kaubanduse, kommunikatsiooni ja lõimumisprotsesside vastasmõjusid. Seda enam, et majandusajaloos viljakaks osutunud suund, mida on nimetatud uueks institutsiooniökonomikaks, püstitab informatsioonikulude probleemi sotsiaal-majanduslike muutuste võtmetegurina. Sellest lähtuvalt on minu vaatluse kese nihkunud materiaalsete väärtuste vahetuselt selle tagajärjel tekkinud ja selle eelduseks olevate informatsioonivõrgustike raamtingimuste juurde. Ruumiliselt keskendub töö Lääne- ja Põhjamere regioonile, mis varauusajal moodustas suhteliselt selgepiirilise kaubandus- ja kommunikatsioonisüsteemi. Ajalisteks raamideks on periood 1730 kuni 1830. Huvitaval kombel (ja ilmselt mitte juhuslikult) kristalliseerus just samal ajal valgustusajastu mõtlejate tekstides idee turust kui milleski loodusseadustega sarnasest ning see tõsteti välja oma varasemast koha ja subjektiga seotud igapäevaelu reaaliatest. Ühtlasi vastab see periood Ida-

Euroopa kontekstis tähenduslikule aastasajale enne tööstuslikku või tehnoloogilist pööret.

Tagasi vaadates oma doktorantuuri perioodile on ülalkirjeldatud küsimustering olnud see, mis on mind ärgitanud dissertatsiooni aluseks olevate juhtumiuuringutega tegelema. Lugeja paneb tähele, et uurijapilk hüpleb teemalt teemale nagu taskulambi valgusvihk pimeduses. Seda seletab asjaolu, et käesolevas töös on ühise katuse alla võetud neli üsna pika ajaperioodi jooksul, aastatel 2011 kuni 2018, ilmunud artiklit. Artiklid on esitatud ilmumisjärjekorras ning peegeldavad autori huvi liikumist uurimisteema ja allikalise baasi, milleks olid Eesti kaubakontorite arhiivid, raames. Eelkõige on aasta-aastalt kasvanud seos kaas-aegse ja rahvusvahelise uurimisseisuga. Doktoritöö sissejuhatuse esimene osa koosneb uurimisprobleemi teoreetilisi lähtekohti, aktuaalsust, historiograafiat ja metoodikat käsitlevatest osadest. Lähemalt tutvustatakse enamjaolt sotsiaalteadustest pärinevat mõisteaparatuuri pikaajaliste ühiskondlike muutuste ja turusuhete seoste mõistmiseks. Sissejuhatuse teine osa on pühendatud allikatele. Käesolev töö ammutab oma empiirilise materjali kolmest Eestis tegutsenud rahvusvahelise haardega kaubakontori arhiivist. Nendeks on Thomas Clayhills & Son Tallinnas ning Jacob Jacke & Co ja Hans Dietrich Schmidt Pärnus. Ühtlasi püüab allikate peatükk kaardistada laiemalt kaubakontorite arhiivide ülesehituse printsiibid, säilivuse ja uurimisseisu Läänemere ruumis. Dissertatsiooni lõpetab eestikeelne kokkuvõte. Selles on sõnastatud nii nelja artikli põhiväited, omavahelised seosed kui ka senise uurimistöö vajakajäämised ja edasised käsitusvõimalused. Kogu kirjutis päädib ingliskeelse lühiülevaatega.

1.1. Kuidas mõelda turust? Töö teoreetilised lähtekohad

1.1.1. Turg pikaajaliste ühiskondlike muutuste keskmes

Turgu selle abstraktses tähenduses (mitte kauplemise kohaga seotud tähenduses) on defineeritud kui vabatahtlike, spontaansete, korduvate ja mõlemapoolselt kasulikku varade vahetust kokkulepitud hinna alusel.¹ Selliselt mõistis turgu ka šoti valgustaja Adam Smith. Oma teoses “Rahvaste rikkus”, mis ilmus 1776. aastal ja saavutas kiiresti suure kõlapinna, kutsus ta üles mõtlema turu, tööjaotuse ning ühiskondliku kasu seoste peale.² A. Smith kirjeldas lihtsat küttide-korilaste ühiskonda, et näitlikustada isemajandava, s.t turuta süsteemi puudujääke. Nimelt, olukorras, kus kõik vajaminev toodetaks perekonna või hõimu ringis, jäävad kasutamata nii tööjaotusest kui ka mastaabisäästust tulenevad eelised. See tähelepanek tugines eeldusel, et indiviidide, ühiskondade ja piirkondade eeldused on erinevad – kõik ei ole võrdselt head kõigil tegevusaladel, kõik piirkonnad ei sobi kogu vajamineva tootmiseks ühtmoodi jne. Teistega vahetusse

---

¹ Eric Kerridge 1986, Early modern English markets, in: B. L. Anderson, A. J. H. Latham (eds.) *The Market in History*, London, (121–154) 121.

² Adam Smith 2005 [1776], *Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest*, I köide, tõlkinud Mart Trummal, Tartu: Ilmamaa, 79–100.

astudes on kõigil osapooltel võimalik kasu lõigata, kuna üksikindiviidid, majapidamised, kogukonnad, linnad või terved maad ja rahvad saavad spetsialiseeruda nendele valdkondadele, kus nende suhteline eelis avaldub kõige paremini. Spetsialiseerumine võimaldab hulgi tootmist, milles omakorda avaldub nn. mastaabisäästust tulenev kasu, kuna püsikulud jagunevad suurema hulga toodangu peale. See omakorda võimaldab pühendada rohkem aega teadmiste ja vilumuste omandamiseks valitud tegevusalal, mistõttu kogu tootmisprotsess muutub veelgi professionaalsemaks ja efektiivsemaks. Sellest arenguloogikast lähtuvalt oli A. Smithi ja paljude hilisemate turumajanduse eestkõnelejate silmis lihtsast “juhuslikust” vahetusest rahvusvaheliseks kaubanduseks arenenud turg see “nähtamatu käsi”, mis juhib inimkonna helgema tuleviku poole.³

Enamik majandusajaloolasi on ühel meelel, et enne tööstuslikku pööret oli majanduse arengumootoriks just nn. Smithlik kasv (*Smithian growth*), mille all mõistetakse turgude integratsiooni tõttu toimuvat tööjaotuse arengut. Smithiliku majanduskasvu võttis Lääne ühiskondades peamiselt 19. sajandi jooksul üle nn. Schumpeterlik kasv (*Schumpeterian growth*, Joseph Schumpeteri järgi), mille eestvedajaks oli innovatsioon ja tehnoloogiline uuenemine.⁴ Huvitav on siinjuures, kuidas need kaks kasvumudelit omavahel seostuvad. Jan de Vries on leidnud, et Schumpeterlik kasv võis välja kasvada Schmitilikust arengust, mis vajalike kauba- ja kapitalivoogude kõrval genereeris ka tehnoloogiliseks läbimurdeks vajaliku informatsioonivoo ja süstematiseeritud “kasulike” teadmiste kasvu.⁵ Vaatamata vastuhäältele turumajanduse kõige teravamate kriitikute ringist ollakse majandusajaloolaste seas üldiselt seisukohal, et toimiv turg on tõend nii arenenud jõukusest kui ka edasise kasvu eeldus.⁶ Schmithiliku protsessi ehk turgude arengu juures on omakorda eristatud kahte olulist arenguliini – turu tihenemist (*market deepening*) ja turu avarumist (*market widening*). Turu tihedus kui vertikaalne mõõde seostub omakorda kolme protsessiga. Esiteks märgib see tarbimise kasvu juba turul olevate kaupade suhtes; teiseks, turule tootmise kasvu võrreldes oma tarbeks tootmisega; ja kolmandaks, uute kaupade turule toomist ehk üha enamate väärtuste kaubastamist. Turu avarumine kui horisontaalne mõõde märgib geograafiliste piiride avarumist, mille tõttu üha

---

³ Victoria Bateman 2012, *Market and Growth in Early Modern Europe*, Pickering & Chatto: London, 1–2.

⁴ Nuno Palma, 2016, *Sailing away from Malthus: intercontinental trade and European economic growth, 1500–1800*, *Cliomerica* 10, 129–149.

⁵ Jan de Vries 2001, *Economic growth before and after the Industrial Revolution: A modest proposal*, in: Maarten Prak (ed.) *Early Modern Capitalism. Economic and Social Change in Europe, 1400–1800*, Routledge: London, New York, (175–191) 188.

⁶ Robartus Johannes van der Spek, Bas van Leeuwen, Jan Luiten van Zanden 2015, *An introduction, Markets from Ancient babylonia to the modern world*, in: R. J. van der Spek, B. van Leeuwen, J. L. van Zanden (eds.) *A history of Market performance. From Ancient Babylonia to the modern world*, Routledge: London, New York, (1–16) 1.

suurem hulk inimesi maailma eri paigus on vastastikuse vahetuse kaudu omavahel seotud.⁷

Vastust küsimusele, miks oli elu eelmodernsel perioodil tänaste standardite järgi vaene, räpane ja lühike (Thomas Hobbesi sõnad); või pigem, miks see on alates 19. sajandist paljudes maailma piirkondades järsult muutunud, on otsitud turgude ajaloost. Lõviosa elanikkonnast vires vaesuses, kuna turud olid puudulikud, s.t. nad olid hõredad ja piiratud. Sellele seisukohale on kogunenud nii poolt kui vastuargumente. Varasem, marksistlik koolkond leidis, et kaugkaubanduse roll kapitali akumulatsiooniprotsessis ja kapitalistlike suhete esilekerkimisel oli suur. Suunale, mis tähtsustab varaseid üleregionaalsid turge Lääne-maailmale iseloomuliku majandusliku heaolu lähtekohana on ka kaasajal toetajaid.⁸ Hilisemal ajal on siiski valitsenud revanšistlik suund, mille kohaselt ei murdnud turud ise välja oma arenemastusest, vaid selleks oli vaja mingisugust välismõju. Stephan Epstein peab selliseks välismõjuks tsentraliseeritud riikluse kujunemist. See käivitas tema hinnangu võimsa siseturgude arengu varauusajal.⁹ Jan Luiten van Zanden on rõhutanud inimkapitali arengu (hariduse) tähtsust, mis omakorda oli seotud protestantismi levikuga.¹⁰ Victoria Bateman leiab seevastu, et Loode-Euroopa majandusedule võrreldes ülejäänud Euroopaga andis hoo sisse uus abiellumistava, kus kooselu sõlmiti materiaalselt iseseisvatena vabatahtlikkuse alusel, s.t. suhteliselt hilises eas. Sellega kaasnes noorte ja eriti naiste majandusliku agentsuse kasv ja sündivuse langus.¹¹ Välismõju pooldajate koolkonna nõrkuseks on asjaolu, et veenvalt ei suudeta lahendada kausaalsuse probleemi: kas tegu on ikka välismõjuga, või on tegu osaliselt või täielikult turgude sisemisest arengust tulenevate kõrvalmõjudega. Siit on välja kasvanud turgude ajaloo uurimise kolmas suund, mis tõdeb, et kuigi kaubanduse otsene mõju ei pruukinud olla kuigi suur, oli sellel kindlasti kaudne mõju ühiskondlikke institutsioonide kujunemisele, mis omakorda mõjutasid majanduslikke ja ühiskondlikke protsesse.¹²

---

⁷ Vaata näiteks: Stephan R. Epstein 2001, The late medieval crisis as “integration crisis”, in: Maarten Prak (ed.) *Early Modern Capitalism. Economic and Social Change in Europe, 1400–1800*, Routledge: London, New York, (23–48) 37.

⁸ Robert C. Allen 2003, Progress and poverty in early modern Europe. *Economic History Review* 56, 403–43.

⁹ Stephan R. Epstein 2001, Introduction, in: S. Epstein (ed.), *Town and Country in Europe, 1300–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, (1–29) 12.

¹⁰ Alexandra M. de Pleijt, Jan Luiten van Zanden 2016, Accounting for the “Little Divergence”: What drove economic growth in pre-industrial Europe, 1300–1800?, *European Review of Economic History* 20, 387–409.

¹¹ Victoria Bateman 2015, The Changing Axis of Economic Power in the Early Modern Period, in: Hywel Williams (ed.), *An Introduction to the History of Capitalism, 600–1900 AD (The Culture of Prosperity)*, (22–31) 29.

¹² Palma, *Sailing away*, 129–149; Daron Acemoglu; Simon Johnson, James A. Robinson 2005, The rise of Europe: Atlantic trade, institutional change and growth, *American Economic Review* 95, 546–79.

1.1.2. Kas turul on ajalugu?

Kui me asetame turu sotsiaalmajanduslike protsesside keskmesse, siis tekib küsimus, kas turg ise on midagi *primum movens*i taolist, mis ise liikumatuks jäädes on kogu ülejäänud liikumise põhjus, või on ta ka ise muutumises? Selle järgi küsimine juhatab meid debati juurde, mida on kutsutud substantivistide ja formalistide vastasseisuks. Kui viimased, toetudes A. Smithi käsitlusest lähtuval klassikalisele majandusteooriale, seadsid ajastuteüleseks nähtuseks kasumit maksimeeriva ja ratsionaalselt käituva *homo oeconomicus*e, siis nn substantivistid väitsid, et mineviku majandussüsteeme ei saa uurida lähtudes kaasaegsest majandusteooriast. Substantivistliku suuna olulisim autor Karl Polany tõdes 1944. aastal ilmunud teoses “*The Great Transformation*”, et turud on valitsenud ressursijaotust vaid väga väiksel ajalõigul inimkonna ajaloos – peaaesjalikult 19. sajandi läänemaailmas.¹³ Enne seda, ja kasvava tähtsusega taas 20. sajandil (ta viitab plaanimajanduse esiletõusule), on valitsenud teistsugused materiaalse ressursside jaotussüsteemid. Kasutades antropoloogilist materjale, argumenteeris K. Polany, et eelkapitalistlikud ühiskondi iseloomustasid struktuurid, mis ei põhinenud vaba turu printsiibil. Ta eristas kingitustel põhinevat majandust (*gift economy*), mida esindavad näiteks Polüneesia traditsioonilised rahvad; ümberjaotamise printsiibil põhinevat majandust (*palace economy*), mille alla liigituvad palee jaotussüsteemid Lähis-Idas ning Aristotelliku majapidamist (*household economy*), nii nagu seda tunti antiikmaailmas ja feodaalses Euroopas. Neis jaotussüsteemides ei põhinenud majanduslike otsuste tegemine niivõrd individuaalsetel valikutel kui sotsiaalsetel suhetel, kultuurilistel väärtustel, moraalil, poliitikal, religioonil või autoritaarsete juhtide poolt sisendatud hirmul. Substantivistide kultuuriline lähenemine vastandus 20. sajandi peavoolu majandusmõtlemisele, kuid osutus võrdlemisi populaarseks antropoloogias, ajalookirjutuses ja majandussotsioloogias.

Douglass C. North on nn uue institutsiooniökonoomika (*new institutional economics*) raames K. Polany mõtteid edasi arendanud. Oma 1977. aastal ilmunud artiklis leidis ta, et substantivistide viljeletud antropoloogiline lähenemine seletab küll veenvalt majandusvormide sotsiokultuurilisest asetusest tingitud paljusust, kuid takistab turgude arengu ajaloolise dünaamika mõistmist.¹⁴ K. Polany raamistikus pole tõepoolest midagi, mis võimaldaks seletada sisemist arengupotentsiaali traditsioonilisest ühiskonnast turupõhiseks ühiskonnaks või globaalseks kapitalismiks. D. North mõõnis, et turumajandus ei ole ialgi täielikult domineerinud ressursijaotust üheski ühiskonnas ning et tegelikkuses puhtaid süsteeme nagu kingimajandus, vaba turg või plaanimajandus ei esine. Seepärast seadis ta põhiliseks uurimisküsimuseks muutused vahekordades turu ja teiste jaotussüsteemide vahel. Tegelikult alles 1990. aastal ilmunud uurimuses “*Institutions, Institutional Change and Economic Performance*” jõudis ta turu

¹³ Karl Polanyi 1971 [1944], *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of our Time*. Boston: Beacon Press.

¹⁴ Douglass C. North 1977, *Markets and other allocation systems in history: the challenge of Karl Polanyi*. *Journal of European Economic History*, 6 (3), 703–716.

ja turuväliste vahetusvormide dihhotoomia ületamiseni.¹⁵ Ühiskondlike institutsioonide inimkäitumist suunavateks mängureegliteks defineerimine lubas tal kujutada institutsioonilist arengut ajaloolisi muutusi seletava printsiibina. Sealtpeale on lähenemine turule kui institutsioonile asendanud kaua püsinud arusaama, mis käsitles turumajandust kui isetekkelist ning isereguleeruvat korraldust (nn *sponteneus order*), mis seisis lahus ühiskondlikest institutsioonidest.¹⁶ Uue institutsiooniökonoomika perspektiivist vaadatuna ei piira institutsioonid vaba turgu, vaid loovad selle. Ajalooline seos ühiskondlike institutsioonide ja turu arengu vahel püstitub institutsiooniökonoomika peamise uurimisobjektina.

Nii K. Polany kui D. North olid eelkõige teoreetikud. Nende empiirilised näited on paljuski selektiivsed ja kallutatud. K. Polany töö kritiseerib viigiliku vaba turumajanduse võidukäigu kujutamist, mida esindas tema kaasajal mõjukas Austria koolkond. Viimane omakorda tõukus kommunistliku plaanimajanduse kriitikast. D. Northi käsitus küll aktsepteerib ajalooliste vahetusvormide paljusust, kuid implitsiitselt eeldab ühe arengutee, lääneliku turumajanduse, paratamatut võidukäiku. Kuid lähtekohana turust kui ajaloolisest nähtusest mõtlemiseks K. Polany ja D. Northi suunad äärmiselt olulised. Tänu nende tööle püstitub turg nähtusena, mis on inimeste kätetöö, keeruka ajaloolise arengu tulemus ja sellisena pidevas muutumises. Turg ei ole enam seletuse printsiip, vaid uurimisobjekt. Mitmete ajaloolaste tööd on viimastel kümnenditel tõukunud sellest vaatekohast.¹⁷

1.1.3. Turu piirid 1: Transaktsiooni- ja informatsioonikulud

D. Northi ja paljude teiste uue institutsiooniökonoomika esindajate eesmärgiks oli arendada välja analüütiline raamistik ajalooliste muutuste ja ühiskondade vaheliste erinevuste uurimiseks. Sellega seoses pöördus uurijate pilk turu institutsiooniga seonduvate kulude dünaamika kui ajaloolisi muutuseid seletava teguri poole. Uue institutsiooniökonoomika üks keskseid tõdemusi on, et turg ei ole isetekkeline, vaid see on pingutuste vili ning turg nagu iga teisegi institutsiooni sisse seadmise ja kasutamise seostuvad kulud. Institutsioonide loomine ja jõustamine nõuab ressursse.¹⁸ Nendele kuludele on antud erinevaid nimesid.

---

¹⁵ Douglass C. North 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press; eesti keeles: Douglass C. North 2004, *Institutsioonid, institutsiooniline muutus ja majandusedu*, Tartu: Fontese Kirjastus.

¹⁶ Claude Didry, Caroline Vincensini 2011, *Beyond the market-institutions dichotomy: The institutionalism of Douglass C. North in response to Karl Polanyi's challenge*, Working Papers, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00601544>.

¹⁷ Näiteks: Milja van Tielhof 2002, *The 'mother of all trades': The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the late 16th to the early 19th century*. Leiden: Brill; või: Sheilagh Ogilvie 2011, *Institutions and European trade: Merchant guilds, 1000–1800*. Cambridge University Press.

¹⁸ North, *Institutsioonid*, 17–18; Jüri Sepp (2006), *Institutsiooniökonoomika metodoloogia ja rakendused*, in: *Majandusarengu institutsionaalsed tegurid* / Tartu Ülikool, majandus-

Järgnevalt tutvustan kahte viimastel kümnenditel just majandusajaloolaste tööd levinud kontseptsiooni. Nendeks on transaktsioonikulud (*transaction costs*) ja informatsioonikulud (*information costs*). Kõige laiemalt mõistet – kauplemiskulud (*trade costs*), mille alla liigituvad lisaks enamikule transaktsiooni- ja informatsioonikuludele ka transpordikulud ja poliitilised barjäärid tollide näol – ma siinkohal eraldi ei käsitle.¹⁹

Transaktsioonikulud, uue institutsiooniökonomika alusmõiste, on kauplemiskuludega võrreldes ühelt poolt kitsam mõiste. Selle alt jäävad välja transpordikulud, teisalt aga laiem, haarates ka kõiksugused juhtimiskulud. Transaktsioonikulusid on defineeritud erineval moel. Varane D. North nägi nendes kulusid, mis kaasnevad väidetavalt turumajanduse aluseks oleva omandiõiguse defineerimise ja jõustamisega.²⁰ Hiljem on ta käsitlenud transaktsioonikuluna vaba turuhinna kui turumajandusele spetsiifilise sotsiaalse käitumise koordinatsiooni-mehhanismi kasutamise seonduvaid kulusid. Kõige üldisemas tähenduses on transaktsioonikulud kõik need kulud, mis ei seostu otseselt tootmisega, vaid tulenevad inimeste tegevuse koordineerimise vajadusest. Seetõttu on neid nimetatud ka tööjaotuse kuludeks või koostöökuludeks.²¹ D. Northi ja Robert Thomase järgi on transaktsioonikulud viimasel viiesajal aastal märkimisväärselt alanenud. Kusjuures see protsess algas lääne ühiskondadest varauusaja perioodil ja see andis viimastele hilisema arengu (näiteks tööstuslik pööre) määranud eelispositsiooni.²² D. North rõhutab läänemaailma arengu kontekstis kolme peamist ajalooliste transaktsioonikulude säästu valdkonda – kapitali mobiilsus (pangad, vekslid), informatsioonikulud (trükikunst, postisüsteem, ajakirjandus) ja riskihaldus (kindlustus).²³

Informatsioonikulud, mida algselt käsitleti transaktsioonikulude alajaotuse-na, on hilisemas kirjanduses omandanud hoopis laiemä tähenduse. Mark Casso-ni järgi, kes on informatsioonikulude kontseptsiooni üks olulisemaid eestkõnele-jaid, võimaldab see lähenemine käsitleda majandust mitte pelgalt materiaalse-te ressursside jaotussüsteemina, vaid kui spetsiifilist informatsioonisüsteemi. Kauplemine nõuab inimestelt üksteisega kontakti astumist, oma soovide edasta-mist ja selgitamist, mida pakutakse vastutasuks; samuti läbirääkimisi hinna üle ning kokkulepete täitmise kontrolli. Kõik need tegevused on seotud informat-siooni vahetamise, haldamise ja salvestamisega. Sellega omakorda kaasnevad

---

teaduskond, [vastutavad toimetajad Jüri Sepp ja Raigo Ernits, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2006, (17–73) 35.

¹⁹ James E. Anderson, Eric van Wincoop 2004, Trade Costs. *Journal of Economic Literature* 42, (691–751) 691.

²⁰ Douglass C. North 1977, Markets and other allocation systems in history: the challenge of Karl Polanyi. *Journal of European Economic History* 6 (3), (703–716) 710.

²¹ Jüri Sepp 1997, *Institutsiooniökonomika*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 39.

²² Douglass C. North, Robert Thomas 1995, *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press.

²³ Douglass C. North 1991, Institutions, Transaction Costs, and the Rise of Merchant Empires, in: James D. Tracy (ed.) *The Political Economy of Merchant Empires. State Power and World Trade, 1350–1750*, Cambridge University Press, (22–40) 27–29.

mitmesugused otsesed ja kaudsed kulud. M. Casson näitab, kuidas parem ja/või odavam informatsioon viib paremate otsusteni, mis omakorda juhib suurema lõimumise ja parema ressursikasutuse ning lõpetuseks kõrgema sotsiaalse heaolu poole.²⁴ Seejuures toob M. Casson välja kaks olulist seaduspära, millele informatsioonikulud alluvad ning mis on määranud ajaloolise arengutee. Esiteks, informatsioonikulud on enamasti püsikulud. Teadmised hindade, kauplemisolude turvalisuse, agentide usaldusväärsuse jne. kohta tuleb koguda sõltumata tehingu mahust. Seetõttu osutuvad kõrgete informatsioonikulude korral kasumlikuks ainult suure väärtusega tehingud (näiteks luksuskaupade vahetus).²⁵ Teiseks, informatsiooni kogumisega seotud kulude ning selle põhjal langetatud otsuste kvaliteedi vahel valitseb samasuunaline seos. See tähendab, et paremate otsustega kaasnevad paratamatult ka suuremad informatsioonikulud.²⁶ Informatsioonikulude järkjärgulise languse korral lähtub nendest seaduspäradest kaks omavahel seotud trendi: esiteks – üha suurem hulk vahetustehinguid muutub võimalikuks; teiseks – võimalik on langetada paremaid otsuseid sama ressursikulu juures.

Informatsioonikulude ja transaktsioonikulude vahekord ei ole erialakirjanduses veel selgeks vaieldud. D. North möönab, et informatsiooni kulukus mängib põhirolli transaktsioonikulude juures.²⁷ Paljud ajaloolased on kasutanud neid mõisteid läbisegi. Siiski, kuigi transaktsioonikulud ja informatsioonikulud on tihedalt seotud mõisted, ei ole need päris ühetähenduslikud.²⁸ Oma töös olen leidnud, et informatsioonikulude kontseptsioon on transaktsioonikulude omast viljakam, kuna võimaldab paremini ajaloolase tööle omast hermeneutilist lähenemist, liikudes ajaloolistelt informatsioonikuludelt turu kui institutsiooni ja kaupmehe funktsioonide arengu mõtestamisele ning sealt tagasi informatsioonisüsteemide teisenemise juurde. Samuti on informatsioonikuludel põhinev arusaam paremini rakendatav turuga paralleelselt ja osaliselt kattuvalt toimivate koordineerimismehhanismide – võrgustike ja hierarhiate – uurimisel.²⁹ M. Casson leiab, et informatsioonikuludel on suur selgitusjõud mõistmaks erinevaid ühiskondlikke institutsioone, kuna igal ajajärgul eksisteeriv institutsionaalne struktuur on vaadeldav kui vastus sotsiaalsele vajadusele ökonomi-

²⁴ Mark Casson 2001, *Information and organization: A new perspective on the theory of the firm*. Oxford: Oxford University Press, 4.

²⁵ Samas, 276–277; vaata ka: Esther Sahle 2010, “Re-evaluating the role of voluntary organisations: merchant networks, the Baltic and the expansion of European long-distance trade,” *Economic History Working Papers* 27852, London School of Economics and Political Science, Department of Economic History, <http://eprints.lse.ac.uk/27852/>, 1–4.

²⁶ Casson 2001, *Information and organization*, 25.

²⁷ North, *Institutsioonid*, 45.

²⁸ Vaata lähemalt: Hannes Vinnal 2018, *Cost–distance ratio in change: Transmission rates of commercial correspondence in the North and Baltic Sea region, 1732–1808*. *Scandinavian Economic History Review* 66, (264–282) 265.

²⁹ Mark Casson 2011, *Networks in Economic and Business History: A Theoretical Perspective*, in: Andreas Gestrich, Margrit Schulte Beerbühl (eds.) *Cosmopolitan Networks in Commerce and Society 1660–1914*, German Historical Institute London, 17–49.

seerida informatsioonikulusid.³⁰ Ühiskonna informatsioonikonstitutsioon on toiminud niisiis omamoodi metatasandi seletusprintsipiina, mis väljendub mõõdetava aspektina informatsioonikuludes.

1.1.4. Turu piirid 2: Usaldus ja asümmeetriline informatsioon

Informastiooni piiratusest tulenevaid koostööprobleeme ja nende lahendusi aitab mõista nn printsipaali ja agendi probleem ehk esindamissuhte teooria (*principal-agent model, agency relationship theory*). Institutsiooniteoorias kasutusele võetud esindamissuhte definitsioon on lihtne: kus iganes üks indiviid sõltub teise tegevusest, tekib esindamissuhe. Indiviid, kes tegutseb, on agent; mõjutatud pool on printsipaal. Seejuures on põhitähelepanu informastiooni ebavõrdsel paiknemisel osapoolte vahel. Kui klassikalises majandusteoorias eeldatakse, et informatsioon on jaotunud sümmeetriliselt ja täielik ka tuleviku suhtes (tegemist on nn klaasist maailmaga), siis esindamissuhte mudelis võetakse arvesse, et informatsioon jaguneb ebavõrdselt. Printsipiaal ei tea, mida agent teeb või teha oskab, või ei tea läbirääkivad pooled teineteise väärtushinnanguid vahetatava objekti või teenuse kohta. Sellest, mil määral õnnestub asümmeetrilisest informatsioonist tingitud usaldamatus ületada, sõltub potentsiaalselt mõlemale poolele kasuliku koostöö määr.³¹

Printsipaali-agendi mudel on osutunud kasulikuks tööriistaks eelmodernsete kaupmeestevõrgustike uurimisel.³² Ühe turukoha või ka linna piires, kus tehingud toimusid näost-näku suhtlemisel, olid informatsioonikulud juba varakult märkimisväärselt madalad. Küsimus oli, kuidas luua koostööõhkkond kaugkaubanduse raames. Ruumiline distants kaupmeeste vahel, kes alates hiliskeskajast juhtisid äri oma kontoritest agentide võrgustiku kaudu, püstitas märkimisväärselt usaldusprobleemi. Näiteks kui kaupmees A tahtis müüa oma kaupu välisriigis, pidi ta kõigepealt kaubad sinna toimetama. Seejärel vajab ta kaupmeest B, kes kaubad kohapeal üles ostaks või tema nimel neid müüks. Sellisel puhul oli B kaupmees A esindaja ehk agent. Seejuures võis A omada B ärilisest võimeku-

³⁰ Casson 2001, *Information and organization*, 2–4.

³¹ Jüri Sepp 1997, *Institutsiooniökonomika*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 70–79; Stefan Voigt 2002, *Institutionenökonomik*, Wilhelm Fink Verlag München, 102–104.

³² Jari Ojala 2004, *The principal agent problem revisited: entrepreneurial networks between Finland and “word markets” during the eighteenth and nineteenth centuries*, in: Margrit Schulte Beerbühl, Jörg Vögele (eds.) *Spinning the Commercial Web: International Trade, Merchants, and Commercial Cities, c. 1640–1939*, Peter Lang: Frankfurt am Main, Berlin jne, (131–148) 131–135; Albane Forestier 2005, *Principal-Agent Problems in the French Slave Trade: The Case of Rochelais Armateurs and their Agents, 1763–1792*, Working Paper nr. 13/05, London School of Economics, Department of Economic History, <http://eprints.lse.ac.uk/22478/1/wp13.pdf>; Ulf Christian Ewert, Stephan Selzer 2010, *Wirtschaftliche Stärke durch Vernetzung. Zu den Erfolgsfaktoren des hansischen Handels*, in: Mark Häberlein, Christof Jeggle (Hg.) *Praktiken des Handels. Geschäfte und soziale Beziehungen europäischer Kaufleute in Mittelalter und früher Neuzeit*, UVK Verlagsgesellschaft mbH: Konstanz, (39–70) 50–54.

sest ja isiklikest huvidest, tema konkreetsest tegevusest A ehk printsiipiaali huvides, samuti kohalikest oludest ja konjunktuuris ainult udust pilti. A ja B vahel valitses informatsiooni asümmeetria, mida viimane kergesti oma kasuks ära kasutada võis. Kontrolli agendi usaldusväärsuse ja võimekuse suhtes oli piiratud positiivsete informatsioonikulude poolt. Teoreetiliselt olid pikaajalised ärikontaktid mõlemale poolele tulusad. Seda varjutas aga asjaolu, et lühiajalise kasu nimel oli agendi huvi petta. Küsimust, kuidas saavutada vajalik usalduse määr tingimustes, kus rahvusvaheline õigusemõistmine oli nõrk või puudus täielikult, on Iisraeli ajaloolane Avner Greif nimetanud vahetuse fundamentaalseks probleemiks (*fundamental problem of exchange*).³³

Printsiipiaali-agendi mudeli kohaselt on asümmeetrilise informatsiooni korral saavutatavad vaid suboptimaalsed lahendused, kuna usaldamatus piirab mõlemale poolele kasuliku koostöö määra. Vahet täielikule informatsioonile vastava optimumi ja esindamissuhtest saadava suboptimumi vahel nimetatakse esindamiskahjuks. Kui esindatavad ei saa end kaitsta esindajate korruptiivsuse vastu või nad ei oma piisavalt informatsiooni sobivate esindajate leidmiseks, siis esimesed piiravad koostööd või loobuvad üldse agentide kasutamisest. Sellega jäävad kasutamata paljud tootmis- ja vahendustegevuse potentsiaalselt kõigile kasulikud võimalused. Majandus taandub lokaalsele tasemele koos vastavate kogukondlike ja perekondlike kontrollimehhanismidega.³⁴ Nii on varasemad kaupmeesteühendused (näiteks gildid ja vennaskonnad) ning kaugkommunikatsiooni spetsiifiline eetikakoodeks, mis rõhutas vastastikkust usaldust, võrdsust ja sõprust kaubapartnerite vahel, vaadeldavad asümmeetrilisest informatsioonist tingitud usaldusprobleemi ületamise mehhanismidena.³⁵ Transaktsioonikulude teooria hea tundja Jüri Sepa sõnul on “maailmas, kus informatsioon ja õigus ei ole tasuta hüved, transaktsiooniosaliste isiklik usaldusväärsus üks transaktsioonide vormi põhitegureid”.³⁶ Seejuures sõltuvad usaldusloome võimalused ja selle vormid koha- ja ajaspetsiifiliselt informatsioonikuludest.

1.1.5. Hierarhiad, turud, võrgustikud – sotsiaalse sideme hübriidne vorm

Et mõista usalduse rolli koostöötulude realiseerimisel, oleks vaja lähemalt vaadata ka võrgustikku kui sotsiaalse interaktsiooni erivormi. D. Northi kõrval ehk olulisim uue institutsiooniökoonoomika esindaja, ameeriklane Oliver Williamson postuleerib turud ja hierarhiad kui kaks majanduslike transaktsioonide alter-

---

³³ Avner Greif 2000, The fundamental problem of exchange: A research agenda in Historical Institutional Analysis, European Review of Economic History 4, 251–284.

³⁴ Sepp, Institutsiooniökoonoomika, 70–84.

³⁵ Martin Fiedler 2001, Vertrauen ist gut, Kontrolle ist teuer: Vertrauen als Schlüsselkategorie wirtschaftlichen Handelns. Geschichte Und Gesellschaft, 27(4), 576–592.

³⁶ Sepp, Institutsiooniökoonoomika, 33.

natiivset koordinatsioonimehhanismi.³⁷ Tema järgi paigutuvad kõik koostöövormid skaalale, mille ühes otsas on täielik turg, kus hinnamehhanism kätkeb endas kogu vajalikku informatsiooni, ning teises otsas on range hierarhia, kus informatsioon liigub alt üles ja käsud ülevalt alla. See nägemus vastab üldjoontes Austria koolkonna esindaja Friedrich von Hayeki nägemusele turust kui spontaansest korrast (*spontaneous order*), mis vastandub inimtekkelisele organisatsioonile kui loodud korrale (*made order*).³⁸ Iseasi, kas selline dihhotoomia aitab kirjeldada sotsiaalsete suhete paljusust ja mõista pikaajalisi muutusi. Turu ja hierarhia vastandus postuleerib mõlemad igaveste ja muutumatute ideaaltüüpidenä. Kuid lähemal vaatlusel on ajaloos valitsenud pigem nõrgad sidemed näiteks pereettevõtete, gildide, vennaskondade jne näol. Kuidas neid mõista turu-hierarhia skaalal?

Lahendusena toob Walter Powell mängu veel kolmanda koostööstrateegia, milleks on võrgustik.³⁹ Tema nägemuses on turud, hierarhiad (organisatsioonid) ja võrgustikud traageliidid, millest sotsiaalne side koosneb. Süsteemi omadused sõltuvad nende osakaalust ja kombinatsioonist. Näiteks on perekond vaadeldav võrgustiku ja hierarhia seguna, varauusaegne börs paigutub aga pigem turu ja võrgustiku vahelisele skaalale. Kõigil kolmel on oma prevalleeriv koordinatsioonimehhanism – turul valitseb hind, hierarhias autoriteet, võrgustikus usaldus. Viimane põhineb omakorda vastastikkuse printsiibil (*reciprocity*). Sotsiaalsetes sidemetes võivad nii turg, autoriteet kui usaldus toimida vastavalt vajadustele erinevas kombinatsioonis üksteise liitlastena.⁴⁰ Sobiva koosluse määrab ära nende koordinatsioonimehhanismide erinevad omadused. Kui turgu toetavad legaalsed sanktsioonid, siis võrgustik põhineb normatiivsetel mehhanismidel nagu tavad ja uskumused. Hästi toimival turul on kauba väärtus palju olulisem kui suhe tehingupartnerite vahel, võrgustikus aga kaalub suhte püsivus tihti üles lühiajalise kasu. Käesoleva töö kontekstis on eriti oluline tähelepanek, et võrgustikul on võrreldes turu ja hierarhiaga suurem usaldusloome võime, kuna vastastikkuse printsiip vähendab pikaajalistes suhetes “tuleviku varju” tõhusamalt kui autoriteet. Samas on võrgustikud võrreldes turgudega suletumad. Turg on avatud kõigile, kel on sellel osalemiseks piisavalt ressursse, samas kui võrgustik piirab ennast mittemajanduslikest kriteeriumitest (päritolu, usk, keel) lähtuvalt. Võrgustiku eelised ilmnevad kõige selgemalt just informatsiooni käitlemisel. Näib, et usaldusväärne ja eksklusiivne informatsioon liigub pare-

---

³⁷ Oliver E. Williamson 1985, *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Macmillan.

³⁸ Frederick von Hayek 1991, Spontaneous („grown”) order and organized („made”) order, in: Grahame Thompson (ed.) *Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life*, SAGE Publications: London, Newbury Park, New Delhi, 293–301.

³⁹ Walter W. Powell 1991, Neither market nor hierarchy: network form of organization, in: Grahame Thompson (ed.) *Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life*, SAGE Publications: London, Newbury Park, New Delhi, (265–276) 268.

⁴⁰ Jeffrey L. Bradach, Robert G. Eccles 1991, Price, authority and trust: form ideal types to plural forms, in: Grahame Thompson (ed.) *Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life*, SAGE Publications: London, Newbury Park, New Delhi, 277–292.

mini just võrgustikes. W. Powel järgi on võrgustikes vahetatav informatsioon “vabam” kui see, mis liigub hierarhiates ja “paksem” sellest, mis on kättesaadav turul. Seetõttu on võrgustik eriti tõhus raskesti hinnastatavate kaupade vahetusel.⁴¹

Eelmodernsel suhteliselt hõredal ja piiratud turul olid tegelikult enamik kaupu raskesti hinnastatavad. Üheks selliseks raskesti hinnastatavaks kaubaks oli ja on suuresti siiani informatsioon ise. Seetõttu on arusaadav, miks viimasel ajal on kasvanud huvi kaubandusajaloo vastu just võrgustiku-uuringute vaatepunktist.⁴² On leitud, et võrgustikud, mis toetusid multilateraalsetele reputatsioo-nimehhanismidele, olid efektiivsed just tänu suurele usaldusloome võimekusele.⁴³ See käsitluslaad haakub A. Greifi poolt arendatud kogukonnavastutuse printsiibi mudeliga (*community responsibility system*), mis on tema hinnangul puuduv lüli mõistmaks arengut näost-näku vahetuselt impersonaalseks turuks.⁴⁴ Omamoodi rehabiliteerib võrgustiku-uuring emotsionaalse ja inimliku majandusajaloos, mis klassikalisest või marksistlikest teooriatest tõukunud käsitlustes oli pagendatud äärealadele. Samas annab see ka paremad tööristad varasemate vahetusvormide ning üleminekute mõistmiseks. Kui uurida ajaloolist arengut, pole mõtet otsida ideaalvorme vaid vaadelda sotsiaalseid interaktsioone kui segu kõigist kolmest – turust, võrgustikust ja hierarhiast. Kõigi kolme rakendamisega seostuvad kohaja ajaspetsiifiliselt erinevad kulud, olgu nad siis nimetatud informatsiooni- või transaktsioonikuludeks.

1.2. Uurimisküsimus ning meetod

1.2.1. Integratsiooni historiograafia

Turgude ajaloo formaal-statistiline käitlemine on olnud ühe suhteliselt lihtsa probleemi keskne – kui hästi turg eri ajalooperioodidel toimis? Mudel selle kohta, mis turg on ja kuidas selle areng mõjutab ühiskonda tervikuna, võeti üle klassikalisest majandusteooriast. Ehk siis sellisena, nagu seda põhijoontes käsitles juba A. Smith (vaata lk 10). Seejuures on turu ajaloolise toimimise uurimisel kasutusel olnud paralleelselt kolm suures osas kattuvat mõistet: turuinteg-

---

⁴¹ Powell, Neither market nor hierarchy, 272.

⁴² Andreas Gestrich, Margrit Schulte Beerbühl (eds.) 2011, *Cosmopolitan Networks in Commerce and Society 1660–1914*, German Historical Institute London; Esther Sahle 2010, *Re-evaluating the role of voluntary organisations: merchant networks, the Baltic and the expansion of European long-distance trade*, Economic History Working Papers 27852, London School of Economics and Political Science, Department of Economic History, <http://eprints.lse.ac.uk/27852/>.

⁴³ Ulf Christian Ewert; Stephan Selzer 2010, *Wirtschaftliche Stärke durch Vernetzung. Zu den Erfolgsfaktoren des hansischen Handels*, in: *Praktiken des Handels: Geschäfte und soziale Beziehungen europäischer Kaufleute in Mittelalter und früher Neuzeit*, Häberlein, Mark; Jeggel, Christof [Hrsg.], Konstanz, 39–70.

⁴⁴ Avner Greif 2006, *History Lessons: The Birth of Impersonal Exchange: The Community Responsibility System and Impartial Justice*, *Journal of Economic Perspectives* 2, 221–236.

ratsioon (*market integration*), turu efektiivsus (*market efficiency*), turu võimekus (*market performance*). Värskeimas turgude ajaloole pühendatud kogumikus on selle uurimissuuna autoriteedid soovitanud kasutada viimast mõistet.⁴⁵ See on kõige avaramas mõttes defineeritud kui turu võime tulla toime välismõjuga (*exogenous shocks*). Nimelt viib “täiuslikult” toimival turul välismõju, näiteks viljaikaldus, hinnatõusuni, mis ergutab kaubandust nii, et hea saagiga piirkondadest jõuab rohkem vilja kahju kannatanud piirkonda. Hinnatõus ikalduspiirkonnas toimib signaalina, mis suunab sinna suurema kaubavoo, mis kompenseerib puudujäägi. Hinnasignaali võimekuse koordineerida turge määravad omakorda ära turu institutsionaalsed ja füüsilis-geograafilised olud. Kui kaubavahetusega seotud kulud (tollid, transport) on madalad ning informatsioon liigub kiiresti, siis toimub ulatuslik kompenseeriv kaubaliiklus ja hinnakõikumised tasanduvad. Kui need on kõrged, ei tule turg välismõjuga toime ning see võib näiteks viljaikalduse korral viia traagiliste tagajärgedeni. Turgude erinevat institutsionaalset arengutaset on nähtud põhjusena, miks elatusmajandusele iseloomulikud näljahädad lõppesid Lääne-Euroopas märksa varem kui Ida-Euroopas.⁴⁶

Kui näljahädad on ehk turgude arengutaseme kõige ekstreemsem väljendus, siis paljud uurimused on näidanud, kuidas läbi sajandite kestnud turgude lõimumise protsess on mõjutanud paljusid väga erinevaid sotsiaalse elu valdkondi.⁴⁷ Turgude ajaloolise arengu statistilistel meetoditel põhinev analüüs algas juba 1950. aastatel. Üsna üksmeelselt leiti, et suhtelised hinnatasemed eri geograafilistes punktides läbi ajaloo on turgude arengu parim indikaator. Tugineti oma lihtsuses veetlevale “ühe hinna seadusele”, mille kohaselt täiuslikul/täielikul turul, kus transpordi- ja transaktsioonikulud võrduvad nulliga, valitseb identsele kaubale kõigis paikades üks hind. Hinnaerinevused turgudel peegeldavad positiivsete transpordi- ja transaktsioonikulude olemasolu. Seda seaduspära väljendab järgmine valem:

$$\text{hind A} - \text{hind B} = \text{transpordi} + \text{transaktsioonikulu A ja B vahe}$$

kus hinnaerinevus A ja B vahel on seletatav positiivsete transpordi ja/või transaktsioonikuludega. See ei tähenda, et A ja B vahel peaks tingimata toimima aktiivne kaubavahetus vaid seda, et osapooled arvestavad üksteisega kui

⁴⁵ van der Spek *et al*, An introduction, 3.

⁴⁶ Vaata näiteks: Karl Gunnar Persson 2015, Market performance and welfare. Why price instability hurts, in: R. J. van der Spek, Bas van Leeuwen, Jan Luiten van Zanden (eds.) A history of Market performance. From Ancient Babylonia to the modern world, Routledge: London, New York, 68–80; Cormac Ó Gráda, Markets and Famines: Evidence from Nineteenth-Century Finland, Economic Development and Cultural Change 49, 575–590.

⁴⁷ Vaata: Robertus Johannes van der Spek; Bas van Leeuwen; Jan Luiten van Zanden (eds.) 2015, A history of Market performance. From Ancient Babylonia to the modern world, Routledge: London, New York; samuti: Mikołaj Malinowski 2016, Serfs and the city: market conditions, surplus extraction institutions, and urban growth in early modern Poland, European Review of Economic History 20, 123–146.

potentsiaalsete tehingupartneritega teadaolevate transpordi- ja transaktsiooni- kulude juures.⁴⁸

Loomulikult ei ole täielik integratsioon päriselt kunagi saavutatav (kasvõi juba transpordikulud ei saa võrduda nulliga), kuid liikumine täieliku turu poole ei ole mitteüksi võimalik vaid ka ajalooline tõsiasi. Walter Achillese, Fernand Braudeli ja Frank Spooneri teedrajavad tööd, mis tuginesid ajalooliste teravilja- hindade seeriatele, konstateerisid Euroopa turgude sajandite jooksul vahelduva eduga kestnud lõimumist. Siiani on mõjus F. Braudeli lennuka sulega maalitud pilt ajaloolistest hindade aegridadest kui haralisest jõgikonnast, mis kaasajale lähemale tulles valgub üha enam ühte suurde voolusängi. Leiti, et tõeliselt transnatsionaalse turuni, mis tähendas suurte koguste massikaupade (vs. luksus- kaubad) multilateraalset (vs. bilateraalne) kaubandust, viivad välja just varauus- aja perioodil alanud muutused.⁴⁹

2000. aastatel kasvas turgude lõimumise ajaloost välja iseseisev uurimis- suund, mille olulisemateks keskusteks on *London School of Economic* (LSE) majandusajaloo osakond, samuti Jan Luiten van Zandeni ümber koondunud teadlaskond Utrechti ülikoolis ja Giovanni Federico uurimisrühm Pisas. Ühtlasi on turgude ajaloost kujunenud valdkond, kus kvantitatiivsetel meetoditel põhi- nev kliimeetriline uurimissuund on saavutanud suure ülekaalu kvalitatiivse lähenemisega võrreldes. Seda ühelt poolt tänu ajalooliste hindade kui massand- mete suhteliselt heale kättesaadavusele, mida viimasel ajal on veelgi hõlbusta- nud sellekohaste rahvusvaheliste andmebaaside loomine.⁵⁰ Teiselt poolt on tänu digitehnoloogiate arengule ja eri teadlaste koostööle märgatavalt suurenenud võimekus kasutada kaasaegseid andmetöötlusprogramme ajaloolase uurimis- töös.

Lõimumisdiskussiooni käivitas Taani ajaloolase Karl Gunnar Persson 1999. aastal avaldatud uurimus, mis konstateeris märkimisväärse konvergentsi Euroo- pa viljaturul 18. sajandil, st juba enne 19. sajandi murrangulisi arenguid trans- pordi, kommunikatsiooni ja vabakaubanduse vallas.⁵¹ David Chilosì *et al.* ja Roman Studer on leidnud selge lõimumistrendi juba alates 17. sajandist.⁵²

⁴⁸ Vaata lähemalt: Persson, Market performance, 76.

⁴⁹ Walter Achilles 1959, Getreidepreise und Getreidehandelsbeziehungen europäischer Räume im 16. und 17. Jahrhundert, in: Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie 7, 32–55; Fernand Braudel; Frank C. Spooner 1967, Prices in Europe from 1450–1750, in: Cambridge Economic History of Europe, vol 4, Cambridge.

⁵⁰ Global Price and Income History Group (Stanford University) <https://gpih.ucdavis.edu/>; Historical Prices and Wages (International Institute of Social History, Amsterdam) <http://www.iisg.nl/hpw/>.

⁵¹ Karl Gunnar Persson 2005, Grain Markets in Europe 1500–1900: Integration and De- regulation, Cambridge: Cambridge University Press.

⁵² David Chilosì, Tommy E. Murphy, Roman Studer, A. Coşkun Tunçer 2013, Europe's many integrations: Geography and grain markets, 1620–1913. Explorations in Economic History 50, 46–68; Roman Studer 2009, Does trade explain Europe's rise? Geography, market size and economic development. Economic History Working Papers, 129/09, Department of Economic History, London School of Economics and Political Science, London, UK.

G. Federico on näidanud, et oluline tagasimineku leidis aset Prantsuse revolutsioonisõdade ja Napoleoni sõdade ajastul (1791–1815).⁵³ Varase integratsiooni pooldajatega lähevad vastuollu Christiaan van Bochove ning Özmucur Süleyman ja Şevket Pamuk'i tööd.⁵⁴ Nema ei tuvastanud varauusaja vältel mingisugust märkimisväärselt integratsiooniprotsessi. Ka V. Batemani käsitus välis- ja igasuguse jätkusuutliku transnatsionaalse lõimumistrendi 15. ja 19. sajandi vahel. Olulised arengud toimusid tema hinnangul hoopis sellele eelnenud ja järgnenud perioodil. Ta väidab, et majanduskasvu seisukohalt oli siseturu areng rahvusvahelisest kaubandusest märksa olulisem.⁵⁵ Värskeim suuremahuline uurimus Euroopa turgude ajaloo vallas ilmus läinud aastal G. Federico, Max-Stephan Schulze ja Oliver Volckarti koostöös.⁵⁶ Nende kasutatud andmestik on eelmainitustest märksa suurem – 68 000 hinnavaatlust 580 lokatsioonist perioodil 1348–1913. Põhiväitena jääb kõlama, et “integratsioon oli suuresti eelmodernne fenomen” ja et “varauusaeg tõuseb Euroopa ajaloos esile kui välja- ja kaubandusliku suhtluse intensiivistumise ajastu kogu kontinendi ulatuses”. Nende hinnangul on integratsiooniprotsess märgatav juba alates 15. sajandi lõpust ja varauusaja jooksul toimunud lõimumine ületab 19. sajandil saavutatut.⁵⁷

Põhja- ja Läänemere piirkonna kui ühtse kaubandusruumi arengut on tervikuna turgude lõimumise perspektiivist käsitletud suhteliselt harva. Ajalooline hinnaandmestik kui turgude arengu olulisim indikaator oli kuni viimase ajani, seda eriti Läänemere idaosa kohta, väga kasin, mistõttu ulatus enamik uurijaid oma vaatlustes heal juhul kuni Preisimaani. Sagedamini piirduti Amsterdamiga ja Gdański binaarse suhte uurimisega. Juba W. Achilles tõi välja märkimisväärsed hindade korrelatsiooni Lääne- ja Põhjamere sadamalinnade vahel 16. sajandil, millega 17. sajandi teisel poolel ühinesid ka sisemaa piirkonnad. Samuti näitas esimesena just tema veenvalt, et kuigi teravilja hinnad oli Põhjamere piirkonnas tunduvalt kõrgemad kui Läänemere ruumis (eriti selle idaosas), siis varauusaja jooksul toimus märkimisväärne hinnakonvergens. See pidi viitama turgude

⁵³ Giovanni Federico 2011, When did European markets integrate? *European Review of Economic History* 15, 93–126.

⁵⁴ Christiaan van Bochove 2007, Market integration and the North Sea system, in: Hanno Brand, Leos Müller (eds.) *The dynamics of economic culture in the North Sea- and Baltic region in the late Middle Ages and Early modern period*, Uitgeverij Verloren Hilversum, 155–169; Özmucur Süleyman; Şevket Pamuk 2007, Did European Commodity Price Converge During 1500–1800, in: *The New Comparative Economic History: Essays in Honor of Jeffrey G. Williamson*, hrsg. von Timothy J. Hatton, Kevin O'Rourke und Alan M. Taylor, Cambridge/MA, London: The MIT Press, 59–85.

⁵⁵ Victoria N. Bateman 2011, The Evolution of Markets in Early Modern Europe, 1350–1800: A Study of Wheat Prices, in: *Economic History Review* 64, 466; Victoria N. Bateman 2012, *Markets and growth in early modern Europe* London: Pickering and Chatto, 123–124.

⁵⁶ Giovanni Federico, Max-Stephan Schulze, Oliver Volckart 2018, European goods market integration in the very long run: from the Black Death to the First World War. *Economic History working papers* 277. London School of Economics and Political Science, London, UK, <http://eprints.lse.ac.uk/87184/>.

⁵⁷ Federico *et al*, European goods market integration, 27–28.

kasvavale seotusele.⁵⁸ Ajaloolistele hinnatasemetele tuginedes pidas 1974. aastal ilmunud artiklis Pierre Jeannin ida-lääne lõimumise alguseks 1580. aastaid ning selle vedavaks jõuks Hollandi merekaubandust.⁵⁹ Hilisemad uurijad on olnud varase integratsiooni osas pessimistlikumad. Richard Unger ja Robert Allani uurimuste kohaselt hakkasid Põhjamere ja Läänemere ruumid märkimisväärselt lähenema alles 18. sajandi keskpaigas.⁶⁰ Nüansseeritumat pilti pakub David Jacks, kes väidab, et peamised integratsioonietapid olid 1500–1650 ja 1700–1800, nende vahele jäi turusidemete nõrgenemise periood.⁶¹ G. Federico *et al.* viimases uurimuses on esmakordselt kasutuses ka Läänemere idaosa – Helsingi, Peterburi, Riia ja Liibavi – hinnaandmeid, kuid eraldi järeldusi Läänemere piirkonna osas tehtud ei ole. Tõdetakse, et Inglise ja Madalmaade siseturud olid alates 17. sajandist kuni ca. 1800 aastani võrreldes teiste Euroopa piirkondadega, s.h. Läänemeremaadega, märksa lõimunumad.⁶²

1.2.2. Uue sünteesi vajadusest

Kokkuvõtlikult peab tõdema, et senise ajaloolistel hindadel põhineva kliimeetrilise uurimistöö tulemused on märkimisväärselt vastuolulised. Näib, et kui liita tervikuks kõikide üksikuurimuste põhijäreldused, siis me ei saa midagi kindlat turgude arengu kohta perioodil 1500–1800 öelda. Vähe on uurimusi, mis oleksid mõnes põhimõttelises aspektis ühel nõul. Vaatamata üsna suurele arvule uurimustele pole seni ühist seisukohta ei integratsiooni ajalistes piiride ega geograafiliste ja geopoliitiliste mõõtmete osas. G. Federico, võttes kokku 61 aastatel 1959 kuni 2009 ilmunud lõimumisalast uurimust, tõi välja kaks probleemkohta, mis teevad uurimistulemused raskesti võrreldavateks. Esiteks, eri uurimuste meetodika on erinev. Teiseks, pikemate ajaperioodide ja riigipiiride üleseid uurimusi on vähe. Seetõttu jääb pilt paratamatult killustatuks.⁶³

⁵⁸ Achilles, Getreidepreise und Getreidehandelsbeziehungen, 32–55.

⁵⁹ Pierre Jeannin 1974, Preis-, Kosten- und Gewinnunterschiede im Handel mit Ostseegetreide (1550–1650), in: Wirtschaftliche und soziale Strukturen im säkularen Wandel. Festschrift für Wilhelm Abel zum 70. Geburtstag, hrsg. von Ingomar Bog u.a., Bd. 2, Hannover: Schaper, 494–517.

⁶⁰ Richard W. Unger 1983, Integration of Baltic and Low Countries Grain Markets, 1400–1800, in: The Interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic Region, 1400–1800, ed. by Johanna Maria van Winter, Leiden, 1–10; Robert C. Allen, Richard W. Unger 1990, The Depth and Breadth of the Market for Polish Grain 1500–1800, in: Baltic Affairs: Relations Between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500–1800, hrsg. von Jacques P.S. Lemmink und Hans J.S.A.M. van Koningsbrugge, Nijmegen, 1–18.

⁶¹ David S. Jacks 2004, Market Integration in the North and Baltic Seas, 1500–1800, in: Journal of European Economic History 33, 285–329.

⁶² Federico *et al.*, European goods market integration, 27.

⁶³ Giovanni Federico 2012, How much do we know about market integration in Europe? The Economic History Review, 65, (470–497) 472.

Siinkohal tootsin välja veel kolmanda vajakajäämise, mis seisneb kausaalsuse probleemi ehk põhjus-tagajärje suhte mõtestamises. Kliomeetrilise lähenemise viisi kriitika põhipunktid on tavaliselt kokku võetud argumendi alla, et kliomeetria põhineb valel alusel, kui väidab, et klassikalise majandusteooria mudelid on alati rakendatavad inimekäitumisele.⁶⁴ Tegelikult on sellest punktist edasi liigutud ja ka kõige formaal-statistilisemad uurimused püüavad arvestada asjaoluga, et majanduslik tegevus asetseb alati sotsiokultuurilises kontekstis. Kliomeetrilise lähenemise probleem seisneb sageli pigem selles, et ei suudeta rahuldavalt kõrvaldada kausaalsusest tulenevaid ohte. Nimelt võib arvata, et suur hulk varauusajale iseloomulikke protsesse – tsentraliseeritud riigi kujunemine, muutused perekonna struktuuris, kirjaoskuse levik, postisüsteemi areng, linnastumine jne – olid tihedalt seotud turgude arenguga, toimisid viimasega paralleelselt ja avaldasid sellele omapoolset mõju.

Kliomeetiline lähenemine lahus kvalitatiivsest analüüsist on liiga lihtsustav ja lahendused on sageli naeruväärselt monokausaalsed. Keskendudes hüpoteetiliselt ja abstraktsete mudelite rakendamisele ja kontrollimisele, jäävad uurimistulemuste kontekstualiseerimine ning multikausaalsed seletusvõimalused statistilise meetodi formaalse elegantsi varju.⁶⁵ Kujutlus, et ajalooliste hindade ökonomeetiline analüüs seletab ammendavalt turu kui sotsiaalse nähtuse arenguloo, on vähe põhjendatud. Olukord, kus regressioonianalüüsi on hakatud pidama ainsaks uurimismeetodiks, sarnaneb olukorraga, kus kõiki töid püütakse teha üheainsa tööriista abil. Alexander Engel on rõhutanud, et kliomeetiline turgude käsitlemine jääb ühekülgses, kui see ei otsi kontakti paralleelselt toimuva kvalitatiivse uurimistööga. Ta on veenvalt argumenteerinud, et kausaalsuse probleemiga tegelemine eeldab nii kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete meetodite kui mikro- ja makrotasandi uurimuste kombineerimist.⁶⁶ Liitigi on teatav mõistmatus kvantitatiivse ja kvalitatiivse suuna vahel suuresti metodoloogiline või ajaloolase käsutuses olevatest eri tüüpi allikatest tulenev probleem – kas käepärast on andmestikku, mida mudeldada, või seda ei ole.⁶⁷

Eeltoodust lähtudes näib, et peale paarikümnet aastat intensiivset kvantitatiivset uurimistööd oleks vaja probleemiasetust täpsustada nii, et see viiks tõesti uute teadmiste ja uute seoste avastamiseni. See eeldab metodoloogilise tööriistakasti laiendamist. Seni on liiga palju opereeritud turu kui klassikalisest majandus-

---

⁶⁴ Francesco Boldizzoni 2011, *The Poverty of Clio: Resurrecting Economic History*. Princeton University Press.

⁶⁵ Vaata: Hartmut Berghoff, Jakob Vogel 2004, *Wirtschaftsgeschichte als Kulturgeschichte. Ansätze zur bergung transdisziplinärer Synergiepotentiale*, in: Hartmut Berghoff, Jakob Vogel (Hg.) *Wirtschaftsgeschichte als Kulturgeschichte. Dimensionen eines Perspektivenwechsels*, Campus Verlag: Frankfurt, New York, (9–42) 10–12.

⁶⁶ Alexander Engel 2003, *Kaufmännisches Nachrichtenwesen und Marktintegration. Was sich Kommunikationsgeschichte und Kliometrie zu sagen haben*. In W.E.J. Weber (Hrg.), *Wissenswelten: Perspektiven der neuzeitlichen Informationskultur (Mitteilungen des Instituts für Europäische Kulturgeschichte der Universität Augsburg, Sonderheft)*, (279–294) 291–293.

⁶⁷ van der Spek, *An introduction*, 3.

teooriast tuletatud ideaaltüübiga. Turg kui ajalooline tegelikkus on aga üksikute kauplevate subjektide tegevuse tulemus ning segu võrgustike, hierarhiate ja nn vaba turu elementidest. Turu võimekuse määrab ära mitte niivõrd tema lähedus ideaaltüübile, kuivõrd konkreetsetes ajaloolises situatsioonis toimiv hübriid. Selle uurimisel ei tohiks piirduda turul osalejate (*market player*) tegevuse kirjeldamisega, vaid suunata pilk turu loomise protsessile. Antud töö kontekstis võiks tähelepanu koonduda õhtumaa suurkaupmehe kui (üleregionaalse) turu looja (*market maker*) tegevusele ühes tema erilise käitumiseetika, enesepildi- ja representatsiooniga, teadmiste ja sotsiaalse kapitaliga jne.

1.2.3. Uurimisküsimus

Käesolev uurimus võtab kokku kaheksa aasta jooksul tehtud töö. Uurimisküsimus on küpsenud ajas. Iga artikkel vaatlleb kaubavahetuse, lõimumise ja kommunikatsiooni seostele erineva nurga alt. Vastuseid on otsitud järgmistele küsimustele. Esiteks, kuidas asetub Eesti andmestik üldisesse ajaloolise hinnakonvergentsi alasesse teadustöösse (2. artikkel). Teiseks, millised ajalised ja ruumilised arengud joonistuvad välja Eesti materjali põhjal (1.–4. artikkel). See on ühtlasi küsimus geograafiliste ja poliitiliste piiride rollist. Neljandaks, millised formaalsed ja mitteformaalsed institutsioonid toetasid või pidurdasid turgude arengut (1. ja 3.–4. artikkel)? Siinjuures keskendusin veksli kui maksevahendi ja postisüsteemi kui kaugkommunikatsiooni meediumi mõjule. Viiendaks, kuidas informatsioonikulude muutus peegeldub turu arengus ning kuidas on ajaloolised informatsioonikulud mõõdetavad (3.–4. artikkel). Kõik neli artiklit toetuvad Eesti allikmaterjalile, kuid keskenduvad laiemalt Põhja- ja Läänemere kui kommunikatsiooniruumile. Doktoritöö põhiväited on esitatud järgmistes artiklites. Kõigi artiklite ainuautor on käesolev doktorikraadi taotleja.

- (2011) Kaubabilansi kujunemine ja rahvusvaheliste maksete liikumine Läänemere regioonis 18. sajandil: Tallinna kaupmehe Thomas Clayhillsi näide. *Ajalooline Ajakiri*, no 3/4.
- (2013) Der baltische Getreidehandel und das internationale Preisniveau: Der Roggenpreis in Reval im 18. Jahrhundert. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 8.
- (2014) The world refuses to shrink: the speed and reliability of information transmission in North and Baltic Sea region, 1750–1825. *European Review of Economic History*, 18.
- (2018) Cost–distance ratio in change: Transmission rates of commercial correspondence in the North and Baltic Sea region, 1732–1808. *Scandinavian Economic History Review*, 66.

Turgude ajalooga tegeledes sai üsna ruttu selgeks, et võtmetähtsusega on informatsioonikulude probleem. Sellega seoses liikus huvi kaubavoogudelt informatsioonivõrgustikele ja -voogudele. Lähtekohaks sellele nihkele olid paljude uurijate tööd. Esiteks M. Cassonist lähtuv arusaam kaupmehesest kui turu loojast (*market maker*).⁶⁸ See tähendab, et kaupmehed toimisid turuinformatsiooni sõlmpunktide, salvestajate ja sünteesijatena ühiskondlikes suhtevõrgustikes. Kohaliku tasandi agendid (jaekaupmehed, mõisnikud, riigivõimu esindajad, õpetlased), kel puudusid vajalikud oskused ja reputatsioon, sisenesid rahvusvahelistesse võrgustikesse läbi suurkaupmeeste kui vahendajate. See lähenevine rõhutab kaupmehe informatsiooni- ja kontaktifunktsiooni.⁶⁹

Teiseks andis käesolevale uurimusele tõuke mitmete autorite rõhuasetus informatsioonikuludele kui turgude arengu põhitegurile varauusaja perioodil. Toon siinkohal ära kolme olulise autori värskeimad sõnastused, mille sabast olen käesolevas töös kinni hakanud:

David Ormrod (2015) – *Rather, it was improved information exchange which played a key role in bringing northern European markets closer together in the early modern period, through price synchronization.*⁷⁰

Karl Gunnar Persson (2015) – *For society as a whole, imperfect trade [...] relates to imperfections and frictions in markets which are thin and plagued by inadequately informed traders. In such markets potential trade is “lost”, i.e. not realized, because price can remain above or below the market clearing price. [...] What matters here is the speed and accuracy of information flows, a problem that was not adequately solved until the introduction of the telegraph and the specialized commercial press.*⁷¹

Giovanni Federico *et al.* (2018) – *Finally, price convergence and improvements in market efficiency were frequently out of phase. We hypothesize that this had to do with differences in the timing and extent of changes in the costs of information relevant for arbitrage over space and the costs of information relevant for arbitrage over time. [...] The non-synchronous spread of modern media and systems of information transmission that affected differentially the ability of merchants to react to news.*⁷²

---

⁶⁸ Casson, Information and organization, 292.

⁶⁹ Alexander Engel 2010, Homo oeconomicus trifft ehrbaren Kaufmann. Theoretische Dimensionen und historische Spezialität kaufmännischen Handelns, in: Häberlein, Mark/Jeggle, Christof (eds.): Praktiken des Handels. Geschäfte und soziale Beziehungen europäischer Kaufleute im Mittelalter und früherer Neuzeit, Konstanz, (145–172) 163–164.

⁷⁰ David Ormrod 2015, From Seas to Ocean: Interpreting the Shift from the North Sea-Baltic World to the Atlantic, 1650–1800. In: Leonard A.B., Pretel D. (eds) The Caribbean and the Atlantic World Economy. Cambridge Imperial and Post-Colonial Studies Series. Palgrave Macmillan, London, (15–35) 20.

⁷¹ Persson, Market performance, 79.

⁷² Federico *et al.*, European goods market integration, 28.

Kolmandaks kannustas mind selle teemaga tegelema aimdus, et kaugkommunikatsioon võis olla üks dünaamilisemaid faktoreid varauusajal. Wolfgang Behringer on veenvalt näidanud, et postisüsteemi tekkimise ja arenemisega kaasnenud informatsioonivahetuse usaldusväärsus ja kiiruse kasv ning kauginformatsiooni hinna langus oli protsess, mida varauusaja kontekstis võib nimetada liialdamata revolutsiooniliseks.⁷³ Eriti kui silmas pidada, et transpordikulud nii maismaal kui merel samal ajal praktiliselt ei muutunud. Mitmete uurimuste kohaselt olid prahiveohinnad Põhja- ja Läänemere ruumis 1800. aasta paiku vaid vähesel määral madalamad võrreldes keskajaga.⁷⁴

Neljandaks mõjutas mind Francesca Trivellato lähenemine kaupmeeste kirjavahetusele kui meediumile, mis ühelt poolt ühendas erinevad kogukonnad omavahel ning teisalt toimis hädavajaliku sotsiaalse kontrolli mehhanismina olukorras, kus rahvusvaheline formaalne õigus oli nõrk.⁷⁵ See tähelepanek süvendas huvi kaubandusliku korrespondentsi korraldamise raamtingimuste vastu. Seejuures leidsin, et institutsiooniökonomikast üle võetud printsiipiaali-agendi mudel võimaldab korrespondentsivõrgustike, turgude lõimumise ja informatsioonikulude koosmõju senisest paremini mõista.

Käesolevalt tööl kui koguteosel on kuus põhilist hüpoteesi. Nende paikapidavuse juurde pöördun kokkuvõtvast peatükis tagasi.

1. 18. sajandil jätkus varauusajale iseloomulik turgude lõimumise protsess Lääne- ja Põhjamere regioonis.
2. Vekslikaubanduse võrgustike areng oli üks faktor, mis selle protsessi taga seisis.
3. Sellega liitus kommunikatsioon kui arenev valdkond; informatsioonivahetus muutus kiiremaks ja odavamaks.
4. Seejuures oli informatsioonivahetuse ruumiline ja ajaline dimensioon muutujad, mis sõltusid kommunikatsiooni sotsiaal-majanduslikust dimensioonist.
5. Lääne- ja Põhjamere regioonil oli varauusajal võrreldes muude piirkondadega geograafiline eelis. Rahvuslike postisüsteemide areng võimaldas informatsiooni efektiivset liikumist mööda maismaateid ning

---

⁷³ Wolfgang Behringer 2002, *Die Welt in einen anderen Model gegossen. Das frühmoderne Postwesen als Motor der Kommunikationsrevolution*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 53, 424–433; Wolfgang Behringer 2003, *Im Zeichen des Merkur: Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

⁷⁴ Russell R. Menard 1991, *Transport Costs and Long-Range Trade, 1300–1800: Was There a European ‘Transport Revolution’ in the Early Modern Era?*, in: J. D. Tracy (ed.) *The Political Economy of Merchant Empires*, Cambridge University Press, (228–275) 274; Jan Luiten van Zanden, Milja van Tielhof 2009, *Roots of growth and productivity change in Dutch shipping industry, 1500–1800*, *Explorations in Economic History* 46, 389–403.

⁷⁵ Francesca Trivellato 2007, *Merchants’ letters across geographical and social boundaries*. In F. Bethencourt & F. Egmond (Eds.) *Correspondence and cultural exchange in Europe, 1400–1700*, Cambridge: Cambridge University Press, 80–103.

kaupade samaaegset odavat liigutamist meritsi. Kaubad ja informatsioon liikusid eri infrastruktuuridesse.

6. Ajalooliste informatsioonikulude arengu kontekstis tõstatus varauusaegne kaugkaubandusega tegelev kaupmees kui kauginformatsiooni monopoli valdaja; sellele toetus tema sotsiaalne kapital.

1.2.4. Piirid ja juured. Uurimisvaldkonna ideoloogilisest kallutatusest

Ka teaduses on raske emotsioonideta ja objektiivselt reflekteerides rääkida “suurtel teemadel”. Turumajanduse esiletõus ning selle kolonialismi, kapitalismi, globaliseerumise ja tööstusliku pöördeni viinud areng on kindlasti majandusajaloo suureks, võib-olla suurimaks, teemaks. Siin ollakse oma vaatekoha relatiivsusest sageli oluliselt vähem teadlikud kui see on tavaks ajalooteaduse kultuuriloolise ja antropoloogilise suuna viljelejal. Toon ära ühe kirjakoha eelpool mitmel korral viidatud mõjuka Briti majandusajaloolase Victoria Batemani sulest: *The early modern period was a formative period in European history. If we want to understand how the West arrived at its current position after millennia of eastern dominance, we need to consider the centuries running up to the Industrial Revolution.*⁷⁶ See üsna juhuslikult valitud tekstilõik näitlikustab minu arvates hästi kogu diskursuse “laetud” sõnavara kolmes olulises punktis. Nendeks on ajaline mõõde – *Industrial Revolution*, geopoliitiline ruum – *West* (vs. *East*) ja võim – *dominance*.

Kõigepealt keskendun ajaliste piiride problemaatilisusele. Nimelt postuleerib turgude ajaloo diskursuses väga teravalt tõmmatud lahkmejoon c. 1800. aasta kui tingliku tööstusliku pöörde alguspunkti ümber. Seda lahkmejoont ehk varauusaega ja uusimat aega läbivaid eriuurimusi on silmapaistvalt vähe.⁷⁷ Seejuures on kaubandusajaloo valdkonnas eelmodernse perioodi osas paremini läbi uuritud hiliskeskaeg ja varauusaja algus kuna varasem, F. Braudeli tööst inspireeritud suund, keskendus Felipe II ja Fuggerite ajastule. Läänemere ruumis koondus tähelepanu samale perioodile tänu Hansa uurimise mõjukusele. 17. sajand, eriti aga 18. sajand on seni jäänud vaeslapse ossa. Kui seda perioodi uuritakse, siis sageli sellele järgnenud tööstusliku pöörde eelmängu võtmes. Võib väita, et Inglise tööstusliku pöörde olulisimaks ühiskondlikuks murranguks postuleerimine on tinginud lääne ajalookirjutuses olukorra, kus 18. ja 19. sajandi vahel laiutab kohati peaaegu ületamatu lõhe. Siit tulenevad mitmed probleemid, mis on seotud järjepidevuste ja üleminekute mõistmisel. Tekib küsimus, kuidas teha kindlaks, et iseenesestmõistetavaks peetud ajaloolised lahkmejooned ei tulene meelevaldselt tõmmatud piiridest ajaloolaste uurimistöös. Kuidas on võimalik öelda, et mingi protsess oli rohkem või vähem revolutsioonilisem, kui mitte uurida üleminekualasid? Jochen Hoock on õhutanud kaubandus-

⁷⁶ Victoria Bateman 2015, *The Changing Axis of Economic Power in the Early Modern Period*, in: Hywel Williams (ed.), *An Introduction to the History of Capitalism, 600–1900 AD (The Culture of Prosperity)*, (22–31) 30.

⁷⁷ Federico, *How much*, 471–472.

ajaloo vaatepunktist uurima just perioodi 1750–1850 kui dünaamilist üleminekuala.⁷⁸

Ka ruumilised piirid ei saa olla iseenesestmõistetavad. Pärast “raudse eesriide” langemist suurenes üldine huvi Läänemere regiooni kui ajaloolise kommunikatsiooniruumi vastu. Meres taheti jälle näha pigem ühendajat kui lahutajat. Seejuures püüti ületada Wallersteinlik lääne-ida kapitalistliku sõltuvussuhte problemaatika ja keskenduda rohkem kaubandusliku suhtluse helgele küljele – kultuurikontaktidele ja koostööle. Samas peab tõdema, et visalt on püsima jäänud traditsioonilised dihhotoomiad: keskus vs. perifeeria, peavooluline vs. marginaalne, suur vs. väike ja lõpuks Lääne- vs. Ida-Euroopa. Kanooniliseks on kujunenud pilt kaubanduskeskuste liikumisest varauusaja jooksul liinil Brugge-Antwerpen-Amsterdam-London. Seejuures on lääne turgude ajaloo käsitlustele omane pilk itta ühtlasi pilk nendest keskusest perifeeriasse. Kuid vastassuunalisele pilgule võib avaneda teistsugune pilt – perifeeria ei pruugi osutada äärealaks vaid piirialaks ehk üleminekuruumiks ja mõjusfääride kokkupuutekohaks. Võib väita, et keskusest lähtuva uurijapilgu probleem seisnebki asjaolus, et sealt pole tegelikult võimalik teha ammendavaid järeldusi ruumiliste hierarhiate kohta. Ida vaatekoha nõrkusest tingitud kallutatusele Põhja- ja Läänemere kaubatee arengu kujutamisel on viimasel ajal tähelepanu juhtinud Klas Rönnbäck ja D. Ormrod.⁷⁹ Leian, et käesolevas töös kokku võetud uurimused on huvitavad just vaadena idast. Teine perspektiiv võimaldab jutustada natuke teistsuguse loo.

Niisiis on ajalis-ruumiliste piiride ideoloogiline koormatus ajaloolaste töös tingitud osaliselt uurija kaasaja kapitalistlike ja geopoliitiliste võimusuhte mitterefleksiivsest ülekandumisest uurimistõesse. Samuti ei tule üllatusena, et ajaloolise integratsiooni diskursus on paratamatult lääne klassikalisest majandusteooriast läbi imbinud ja kipub endast kujutama turumajanduse võidukäigu uurimist viigilikus, neoliberaalses või eurointegratsioonilikus vaimus. Institutsiooniökonoomiline lähtekoht võimaldab esmapilgul küll paremini võrrelda alternatiivseid ühiskonnavorme (näiteks pärisorjus vs. vaba tööjõud), kuid tõstab majandustulemused paratamatult ühiskondlike institutsioonide efektiivsuse universaalseks mõõdupuuks. Ühtlasi võib eristada kahte sagedast, kuid teadvustamata retoorilist võtet, mis väljenduvad nii majandusajaloo diskursuse sõnavaras, uurimisteede valikus kui rõhuasetustes. Esiteks, kõik see, mis tundub uurija kaasajale (ehk arenenud turumajandusele) võõras, marginaliseeritakse või eksotiseeritakse, halvemal juhul jäetakse see üldse tähelepanuta. Teiseks, kõik, mis tundub kaasajale iseloomulik, kaasajastatakse, koloniseeritakse. Näiteks tõstetakse kaasajale tuttavad turupõhised institutsioonid (pangad,

---

⁷⁸ Jochen Hoock 1997, Zum Stand der Europäischen Kaufmannsgeschichte, in: Kaufleute in Europa. Handelshäuser und ihre Überlieferung in vor- und frühindustrieller Zeit, Hrg. Jochen Hoock, Wilfried Reininghaus, Gesellschaft für westfälische Wirtschaftsgeschichte e. V.: Dortmund, (11–23) 23.

⁷⁹ Klas Rönnbäck 2010, New and old peripheries: Britain, the Baltic, and the Americas in the Great Divergence, *Journal of Global History* 5, 373–394; Ormrod, From Seas to Ocean, 15–35.

börsid, ettevõtted) esile võimalikult kauges minevikus. See on mõistetav kui vajadus omalaadse kaasaja genealoogia järele. Siinkohal ei tohiks aga unustada, et “juurte” otsimise kihuga kaasneb oht käsitleda kõike millegi suure eelmänguna. Sellest on tabavalt rääkinud nii Marc Bloch kui Prantsuse revolutsiooni “lätetega” tegelenud Roger Chartier.⁸⁰

1.2.5. Kvalitatiivne ja kvantitatiivne meetod ning *l'histoire serielle*

Majandusteadlased on väitnud, et kvantitatiivse ja kvalitatiivse meetodi üks erinevusi seisneb selles, et kui esimene töötab väheste omaduste (tunnuste) ja suure hulga juhtumitega, siis viimane toetub väikesele arvule juhtumitele ja suurele hulgale omadustele.⁸¹ Majandusajaloolase töös on tegelikult mõlemal suunal olulisi takistusi. Esiteks, juhtumite arv on piiratud allikate kättesaadavuse tõttu. Teiseks, ka parameetrite hulk on piiratud. Seda allikate ühekülgsuse tõttu. Arvestades, et ei kvalitatiivset ega kvantitatiivset lähenemist ei saa ajaloolase töös oma täiuseni viia, peaks metodoloogiline mitmekesisus uurimisprotsessis olema igati tervitav. Kvalitatiivne meetod võimaldab paremini esile tuua hüpoteese objekti kirjeldamiseks, kvantitatiivne meetod laseb neid võimalikult eelarvamustevabalt kontrollida. Seejuures on ohtlik ja paeluv üheaegselt just üleminek “kõvadelt” faktidelt “pehmetele” probleemidele ja vastupidi. Säilima peab selge arusaamine, kus on võimalik teha kvantitatiivseid järeldusi ja kuidas on neid võimalik kvalitatiivse andmestikuga siduda.

Kuigi käesolevas töös kokku võetud artiklites on rakendatud vähemal või rohkemal määral kvantitatiivseid meetodeid ja statistilist lähenemist, olen iga artikli juures rõhutanud andmete lünklikusest ja selektiivsusest tulenevaid olulisi piiranguid. Lugeja võib nüüd küsida, et millest selline huvi numbrite vastu. On tõsi, et ajalookirjutusele on loomupärasem lugude jutustamine. Kuid narratiiv on hea tööriist just sündmuste uurimiseks ja kirjeldamiseks, seejuures sündmuste, mis arenevad inimese mõõtkavas. Tegelikult võib (näiline) muutumatus või sündmuste puudus olla sama oluline. Oluline on ka küsimus, kuidas tuua esile need muutused, mis on nii aeglased, et jäävad välja narratiivsete allikate huvisfäärist; sellised pikaajalised arengud, mida inimene oma eluaja jooksul ei märka. Näiteks sellistest *longue durée* sündmusest (F. Braudeli mõiste) on käesolevas uurimuses sajandite vältel toimunud informatsiooni liikumise kiiruse kasv. Siinkohal võimaldab n.ö. numbrite keel paremini esile tuua pikaajalise muutuse olemuse. Kui ka mitte nõustuda Max Plancki sõnadega, et “tõeline on vaid see, mis mõõdetav on”, siis ometi ei saa mööda vaadata eelistest, mida pakub asjade ja nähtuste mõõtmine nende omavaheliseks võrdlemiseks.

Neljast artiklist kolm seostuvad sellise ajalookirjutuse suunaga, mida on nimetatud seriaalseks ajalooks – *l'histoire serielle*. See Prantsuse annaali kool-

---

⁸⁰ Marek Tamm 2007, Kuidas kirjutatakse ajalugu? Tallinn: Varrak, 43–45.

⁸¹ Vaata näiteks: Pervez Ghauri, Kjell Grønhaug, Harlow 2010, Research methods in business studies, Financial Times Prentice Hall.

konnani tagasi ulatuv ajalookirjutuse suund vastandub traditsioonilisele sündmuste ajaloo selle poolest, et kui viimane konstrueerib ajaloo pidevuse ühendades omavahel üksikud (silmapaistvad) sündmused, siis *l'histoire serielle* püüab koostada ja võrrelda valitud parameetrite pidevaid aegridu.⁸² Ajalooline areng on siin erinevaid inimesi tahke peegeldavate aegride ehk ajaliselt järjestatud indekseeritud andmete koosmõju tulemus. Seejuures tuleks tähele panna, et seriaalse ajaloo tugevus ei seisne mitte ajaloolise kontinuiteedi näitamises, vaid võimes kirjeldada veenvalt ajalooliste sündmuste kompleksust, näidates, et need on mitmete, sageli esmapilgul seostamatute tegurite pikaajalise koosmõju tulemused. Olulised “sündmused” ilmnevad sageli väga pika aja jooksul toimunud kahe või enama mõjuteguri muutuses üksteise suhtes.

Seriaalse ajaloo andmekogumeid iseloomustab vastuolu, millele on tähelepanu juhtinud Poola ajaloolane Witold Kula.⁸³ Nimelt, kui me pikendame analüüsi aluseks olevat andmerida – võtame vaatluse alla üha pikemaid ajavahemikke – siis võidame juurde järelduste seletusjõudu. Lihtsal põhjusel, et muutuste olulisus avalduvad enamasti pikemal ajaskaalal selgemini. Samaaegselt aga tähendab aegride pikendamine paratamatult kaotust andmete homogeensuses. Need pärinevad siis eri tüüpi allikatest, on eri aegadel erineval alustel tekkinud ja kirja pandud. Seega on määrava tähtsusega uurimistöö etapiks andmete ühtlustamine. See haarab nii mõõtühikute, vääringute, kalendrite jne konverteerimist ning allikate tekkeprotsessi põhjalikku tundmist.⁸⁴ Lähtuvalt selle töö edukusest, ausalt otsa vaadates oma andmetele, peab ajaloolane leidma sobiva kesktee vaatlusperioodi pikkuse ja andmete homogeensuse vahel. Ajavahemik võiks olla piisav, et joonistuksid välja olulised trendid, samas võiksid andmed olla võimalikult ühtse päritolu ja kvaliteediga. Muidugi tuleb kasuks, kui sarnastel alustel koostatud allikas ise kestab läbi sajandite.

---

⁸² Ursula Becher 1997, Kontingenz und historische Erzählung. In: H. O. Luther, R. E. Wiedenmann (eds.) *Ambivalenz*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 65–82.

⁸³ Witold Kula 1973, Geschichte und Ökonomie – die “Lange Zeitabläufe”, in: Hans-Ulrich Wehler (Hg.) *Geschichte und Ökonomie* (Neue Wissenschaftliche Bibliothek 58), Köln, (255–272) 263.

⁸⁴ Werner Scheltjens 2015, Maße und Gewichte. Konvertierungsmöglichkeiten am Beispiel der Sundzollregister, in: Peter Rauscher, Andreas Serles (Hrsg.) *Wiegen, Zählen, Registrieren. Handelsgeschichtliche Massenquellen und die Erforschung mitteleuropäischer Märkte* (13.–18. Jahrhundert), Studien-Verlag: Innsbruck, Wien, Bozen, 455–480.

2. Allikad

Kõik neli käesolevas töös ühe mütsi alla võetud uurimust põhinevad laias laastus ühel ja samal allikatüübil – nendeks on Eestis tegutsenud kaubakontorite arhiivid 18. sajandist ja 19. sajandi algusest. Nendeks kaubakontoriteks on Tallinnas tegutsenud “Thomas Clayhills & Son” ning kaks Pärnu ettevõtet “Jacob Jacke & Co.” ja “Hans Dietrich Schmidt”. Kõigi kolme kaubakontori pärandit säilitatakse tänapäeval Rahvusarhiivis Tartus.⁸⁵ Järgnevas peatükis annan ülevaate selle allikmaterjali moodustumise kontekstist ehk kaubakontorite ajaloost, dokumentide omaaegsest funktsioonist, arhiivide ülesehitusest ja säilimisest, samuti olulisematest probleemidest, mis kaasnevad nende kasutamisel ajalooallikatenä. Viimaks püüan asetada käesolevad arhiivid laiemasse Eesti ja kogu Läänemere ruumi kaupmehearhiivide säilivuse ning kasutamise konteksti.

2.1. Ajalooline ülevaade kaubakontorite tegevusest

Firmale **Thomas Clayhills & Son** pani aluse Thomas Clayhills (1690–1757), kes oli šoti juurtega Tallinna kaupmehe Johann Clayhillsi (c.1660–1710) poeg. Perekonna juured viivad tagasi Dundee linna, kust Thomas Clayhillsi vanaisa, samuti Thomas, 1640. aastatel Danzigi kaudu Riiga jõudis. Tema poeg Johann Clayhills rändas edasi Tallinna ja võeti siin kodanikuks 1684. aastal, mil ta abiellus kohaliku kaupmehe Carsten von Drentelni tütreaga. Johanni karjäär ühiskondlikul ametiredelil oli sisserändaja kohta kiire. Juba 1685. aastal sai temast Suurgildi vanem ja 1700. aastal rae liige. 1710. aasta katk ravis Clayhillside perekonda rängalt. 1. detsembril maeti Oleviste kirikusse 20 aastase Thomase mõlemad vanemad. Siiski ei jätkanud Thomas Clayhills isa äritegevust kohe peale 1710. aastat. Sellest annavad tunnistust peamised raamatupidamisraamatud, mis kõik kannavad järjekorratähist “A” ja on kasutusele võetud alles 1716. aasta jooksul. Käsikäes linna kaubanduse taastumisega kasvas Clayhillsi ettevõte. 1730. aastateks tõusis Clayhillsi kontor Tallinn suurimate väliskaubandusega tegelevate ettevõtete hulka. 1743. aastast alates juhtis Th. Clayhills ettevõtet koos vanima poja Hermann Johanniga (1719–1770). “Thomas Clayhills & Son” nime all peeti seda parimaks siinsetest kontoritest kuhu meeleldi ka välismaa kaupmehepoegi õpipoisteks saadeti. Inglise rännumees Jonas Hanway nimetas oma 1753. aastal ilmunud reisikirjas Thomas Clayhillsi “tähelepanuväärseks persooniks selles kohas [Tallinnas] ja ainsaks inglise kaupmeheks”.⁸⁶ Kui Th. Clayhills 1757. aastal suri, juhtis äri edasi Hermann Johann ainuisikuliselt. Kuna viimane suri jätmata maha sobivaid pärijaid, läks firma 1770. aastal tema

---

⁸⁵ Rahvusarhiiv, Tartu (EAA), fond 4924, Ekspeditsioonifirma Thomas Clayhills & Son; fond 3339, Kaubamaja Jakob Jacke & Ko. Pärnus; EAA, fond 3340, Kaubamaja Hans Dietrich Schmidt Pärnus.

⁸⁶ Jonas Hanway 1753, *An Historical Account of the British Trade over the Caspian sea: with a Journal of Travels from London through Russia into Persia; and back through Russia, Germany and Holland*. Vol. II. London, 173.

lese Margaretha Elisabethi, sündinud Hetling, valdusse. Samal aastal alustas kontoris majandusjuhina tööd Saksamaalt Tallinna asunud Johann Karl Girard (1732–1799). Temast sai firma omanik peale abiellumist pärija õe Anna Dorothea Hetlingiga 1782. aastal. Johann Karl Girardi järeltulijatele, kes alates 1862. aastast kandsid aadliseisusse tõstetuna Girard de Soucantoni nime, kuulus firma kuni selle riigistamiseni 1940. aasta oktoobris. Firma äritegevus kuulus likvideerimisele alates 1. jaanuarist 1941. aastal.⁸⁷ Ettevõtte arhiiv liideti esmalt Tallinna linnaarhiiviga, kust see 1960. aastate alguses Riikliku Ajaloo Keskarhiivi üle viidi.⁸⁸

Pärnu kaubakontorile **Jacob Jacke & Co.** pani aluse toona vaid 22 aastane Jacob Jacke noorem (1712–1780) 1734. aasta paiku. Ühtedel andmetel võeti ettevõtte nimi “Jacob Jacke & Co.” kasutusele juba sama aasta 1. oktoobril.⁸⁹ Jacobi isa Johann Heinrich Jacke (1686–1755) oli Ascherslebeni linnast pärit sadulsepp, kes oli õpipoisina 18. sajandi algul Baltikumi välja rännanud. Aastal 1710, mil Pärnu kaupmeeste ridu harvendas katkuepideemia, võeti Johann Heinrich vastu kodanikuseisusesse.⁹⁰ Samal aastal abiellus ta katku surnud pagari lesega. Nii kogunes tasapisi perekonna kapital. Eriti edukaks kujunes just Johann Heinrichi vanima poja Jacobi äri, kellest sai üks oma ajastu Pärnu mõjukamaid isikuid. Aastatel 1752–1758 oli ta Suurgildi oldermann, seejärel raehärra. Jacob Jacke ei olnud abielus ja tal ei olnud järeltulijaid. Oma testamendiga nägi ta ette, et firma tegutseb sama nime all edasi ja seda peab juhtima suguvõsa liikmetest koosnev nõukogu. Firma etteotsa tõusis õepoeg Otto Staack juunior (1744–1814), tema kaasjuhtideks viimase vennad Johann Hinrich ja Gottlieb Staack ning firma kauaaegne raamatupidaja Johann Casansky. Firma hea käekäigu najal sai Otto Staack juunior 1791. aastal Austria riigiaadli tiitli. Peale tema surma juhtis ettevõtet õepoeg Johann Andreas Nagel (1771–1831). Kuigi ettevõtte hiilgeaeg jäi perioodi 1750–1850, tegutses Jacob Jacke & Co., mida naljatamisi hüüti Pärnu “igaveseks ettevõtteks”, vahelduva eduga kuni Nõukogude perioodi alguseni. Kaubamaja likvideeriti 2. augustil 1940. aastal välja antud “Fideikomissi Kaubamaja Jakob Jacke ja Ko likvideerimise seaduse” alusel, tema vara anti üle Pärnu linnavalitsusele.⁹¹

Kaubakontori **Hans Dietrich Schmidt** asutaja oli Neustadti linnas Holsteinis kaupmehe perekonnas sündinud Hans Dietrich Schmidt (1714–1788). Ta oli 1728. aastal Pärnusse asunud ning sai Johan Bohnsacki kaubamajas väljaõppe. Säilinud raamatupidamisdokumentidele toetudes alustas Hans Dietrich Schmidt

---

⁸⁷ Hannes Vinnal 2011, Thomas Clayhills (1690–1757). Uurimus kaubanduslikust ettevõtlusest Tallinnas 18. sajandi esimesel poolel, magistritöö, käsikiri Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetoolis (Tartu Ülikool), 17–22.

⁸⁸ Fond 4924 (Ekspeditsioonifirma Thomas Clayhills & Son), fonditoimik, I köide, Rahvusarhiiv, Tartu.

⁸⁹ Heinrich Laakmann 1936, Das Bürgerbuch von Pernau, I Band, 1615–1797, J. G. Krüger: Tartu, 47.

⁹⁰ Samas, 32–33.

⁹¹ Rolf Dietrich Schmidt 1986, Pernau: Eine livländische Hafenstadt (Schriftenreihe der Carl-Schirren-Gesellschaft, Band 5). Essen: Druckmeister Essen, 79–89.

iseseisvat äritegevust tõenäoliselt juba 1736. aasta paiku kuid alles 1740. aastal võeti ta kodanike hulka.⁹² Hans Dietrich Schmidt osales linna ühiskondlikus elus, oli raehärra ja alates 1759. aastast politseibürgermeister. Alates 1766. aastast oli mõnda aega kasutusel firma nimi Hans Dietrich Schmidt & Sohn. Siis oli isa kõrval asunud ettevõtet juhtima Hans Dietrich noorem (1744–1807). Viimasest sai 1787. aastal Katariina II reformide käigus esimene Pärnu linna-
pea, pärast reformide tühistamist bürgermeister. Hans Dietrich Schmidt noorema surma järel läks firma juhtimine tema poegadele – taas Hans Dietrichi (1768–1818) ja Caspar David Schmidt (1772–1821) valdusesse. Pärast viimase surma läks kontor lese Amalie Beate ja seejärel tema poja Hans Caspar Schmidt (1804–1835) kätte. Ettevõtte kaubamahud kahanesis alates 1870. aastatest, seda nii ebasoodsa riikliku tollipoliitika kui raudteevõrgu arengu tõttu, mis soosis rohkem Tallinna ja Riia arengut. Ettevõtte tegutses väikestviisi ka Eesti Vabariigi ajal ning natsionaliseeriti Nõukogude võimu poolt 1940. aastal.⁹³ Nii Hans Dietrich Schmidt kui Jacob Jacke & Co. arhiivid anti 1954. aastal Pärnu rajooni arhiivist üle Riikliku Ajaloo Keskarhiivi Tartus.⁹⁴ Kahjuks lahutati Elise Ibiuse poolt läbi viidud fondide korrastamise käigus osa materjale, millest moodustati eraldi Jacke ja Schmidt perekonnaarhiivid.⁹⁵

Thomas Clayhills
1690–1757

Hans Dietrich Schmidt
1714–1788

Jacob Jacke
1712–1780

Illustratsioon 1. Kaubakontoritele Thomas Clayhills & Son, Hans Dietrich Schmidt ja Jacob Jacke & Co. aluse pannud kaupmeeste portreed.

Allikas: TLA.1465.1.2989; Pärnu Muuseum, 6658 K 323 ja 6677 K 399.

⁹² Laakmann, *Das Bürgerbuch*, 50.

⁹³ Schmidt, Pernau, 79–89; Lennart Bes, Edda Frankot, Hanno Brand (eds.) 2007, *Baltic Connections: Archival Guide to the Maritime Relations of the Countries around the Baltic Sea (including the Netherlands) 1450–1800*, vol I, Brill, 229.

⁹⁴ Fond 3340 (Kaubamaja Hans Dietrich Schmidt Pärnus), fonditoimik, I köide; fond 3339 (Kaubamaja Jakob Jacke & Co. Pärnus), fonditoimik, I köide, Rahvusarhiiv, Tartu.

⁹⁵ RA. EAA, fond 3651 (Perekond Jacke); fond 3811 (Perekond Schmidt).

Laiemas plaanis on kõigi kolme ettevõtte arenguloos ja majanduslikus profiilis olulisi ühisjooni. 18. sajandi jooksul tegid nad läbi suhteliselt sarnase kasvu-mudeli. Aja jooksul laienes geograafiline haare ja jaekaubanduse kõrval kasvas hulgikaubanduse osatähtsus. 18. sajandi lõpust alates kasvas ettevõtete laeva-omand ning 19. sajandil hakati kaubanduskapitali rohkem tööstusesse suunama. Kahest Pärnu ettevõttest eristus Th. Clayhills & Son selle poolest, et tema puhul domineeris selgelt hulgikaubanduslik (*en gros*) tegevus juba alates 1730. aastatest. Seejuures tegutses ta peamiselt Lääne-Euroopa kaupmeeste agendina kohalikul turul, mida nimetati võõral arvel kauplemiseks (*auf fremde Rechnung*). Tema kokkuostu- ja jaotusvõrgustik tugines esmajoones kohalikele väike- ja talupojakaupmeestele ning üksikutele suurtootjatele-mõisnikele. Pärnu ettevõtetele oli hulgikaubanduse kõrval olulisel kohal ka jaekaubandus (*en détail*), mistõttu otsekontaktid tootjate – mõisnike ja talupoegadega – olid palju tihedamad. Samuti oldi mõnevõrra aktiivsemad suhtluses välismaaga, kus tegutseti sagedamini oma kapitaliga (*auf eigene Rechnung*).

Kolme kaubakontori vahendustegevus keskendus kohalike põllumajandus-saaduste – teravili ja lina – ekspordile ning olulisima sisseveoartikli – soola – impordile. Detailsemal vaatlusel esineb kaubasortimendi osas siiski lahknevusi, mis olid tingitud nii Tallinna ja Pärnu tagamaade erinevusest kui ka spetsialiseerumisest erinevatele välisturgudele. Kui Pärnu kontoritel olid esmasteks väljaveoartikliteks lina, linaseeme ja puit, siis Thomas Clayhills keskendus selgelt teraviljale. 1730. aastatel langes Thomas Clayhillsi arvele ligikaudu pool Tallinna soola sisseveost ja viiendik teravilja väljaveost.⁹⁶ Puidu eksport puudub Thomas Clayhillsil täielikult, pigem on mitmetel aastatel puitmatrjali Soomest sisse toodud. Soola kõrval torkab Thomas Clayhillsi ettevõtte puhul silma tubakaimpordi suur osatähtsus, Pärnu ettevõtete puhul aga tekstiili ja veinide olulisus (viimane eriti H. D. Schmidti puhul). Kõik kolm tõid laiatarbekaupade kõrval sisse väga mitmesuguseid luksuskaupu – kunstiesemeid, portselannõusid, kelli, mööblit jne. 18. sajandi jooksul oli kasvav tähtsus tee, kohvi ja suhkru impordil.

Mõningaid erinevusi võib esile tuua ka kaubanduslike kontaktide geograafias. Th. Clayhills & Sonil oli tänu perekonna šoti päritolule ja põlvest põlve edasi kantud inglise keele oskusele tihedamad kontaktid Briti saartega. Tänu nendele kontaktidele oldi juhtival positsioonil puuvilla, kivisöe ja tubaka sissevedajate hulgas Tallinnas. Pärnu kaupmeestel olid tihedad sidemed Hollandiga, kuhu 18. sajandi teisel poolel suundus lõviosa teraviljast, linast ja puidust. Kõigil kolmel ulatusid kaugeimad otsekontaktid 18. sajandil Ibeeria poolsaarele ja Vahemere piirkonda, 19. sajandi alguses juba üksikutele juhtudel kuni Ameerika Ühendriikideni. Th. Clayhillsi kontaktid ida suunal piirdusid peamiselt Peterburiga. Eriti tihe oli suhtlus pealinnaga talveperioodi, mil Tallinn toimis Peterburi eelsadamana. J. Jackel ja eriti H. D. Schmidtil oli ulatuslik võrgustik

⁹⁶ Hannes Vinnal 2011, Kaubabilansi kujunemine ja rahvusvaheliste maksete liikumine Läänemere regioonis 18. sajandil: Tallinna kaupmehe Thomas Clayhillsi näide, in: Ajalooline Ajakiri, Nr. 3–4, 271–272.

Pihkvamaal, mis toetas nende linaekspordi. Osadel aastatel ulatus Pärnu ettevõtete haare isegi kuni Moskvani. Kokkuvõtlikult võib öelda, et kolm suurimat Eesti kaubakontorit olid üksteisele nii konkurentideks kui koostööpartneriteks. Olaf-Mihkel Klaasseni arvutuste kohaselt jagasid 19. sajandi alguses J. Jacke & Co ning H. D. Schmidt ligikaudu poolt Pärnu väliskaubanduses.⁹⁷ Feliks Sauksi järgi olid Th. Clayhills & Son, J. Jacke & Co. ning H. D. Schmidt väliskaubanduse aastakäibed 1840. aastatel vastavalt 100, 350 ja 200 tuhande hõberubla ümber ning nad jagasid vastavalt kolmandat, esimest ja teist kohta Eesti väliskaubanduses.⁹⁸

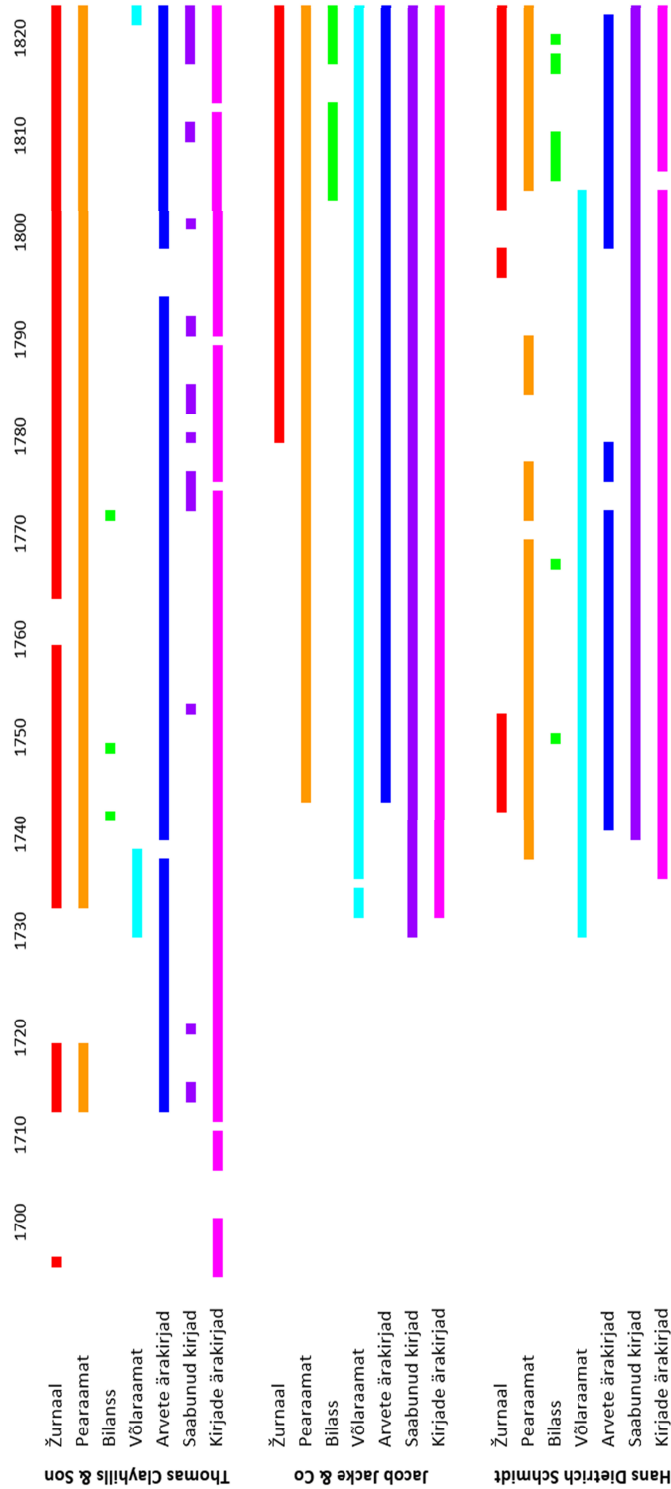
2.2. Arhiivide ülesehitus ja koostis

Kõigi kolme kaubandusettevõtte arhiivid on nii materjali hulga, koostise kui ajalise ulatuse poolest väga sarnased. Th. Clayhills & Son arhiivi, kus on kokku 6 669 säilikut, varasemad dokumendid pärinevad juba Johann Clayhillsi tegevusperioodist, kuid dokumendiseeriade põhiosa algab siiski 1715. aastaga. Pärnu ettevõtete arhiivid on põlvkonna võrra hilisemad. J. Jacke & Co. 5 624 säilikut ja H. D. Schmidt arhiiv 6 769 säilikut ning mõlemad algavad 1730. aastatest. Kõigi kolme ettevõtte puhul märgib arhiivimoodustumise lõppu natsionaliseerimine 1940/41. aastal. Arhiivide ülesehituses on olulisi ühisjooni. 18. sajandi osas jaguneb materjal laias laastus raamatupidamisraamatute ning kirjavahetustoimikute vahel, millele 19. sajandil liituvad laevandus- ja tööstusosakondade materjalid.

---

⁹⁷ Olaf-Mihkel Klaassen 1992, Konsulaatidest Pärnus 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandil, Uurimusi läänemere maade ajaloost 7, Tartu: Tartu Ülikool, (50–65) 54.

⁹⁸ Feliks Sauks 1992, Väliskaubandus 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel, Eesti talurahva ajalugu. Peatoimetaja Juhan Kahk. Tallinn, 400. Siinkohal ei ole arvestatud Narvat, mis asus Peterburi kubermangus.

Joonis 1. Kaubakontorite Thomas Clayhills & Son, Jacob Jacke & Co ning Hans Dietrich Schmidt arhiivide säilivus võrdlevalt, 1697–1825

2.2.1. Raamatupidamine

Kõigis kolmes ettevõttes oli juba kõige varasematest säilinud dokumentidest saadik kasutusel nn topeltkirjendamise süsteemil põhinev arvepidamine (*doppelte Buchführung, double-entry accounting*). See raamatupidamismeetod kujunes välja renessansiaja Itaalias. Süstemaatiliselt kirjeldas seda esimest korda frantsiskaani munk Luca Pacioli traktaadis *Summa de arithmetica*, mis ilmus 1494. aastal Veneetsias.⁹⁹ Kuigi põhiprintsiipide poolest on nn. Itaalia meetod identne kaasajal üldlevinud majandusarvestuse põhimõtetega oli selle levik põhja pool Alpe aeglane. Näib, et Läänemere ruumis juurdus see just 18. sajandi jooksul. Näiteks peetakse Taanis kahekordse kirjendamise meetodil sisse viidud raamatupidamist 1773. aastal veel uuenduslikuks.¹⁰⁰ Varasemal ajal oli Läänemere regioonis levinud nn vana Hansa raamatupidamine, mida on varasemas kirjanduses nimetatud ka “lihtsaks” raamatupidamiseks. See kujunes välja 15. sajandiks ja eeldas üldjoontes vähemalt kolme tüüpi raamatute paralleelset pidamist: kaubaraamatutes (*Warenbücher*) süstematiseeriti tehingud kas kaubalinna, äripartneri või kaubasortimendi alusel ning nende kõrva peeti jooksvate märkmete tegemiseks nn. kladesid (*Kladdebücher*) ja võlaraamatuid (*Schuldbücher*).¹⁰¹

17. sajandi lõpuks olid suuremad Lübecki kaubakontorid üle läinud Itaalia meetodile.¹⁰² Esialgsel vaatlusel tundub, et Tallinn võis selles valdkonnas olla emalinnast isegi sammu võrra ees. Kindlasti kasutas siin uut raamatupidamist kaupmees Hinrich von Geldern juba 17. sajandi keskel.¹⁰³ Johann Clayhills kasutas topeltkirjendamist hiljemalt 1698. aastast alates.¹⁰⁴ Võimalik, et suhteliselt varane Itaalia meetodi kasutuselevõtt oli seotud Rootsi võimu alla kuulumisega. Rootsi riigiparaat juurutas uut raamatupidamist juba 1620. aastatel.¹⁰⁵ Itaalia meetodi omandamine ja areng 18. sajandi algupoole Tallinnas võis olla seotud endise Weimari raamatupeidaja Johann Daniel Intelmanni (1686–

---

⁹⁹ Giuseppe Galassi 1996, Pacioli, Luca (c.1445–c.1517), In Michael Chatfield and Richard Vangermeersch (eds.) *History of Accounting: an International Encyclopedia*, New York: Garland Publishing, 445–447.

¹⁰⁰ Henrik Fode 1997, Merchant’ Archives in Denmark, 1760–1850, in: *Kaufleute in Europa. Handelshäuser und ihre Überlieferung in vor- und frühindustrieller Zeit*, Hrg. Jochen Hoock, Wilfried Reininghaus, Gesellschaft für westfälische Wirtschaftsgeschichte e. V.: Dortmund, (115–119) 117.

¹⁰¹ Marie-Louise Pelus-Kaplan 1997, Archiven hansischer Kaufleute aus dem 16. und 17. Jahrhundert, in: *Kaufleute in Europa. Handelshäuser und ihre Überlieferung in vor- und frühindustrieller Zeit*, Hrg. Jochen Hoock, Wilfried Reininghaus, Gesellschaft für westfälische Wirtschaftsgeschichte e. V.: Dortmund, 31; Gunnar Mickwitz 1938, *Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Commentationes Humanarum Litterarum 9. 8, Helsingfors, 188–208.

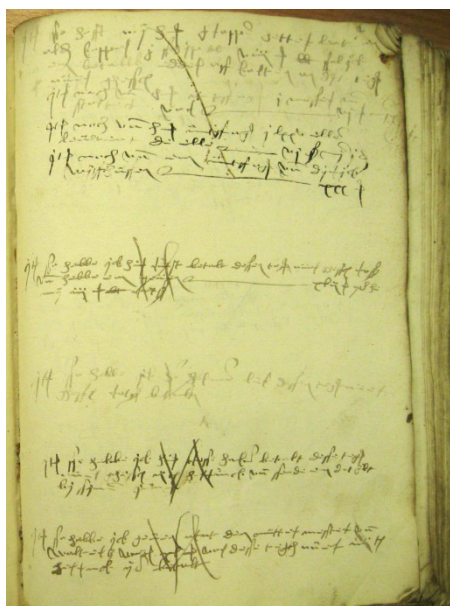
¹⁰² Pelus-Kaplan, Archiven hansischer Kaufleute, 31.

¹⁰³ TLA.230.1.Af92, pearaamat, 1646–1677.

¹⁰⁴ EAA.4924.1.1, pearaamat, 1698.

¹⁰⁵ Lars Ericson (1988), *Borgare och byråkrater: omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637* (Monografier utgivna av Stockholms stad, 84), Stockholm, 288.

1760) tegevusega. Peale Tallinna asumist töötas ta muuhulgas Clayhillsi kontoris, hiljem õpetas gümnaasiumis rehkendust ning sai rae raamatupidajaks.¹⁰⁶ Heaks näiteks omaaegsest raamatupidamise õppekirjandusest on perekond Schmidt arhiivis on säilinud käsikirjaline Itaalia arvepidamise kirjeldus 1766. aastast.¹⁰⁷ Võib oletada, et valgustusajastul ei kogunud uus raamatupidamiskunst populaarsust mitte niivõrd praktilistel põhjustel – väiksemate ettevõtete puhul oli vanal nn lihtsal raamatupidamisel omad eelised – kuivõrd veetles oma ratsionaalsuse ja süsteemi iluga. Üldiselt on ajaloolastel Itaalia meetodil peetud raamatupidamisega kergem töötada, kuna see on rangelt struktureeritud ning puhtana ümber kirjutatud. Samas nõuab see võrdlemisi abstraktsete raamatupidamis põhimõtete head tundmist.

Helmich Ficke kaubaraamat 1518–1526

Thomas Clayhillsi pearaamat 1735–1738

Illustratsioon 2. Näiteid Tallinna kaupmeeste arveraamatute sissekannetest 16. ja 18. sajandil.

Allikas: TLA.230.1.Af33; EAA.2924.1.3.

Itaalia raamatupidamine nägi ette paralleelselt memoriaalide, žurnaalide ja pearaamatute kasutamist. Need moodustavad põhiraamatute seeriad kolme kõne-

¹⁰⁶ Wilhelm von Lenz (Hrsg.) 1970, Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960 / im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission begonnen von Olaf Welding und unter Mitarbeit von Erik Amburger und Georg von Krusenstjern, Köln; Wien: Böhlau Verlag, 352.

¹⁰⁷ EAA.3811.1.20, memoriaal koos Itaalia raamatupidamise õpetusega, 1766.

aluse kaubakontori arhiivides. Põhiraamatute kasutamine toimus järgmiselt. Memoriaali (*Memorial*) pandi tekkimise järjekorras jooksvalt kirja kõik tehingud. Et neid oleks kergem kaasas kanda, olid memoriaalraamatud võrreldes teiste raamatupidamisraamatutega märksa õhemad ning kitsa taskuformaadiga. Žurnaali (*Journal*) täideti samuti kronoloogilisel põhimõttel iga paari päeva tagant memoriaali alusel. Sinna kanti asjatundmatule silmale raskesti mõisteta-
vad abstraktsed kuid sisutihedad raamatupidamislausendid debiteeritava ja krediteeritava konto näitamiseks. Kirjed tehti tekkepõhiselt, s.t. tehingud kajastati olenemata sellest, kas tegelik varade vahetus oli toimunud või toimus see kokkuleppe alusel tulevikus. Seejuures läks näiteks soola müümine kirja ühe tehinguna, selle eest tasu saamine oli raamatupidamislikult juba järgmine tehing (see on oluline erinevus võrreldes vana Hansa-raamatupidamisega). Žurnaali sissekannete alusel kirjutati andmed tavaliselt kord nädalas ümber pearaamatusse (*Haupt Buch*). Iga tehing kajastati ühe või mitme konto kreditis ja deebetis. Kontosid avati ja suleti vastavalt vajadusele, enamasti peeti neid olulisemate kaubagruppide ja äripartnerite lõikes. Eesti ettevõtetes tunti 18. sajandil juba kasumi ja kahjumi ning kapitali kontosid. Samas leidub ka hilisemal ajal majandusarvestusest kadunud kontoliike. Näiteks on Thomas Clayhills aastatel 1742–1745 pidanud poja reisikulude kontot (*Reisekosten von mein Sohn Herm. Joh. Cl.*).¹⁰⁸ Kõik kolm firmat on vastaval kontrol (*Haushaltung*) pidanud arvestust majapidamiskulude üle. Põhimõte, et kredit ja deebet pidid koguarvestuses omavahel võrduma, võimaldas raamatupidamise õigsust jooksvalt kontrollida. Sama põhimõte kehtib aktiva ja passiva poole kohta ettevõtte bilansis. Bilansse koostasid kõnealused ettevõtted 18. sajandil veel ebaregulaarselt. Esimene säilinud bilanss on Th. Clayhills & Sonilt aastast 1745.¹⁰⁹ Regulaarsete aastabilansside koostamist alustasid Eesti kaubakontorid 19. sajandi alguses.

Lisaks põhiraamatutele on ettevõtte tegevuse kasvades sisse seatud ka mitmesuguseid abiraamatuid. Need kordavad üldjoontes põhiraamatutes sisalduvat informatsiooni, kuid süstematiseerivad informatsiooni temaatiliselt ja on sageli põhiraamatutega võrreldes detailsemad. Olulisemad neist oli kassaraamat (*Cassabuch*), kus peeti arvestust sularaha liikumise üle, ning võlaraamat. Viimane võis olla omakorda lahutatud alaliikideks. H. D. Schmidt on pidanud eraldi võlaraamatut talupoegadele (*Bauerschulden*). Abiraamatuid võidi pidada ka olulisemate kaubaartiklite kohta – näiteks vilja-, soola-, lina- ja veiniraamatud. Lao-
raamatud ning laadimise ja lossimise raamatud võimaldasid silma peal hoida kaupade käsitlemise eri etappidel. Eraldi rühma võis moodustada mitmesugustest kuluraamatutest. Kaubanduskulude (*Handlungsunkosten*) raamatutes on arvet peetud tehingukulude üle – nende seas on mitmesugused asjaajamiskulud, postikulud, maksud, lao- ja prahikulud jm. Kirjavahetuse arveraamatutes (*Breifporto Buch*), mis on säilinud ainult Thomas Clayhillsi kontori puhul, peeti eriarvestust postikulude üle. Kaupmeheperekonna isiklik majapidamine ei olnud kuni 19. sajandini äritegevusest lahutatud. Seetõttu kuulus kuluraamatute hulka ka

¹⁰⁸ EAA.4924.1.5, pearaamat 01.1742-12.1746, leht 267.

¹⁰⁹ EAA.4924.1.1241, bilanss 1745.

majapidamisraamat (*Haushaltungsbuch*). Et säilitada informatsioon välja läinud dokumentide kohta, olid olulisel kohal mitmesugused kopeerraamatud. Olulisemad neist olid vekslite (*Wechselcopei Buch*), väljunud kirjade (*Briefscopei Buch*) ning arvete (*Rechnungscopei Buch*) raamatud.¹¹⁰

Ajaloolase uurimistöös on sageli detailirohked žurnaalid ja abiraamatud väärtuslikumad kui abstraktsed pearaamatud. Samas on pearaamatute kaubakontod, mis avati eraldi vaid kõige olulisematele kaubagruppidele (teravili, sool, lina, viin, tubakas), tänuväärne allikas ajalooliste hindade uurimisel. Memoriaalide kasutamist piirab nende sissekannete enamasti tunduvalt halvem käekiri ja rohked mahatõmbamised. Bilansid võimaldavad suhteliselt kerge vaevaga saada ülevaate ettevõtte, 18. sajandi puhul veel pigem kaupmeheperekonna, varade suuruselt ja paigutusest (sealhulgas näiteks laevaomandist). Põhi-raamatuid – memoriaale, žurnaale ja pearaamatuid, hiljem ka bilansse – seob ristviitamise süsteem, mille järgi on varade liikumise üksikasju vähemalt teoreetiliselt võimalik kogu protsessi vältel jälgida. Siit tuleneb Itaalia meetodi oluline eelis ajaloolises uurimistöös võrreldes paljude muude arvepidamissüsteemidega. Samas osutub informatsiooni tohutu mahu tõttu üsna keeruliseks allikate vastukarva kasutamine – kui mingi ajaloolasele huvi pakkuv informatsiooniliik ei ole juba algselt raamatupidamislikult ristviidatud, siis on selle välja sõelumine väga töömahukas ülesanne. Siin tulevad appi abiraamatud, mis annavad kontsentreeritud pildi mõne kindla kaubandusharu toimimisest (näiteks vilja-kaubandus), mõnest kaubandusega seotud kulurühmast (näiteks prahi-, lao- ja postikulud) või krediidisuhetest (võlaraamatud, vekslite kopeerraamatud). Arvete ära kirjade raamatud annavad kergelt kätte teabe lepingute iseloomust, mitmesugustest kaubavahetusega seotud maksudest ja tollimääradest.

2.2.2. Kirjavahetus

Arveraamatute kõrval moodustavad kaupmeeste arhiivides teise suure allikarühma kirjavahetusega seotud materjalid. Nende seas on peamised sissetulnud kirjad ning väljunud kirjade ära kirjade raamatud ehk kopeerraamatud. Oma mahu poolest ületab see allikagrupp isegi arveraamatud, kuna kaupmeeste kirjavahetus ulatus tuhandetesse saabunud ja väljunud kirjadesse aastas. Näiteks saatis Th. Clayhills 1735. aastal 1 975 kirja 177 adressaadile; 1752. aastal olid need arvud vastavalt 1 653 ja 256.¹¹¹ 18. sajandi osas on sissetulnud kirjad hästi säilinud vaid Pärnu kontorites – J. Jacke & Co puhul alates 1732. aastast ja H. D. Schmidtil 1741. aastast. 18. sajandist on sissetulnud kirju kahe arhiivi peale kokku hinnanguliselt 20 000 ringis. Kuigi Th. Clayhillsi arhiivis on valikuliselt saabunud kirju talle juba alates 1716. aastast, algavad järjepidevad köidetud seeriad alles 1820. aastast. Sissetulnud kirju täiendavad välja saadetud

¹¹⁰ 18. sajandi raamatupidamistava kohta vaata veel: Alexander Engel 2000, *Der Warenverkauf des Handelshauses Amman in Schaffhausen 1748–1779: Methoden und Entwicklungslinien*, in: http://www.stadtarchiv-schaffhausen.ch/uploads/media/Engel_Amman.pdf.

¹¹¹ Vinna, Thomas Clayhills, 99.

kirjade kopeerraamatud, mis moodustavad kõigi kolme arhiivi puhul mahult kõige pikemad köiteseeriad. Vastavad raamatud on Thomas Clayhillsi puhul säilinud peaaegu katkematult alates 1714. aastast, Jacob Jacke ning Hans Dietrich Schmidt puhul vastavalt 1734. ja 1738. aastast. Seega on säilinud korrespondents mahult tõeliselt aukartustäratav allikaliik. Näiteks on Thomas Clayhills & Son puhul 18. sajandist säilinud hinnanguliselt vähemalt 100 000 välja saadetud kirja koopiat.

Illustratsioon 3. Hamburgi firma H. Fromoy & Sohn kiri Hans Dietrich Schmidtile koos lisadega, 4/5. märts 1755.
EAA.3340.1.4586, kirjad Hamburgi firmadelt, 1750–1759.

Sissetulnud kirjadele tehti enamasti märkmed selle saatmise, kättesaamise ning vastamise kuupäevadega. Viimane võis omakorda olla seotud viitega vastavale kirjale väljunud kirjade kopeerraamatus. Iga kirja alguses oli kirjas, millal viimane kiri kõnealuselt korrespondendilt kätte saadi. Nii oli kaupmeestel võimalik silma peal hoida kirjavahetuse kiirusel ja usaldusväärsusel. Kui mõni kiri teel kaduma läks, tuli see igal juhul välja. Tänu sellisele viitevõrgustikule on sissetulnud kirjadele ja kopeerraatutele tuginedes võimalik rekonstrueerida kogu kaupmehe kirjavahetus koos selle liikumise ajalise ja ruumilise mõõtmega. Kaupmeeste kirjavahetuse kui tekstikorpusega tegelemise teeb keeruliseks aja- ja postikulude optimeerimisest tulenenud ülirohke lühendite kasutamine. Sõna “ich” süstemaatiline ära jätmine on veel selle leebeim vorm. Eriti problemaatilised on hilisemad väljunud kirjade ärakirjade raamatud, kuna aja jooksul üha lühendati kopeeritavate kirjade sisu. Juba 18. sajandi lõpus jäeti sageli ära sisse-

juhatused ja lõppsõnad, mis võivad ajaloolasele tähendada just kõige magusamate palade kaotsi minekut.

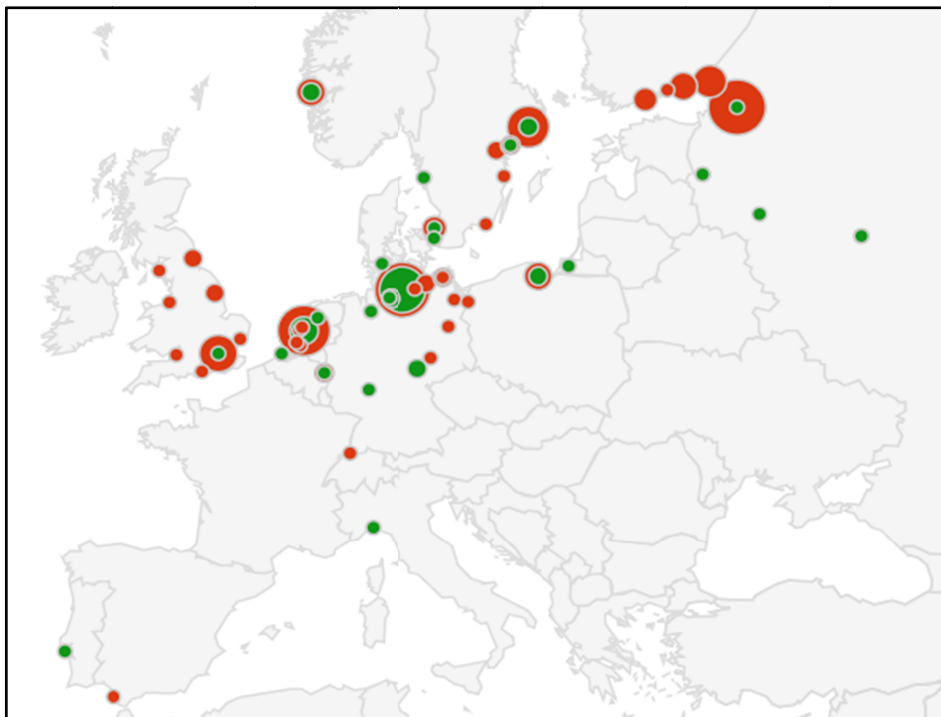
Sagedasti oli kirjadele lisatud mitmesuguseid muid informatsioonikandjaid. Nende seas olid olulisel kohal mitmesugused trükised – reklaamlehed, hinnakirjad, kaubandusstatistilisi ülevaated, samuti vekslid ja prahikirjad. Pärnu kontorite puhul sisaldavad mitmed 18. sajandi saabunud kirjad tekstiilinäidiseid.¹¹² Vahel on lisad säilinud koos kirjaga kuid sagedamini on need kahjuks lahutatud oma algsest kontekstist. J. Jacke & Co. ning H. D. Schmidt arhiivid on eriti rikkalikud sissetulnud trükitud ja sageli kaunilt kujundatud bõrishinnakirjade ehk *Preis-Courant*’ide poolest.¹¹³ Materjali, mis mujal on sageli jõudnud raamatukogude haruldaste trükiste osakondadesse, ajaloolist väärtust tõstab antud juhul nende säilimine konkreetse äritegevuse kontekstis. Pärnu ettevõtete puhul on alates 18. sajandi keskpaigast alates säilinud ka suur hulk lastikirju (*Konossement*), mis võib osutada väärtuslikuks allikaks transpordikulude uurimisel või laevakaptenite ja kaupmehe vaheliste lepingute (nn. *Kaplackensysteme*) käsitlemisel.

Kuigi kolme Eesti kaubakontori materjalid ei ole säilinud lünkadeta, on need, eriti kui võrrelda kaupmeeste arhiivide säilivuse üldise seisuga Läänemere ruumis, märkimisväärselt täielikumad. Enam kui läbi kahe sajandi järjepidevalt peetud arveraamatud on tegelikult kogu maailma mastaabis unikaalsed. Pikimad katkematud seeriad on Th. Clayhills & Son kirjade kopeerraamatud perioodist 1714–1939 ja arvete ärakirjade raamatud, mis katavad aastaid 1716–1937. Pea-raamatute seeria on kõige täielikumalt säilinud J. Jacke & Co. puhul – katkematu aastate 1746 kuni 1939 osas. Järjepidevuse kõrval on kirjeldatud materjali väärtuseks asjaolu, et raamatupidamine on toimunud üsna ühtsetel alustel, mistõttu on andmed omavahel hästi võrreldavad. Suuremateks muutusteks olid erinevatel aegadel toimunud raamatupidamise aluseks olnud arvestusrahade vahetused. Näiteks üleminek albetustaalrilt Vene rublale, mis Th. Clayhillsi ettevõttes toimus 1755. aastal, Pärnu ettevõttes aga alles 18. sajandi lõpus. Igaljuhul pakub asjaolu, et samast ajajärgust on säilinud koguni kolm üksteist täiendavat arhiivi, häid võimalusi võrdlevateks uurimusteks. Käesolevas uurimuses on muidugi kasutamist leidnud vaid murdosa sellest rikkalikust materjalist.

---

¹¹² Näiteks: EAA.3339.1.4114, Jacob Jackele Amsterdamist saabunud tekstiilinäidised, 1770.

¹¹³ John J. McCusker, Cora Gravesteyn 1991, *The Beginnings of Commercial and Financial Journalism: The Commodity Price Currents, Exchange Rate Currents and Money Currents of Early Modern Europe*. Amsterdam: Nederlandsch Economisch-Archief (NEHA).

Joonis 3. Thomas Clayhills & Son (punane) ning Jacob Jacke & Co (roheline) kirjavahetus väljaspool Eesti- ja Liivimaa kubermange paiknenud aladega 1752. aastal. Alus: RA, EAA.4924.1.2599; EAA.4924.1.2600; EAA.4924.1.2601; EAA.3339.1.3867; EAA.3339.1.3868. Ringi diameeter väljendab väljunud kirjade hulka skaalal 1 kuni 552.

2.3. Allikakriitiline refleksioon

Järgnevalt pean vajalikuks valgustada mõningaid aktuaalseid debatte, mis on viimastel aegadel asjasse pühendunud ajaloolaste ringis tekkinud seoses varaste kaupmehearhiivide kasutamisega ajalooallikatenä. Esmalt vaatlen arveraamatuid ning sealt edasi liigun kaupmeeste kirjade juurde. Üldiselt on majandusajaloolased raamatupidamisraamatutesse suhtunud usalduslikult ja tõeliselt allikakriitilise pilguga on neile lähenetud harva. Esmapilgul tundub see allikaliik ju ühemõtteline ja lihtsasti avanev, et noppida näiteks värvikaid materiaalse kultuuri detaile või juba süstemaatilisemalt koguda andmeid elatustaseme, tarbimisharjumuste, kaubandussuhete ja ajalooliste hindade uurimiseks.¹¹⁴ Näib, et eesmärk, miks majandusarvestuslikke ülestähendusi tehti – et registreerida sissetulekud ning väljaminekud võimalikult tõetruult – ja ajaloolase eesmärk saada

¹¹⁴ Vaata: Hans-Jürgen Gerhard, Alexander Engel 2006, Preisgeschichte der vorindustriellen Zeit. Ein Kompendium auf Basis ausgewählter Hamburger Materialien (Studien zur Gewerbe- und Handelsgeschichte der vorindustriellen Zeit, Band 26), Stuttgart: Franz Steiner Verlag, eriti 53–100.

võimalikult erapooletuid andmeid, langevad suurepäraselt kokku. Veelgi enam, raamatupidamisdokumentides ammutatavad suured andmehulgad näivad hästi sobivat kaasaegsete andmetöötlusoperatsioonidega ja lausa kutsuvad haarama kvantitatiivsete ja digihumanitaaria meetodite järele.

Viimasel ajal on mitmed uurijad juhtinud tähelepanu ohtudele, mis kaasnevad usuga arveraamatute erapooletusse. On osutatud, et sarnaselt näiteks varauusaegsete inventariloenditega on ka arveraamatud sageli kallutatud allikas ja seetõttu ohtlik juht minevikku.¹¹⁵ James Aho on oma mõjukas käsitluses näidanud, et eelpool kirjeldatud topeltraamatupidamine tekkis hiliskeskaegses Itaalias vastukaaluna liiakasuvõtu keelule ja klerikaalsete institutsioonide mõju kasvule pihi ja patukahetsusega seotud rituaalides.¹¹⁶ Uus arvepidamiskultuur lubas rikastunud kaupmehesuisusele turvatunnet hingerahu otsivas kristlikus maailmas. See funktsioneeris retoorilise vahendina, demonstreerimaks kaupmehe ausust ja tema kasumi, mis oli nii kiriku, ilmaliku võimu kui lihtrahva silmis alati kahtlust äratanud, seaduspärasust. Seega ei ole raamatupidamises väljendatud tegelikkus J. Aho hinnangul sageli see tegelikkus, mida otsib ajaloolane, vaid “fiskaalse usaldusväarsuse fassaad”. Adam Smyht on sõnastanud, et arveraamatutes peegeldub see, “mis tõe paistis olevat varauusaegsel leheküljel” (*what truth looked like on the early modern page*).¹¹⁷ Tõepoolest, kui lähemalt vaadates, siis usaldusväarsuse loomise vajadus mõjutab tugevalt seda allikatüüpi. See teatav tõepärasuse “näitemäng” oli polsterdatud mitmete praktikatega, millede hulgas oli ehk olulisim uskumatult keerukas ristviitamise süsteemi kasutamine, mis läbis erinevaid raamatupidamis- ja kirjavahetusedokumentide. Koos krediti ja deebet ning aktiva ja passiva tasakaalukreedoga lõi see lummava illusiooni ülimast täpsusest ja korrast. Heaks näiteks on kõnealuste Eesti kaubakontorite pearaamatute kontode kokkuvõtted, kus aeg-ajalt on märgitud, et mitmete aastate jooksul tekkinud arvepidamislik viga (*error*) oli tühised paar kopikat.

Iseasi on, kas ajaloolastena peaksime varauusaegsele kaupmehele iseloomuliku usu numbrite tõepärasuse ülimuslikkusesse pimesi üle võtma. Kui aga tunnistada, et “raamatupidamisraamatute reaalsus, nagu kõik reaalsused, on tinglik, siis mida neilt küsida?” – on küsinud Janson Scott-Warren.¹¹⁸ On kõlanud hääli, et varaseid arveraamatuid peaks käsitlema kui autobiograafilise žanri alaliiki ning sellisena on need väärtuslikud eelkõige egoajaloo allikatena.¹¹⁹ Tõepoolest, arveraamatute ja päevikute pidamise juured on ühised ning nende

---

¹¹⁵ Giorgio Riello 2013, “Things seen and unseen”: The Material Culture of Early Modern Inventories and their Representation of Domestic Interiors, in Paula Findlen (ed.), *Early Modern Things: Objects and their Histories, 1500–1800*, Abingdon, 125–150.

¹¹⁶ James Aho 2005, *Confession and Bookkeeping: The Religious, Moral, and Rhetorical Roots of Modern Accounting*, New York, 69.

¹¹⁷ Adam Smyth 2010, *Autobiography in Early Modern England*, Cambridge: Cambridge University Press, 60.

¹¹⁸ Janson Scott-Warren 2016, *Early modern bookkeeping and life-writing revisited: accounting for Richard Stonley, Past & Present* 230, 152.

¹¹⁹ Smyth, *Autobiography*, 60.

eristamine on võimalik alles suhteliselt hilisel ajal. Veel 18. sajandil sisaldavad arveraamatud rohkelt eluloolise ja religioosse sisuga märkmeid. Näiteks võiks siinkohal tuua Thomas Clayhillsi 1716. aastal kirja pandud esimese pearaamatu algusmoto:

*Mein Anfang lass dir o'Gott befehle sein
Der Fortgang gereiche zur Ehre dein
Am Endt o'Gott erbarme dich mein*¹²⁰

Taolisi sissekandeid leidub arveraamatutes 19. sajandini välja. Oma osa raamatupidamiskultuuri kaugenemisel autobiograafilisest žanrist mängis kindlasti asjaolu, et varauusaja jooksul muutus paljudes Euroopa riikides ärraamatute pidamine kaupmeestele kohustuslikuks ja neil oli kasvav õiguslik kaal kohtuvaidlustes.¹²¹ Ka Eesti suuremates kaubakontorites läks 18. sajandil arvepidamine juba õppinud raamatupidajate kätte.

Autobiograafilist väärtust ja subjektiivsust toonitavale käsituslaadile, mis nihutab varased arveraamatud pigem kirjandusteaduse ja egoajaloo uurimisvaldkonda, on viimasel ajal huvitavalt oponeerinud eelnimetatud J. Scott-Warren. Tõukudes A. Smythist, peab ta õigustatuks vältida varauusaegsete arveraamatute puhul määratlust autobiograafiline või isegi elulooline (*life-writing*) žanr. Kuigi ta möönab, et autobiograafilisel lähenemisel on omad eelised, näitab ta konkreetsete juhtumite varal, kuidas see toob endaga kaasa ohu moonutada kaupmehearhiivide eripära, suunates meid otsima subjekti sealt, “kus see on olulises aspektis spetsiifiliselt eemaldatud ajaloolase käsutuses olevast tekstist”.¹²²

Käesolevas töös esitatud uurimustes olen vaikinisi lähtunud eeldusest, et arveraamatute subjektiivsust või ka süstemaatilist kallutatust piirab kasumi-arvestuse vajadusest tulenev enesekontrollifunktsioon. Selles suhtes on kaasa mindud usuga numbritesse, mis on ilmselt iseloomustanud ka nende allikate loojaid. Oluliseks sai seostada allikad uutmoodi, et esitada neile uusi küsimusi. See eeldas kohati raamatupidamisloogikale vastukarva lugemist. Uurimistöö keskmes ei olnud mitte üksikisikute või ettevõtete ajalugu, vaid turg kui institutsioon ja sotsiaalne sideaine. Selles suhtes on subjekt eemaldatud veelgi radikaalsemalt. Kuid ta tuleb tagasi kaupmehe kui turu looja spetsiifilise kompetentsi ja käitumiseetikana, millest on põgusalt juttu töö kokkuvõttes.

Huvi kaupmeeste kirjavahetuse vastu on alati olnud laiapõhjalisem kui huvi arveraamatute vastu. Kirjade näol on selgelt tegu üsna suurel määral egodokumentidega ning ühtlasi erakirja kui žanri ilmselt kõige külluslikumalt säilinud näitega eelmodernsest perioodist. Üldjoontes võib eristada kolme uurimisuunda, mis on tegelenud vastavalt kirja kui keele ajaloo, kirja kui sotsiaal- ja

¹²⁰ EAA.2924.1.2, l. 1 (pearaamat "A", 06.1715-03.1721).

¹²¹ Fode, Merchant' Archives, 116.

¹²² Scott-Warren, Early modern bookkeeping, 151–170.

kultuuriajaloo ning kirja kui autobiograafiline žanri ajaloo allikaga.¹²³ Suurem huvi kaupmeeste kirjavahetuse vastu jääb siiski aastakümnete tagusesse aega. 1960. aastatel publitseeriti Lääne-Euroopas F. Braudeli algatusel suur hulk varaseid kaupmeeste kirjavahetusi Vahemere ruumist.¹²⁴ Eriti suurt huvi äratas Itaalia renessansiajastu suurkaupmehe Francesco Datini 125 000 ärikirjast koosnev arhiiv. Põhja-Euroopas oli selle ekvivalendiks hansakaupmees Hildebrandt Veckinhuseni 546 kirjast koosnev pärand Tallinna Linnaarhiivis.¹²⁵ Viimaseks suuremaks allikapublikatsiooniks on jäänud selles vallas Londoni kaupmehe David Maresco 480 kirja avaldamine perioodist 1664–1680.¹²⁶

F. Trivellato leiab, et huvi kaupmeeste kirjade vastu lahtus tänu üle ääre paisunud ning seosetuks jäänud andmemassile.¹²⁷ Säilinud kaupmeeste kirjade massilisus püstitab võib-olla ehk teravamalt kui muidu küsimuse sobivast meetodist ja uurimisküsimusest, mida neile rakendada. Tegelikult ei ole kaupmeeste kirju ju kuigi hõlbus uurimistöösse rakendada. Üheks põhjuseks on asjaolu, et enamasti on kirjavahetus säilinud ühepoolsest – kas saabunud kirjade või väljunud kirjade ärikirjade näol. Teiseks on kaupmeeste kirjade lugemine üsna komplitseeritud ülesanne, kuna nende sisu, mis kätkeb küll palju eri laadi informatsiooni (näiteks poliitilised ja kultuurisündmused, igapäevaelu ja suhted, kliimaolud, keelekasutus jne), on mõistetav sageli siiski vaid konkreetse majandustegevuse kontekstis. Käesolevas töös olen kaupmeeste massilisele kirjavahetusele rakendanud midagi kauglugemise (*distant reading*) meetodi taolist. Sellisel juhul ei paku huvi mitte kirja narratiivne sisu, vaid selle suhtes täiesti sekundaarsed märkmed – saatmise ja saabumise daatumid, postitemplid, andmed kirja saatja ja saaja kohta jne, st kõik see, mida oleks võimalik kvantitatiivselt analüüsida. Eesmärk on olnud mõõdistada kirjavahetuse kui olulisema varauusaegse kaugkommunikatsiooni meediumi tomimiskeskonna mõningad parameetrid. Selle taga on McLuhanlik veendumus, et meedium määrab (vähe-malt ühe tegurina) ka kommunikatsiooni sisu. Kui muutub näiteks informatsioonivahetuse kiirus, muutub ka võrgustikus ringleva informatsiooni olemus. Esimesed *l'histoire serielle* vaimus kaugkommunikatsiooni parameetrite muutustele keskendunud uurimused kaupmeeste kirjavahetusest ilmusid Prantsus-

¹²³ Gabriella Del Lungo Camiciotti 2014, Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction, *Journal of Early Modern Studies* 3, 17–35.

¹²⁴ Federigo Melis 1962, Aspetti della vita economica medievale (Studi nell'Archivio Datini di Prato), Siena: Leo S. Olschki.

¹²⁵ Margot Lindemann 1978, Nachrichtenübermittlung durch Kaufmannsbrieve. Briefe-“Zeitungen” in der Korrespondenz Hildebrand Veckinhusen (1398–1428), München / NY.

¹²⁶ Henry Roseveare 1987, Markets and merchants of the late seventeenth century: The Maresco-David letters 1668–1680. Oxford: Oxford University Press.

¹²⁷ Francesca Trivellato 2004, Discourse and practice of trust in business correspondence during the early modern period, working paper, Economic History Workshop, Department of Economics, Yale University; <https://economics.yale.edu/sites/default/files/files/Workshops-Seminars/Economic-History/trivellato-041013.pdf>; Trivellato, Merchants' letters, 80–103.

maal juba 1940. aastatel.¹²⁸ Hiljem on neid riburada juurde tulnud ning tulevikus oleks huvitav uurimistulemused omavahel seostada.¹²⁹

2.4. Kaubakontorite arhiivide säilimisest Läänemere ruumis ja nende kasutamisest

Käesolevas uurimuses kasutatud kolme kaubakontori dokumentidele on uurimistöödes varemgi viidatud – tõsi, pigem küll kui sekundaarsele allikarühmale. J. Jacke & Co ning H. D. Schmidt arhiive on kasutanud kõige põhjalikumalt Olaf-Mihkel Klaassen uurides välisriikide konsulaatide tegevust Pärnus.¹³⁰ Raamatuimporti uurides on Pärnu ettevõtete arhiive kasutanud Katre Kaju.¹³¹ Varaseid reklaamtrükiseid on kõnealustest arhiividest otsinud Eero Kangor.¹³² Hollandi trükistest J. Jacke ning H. D. Schmidt arhiivis on kirjutanud Jürgen Beyer.¹³³ Andres Tarand kasutas 1980. aastatel Th. Clayhills & Soni kirjavehetust, et saada andmeid Eesti kliima ajaloost.¹³⁴ Ühtlasi on tema uurimistöö hea näide kaubakontorite arhiivide kui seriaalsete allikate kasutusvõimaluste mitmekülsusest. Sõdadevahelisel ajal kasutas Clayhillsi firma arhiivi Põhjasõja sündmuste käsitlemisel Hendrik Sepp.¹³⁵ Kolme kaubakontori ekspordimahud kui Eesti majandusarengu olulise indikaatori on 19. sajandi osas võrdlevalt esitanud Feliks Sauks.¹³⁶ Mõnevõrra on Pärnu ja Tallinna kaubakontorite arhiive kasutatud Eesti laevanduse uurimiseks.¹³⁷

---

¹²⁸ Pierre Sardella 1948, *Nouvelles et spéculations à Venise au début du XVIe siècle*, Paris: Librairie Amand Colin.

¹²⁹ Vaata lähemalt: Christof Jeggle 2015, *Serielle Kommunikation. Die kommerzielle Korrespondenz der Saminati zum Transalpinhandel des 17. Jahrhunderts*, in: Peter Rauscher, Andreas Serles (Hrsg.) *Wiegen, Zählen, Registrieren. Handelsgeschichtliche Massenquellen und die Erforschung mitteleuropäischer Märkte (13.–18. Jahrhundert)*, Studien-Verlag: Innsbruck, Wien, Bozen, 433–454.

¹³⁰ Klaassen, *Konsulaatidest*, 50–65.

¹³¹ Katre Kaju 2014, *Pärnu raamatuimport 18. sajandi teisel poolel ja Diedrich Johann Burmesteri raamatukogu. Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae*, 21 (28), 324–368.

¹³² Eero Kangor 2015, *Postkaartide ja nende kogumise ajaloost Euroopas ja Eestis*, I osa. *Raamatukogu*, 2, 31–34.

¹³³ Jürgen Beyer 2015, *Neerlandica in Livonian collections. The survival of imprints abroad. Quærendo. A Journal Devoted to Manuscripts and Printed Books*, 45, 1–25.

¹³⁴ Jaak Jaagus, Ain Kallis, Andres Tarand, *Eesti kliima minevikus ja tänapäeval*, Tartu Ülikooli Kirjastus: Tartu 2013.

¹³⁵ Hendrik Sepp 1930, *Narva piiramine ja lahing a. 1700, Kaitseväge Staabi VI osakonna kirjastus: Tallinn*.

¹³⁶ Feliks Sauks 1992, *Väliskaubandus 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel*. // *Eesti talurahva ajalugu. Peatoimetaja Juhan Kahk*. Tallinn, 398–402; Feliks Sauks, *Eesti ala väliskaubandusest aastatel 1824–1862*, *Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised* 1979, 506, 127–139.

¹³⁷ Aldur Vunk 2016, *Eesti laevaehituse uus algus 18. s. lõpust 19. s. keskpaigani*. *Tuna : ajalookultuuri ajakiri*, (2016) (2–3), 21–31, 30–46; Urmas Dresen 1999, *Esimesed eestlastest kap hoornerid, Eesti Laevanduse Aastaraamat*, Tallinn: Sekstant.

Kuigi Th. Clayhills & Son, J. Jacke & Co. ning H. D. Schmidt on kahtlemata kõige paremini säilinud firmaarhiivid Eestis, ei ole need kaugeltki mitte ainsad. Materjali rohkuselt paigutub neljandale kohale Mayer & Co arhiiv Ajaloomuuseumi kogus, mis sisaldab tegelikult nelja Tallinna kaubandusettevõtte ja kaupmehe – Stein, Seebeck, Jencken ja Mayer & Co – materjale.¹³⁸ Jüri Kivimäe juhendamisel valmis 1984. aastal Rein Lauri diplomitöö kaubafirma Stein tegevusest perioodil 1728–1795.¹³⁹ Peep Sillaots on kirjutanud ülevaate Mayeri kaubakontori tegevusest 19. sajandi alguses.¹⁴⁰ Tallinna kontorite Duborg & Co. ja Jürgens & Co. korrespondents 18. sajandist ja 19. sajandi algusest on tallel Rahvusarhiivis Tartus.¹⁴¹ Tallinna kõrval on rikkalikult materjali säilinud veel Pärnust ja Narvast. Narva Muinsusseltsi arhiivis on hoiul kaupmeeste arveraamatuid ja kirjavahetust 17.–18. sajandist.¹⁴² Osaliselt on säilinud veel Narva soolakompanii, kaubamaja Thorley & Bolton ning kaupmeheperekond Sutthoffi arhiivid.¹⁴³ Pärnust on lisaks Jacke ja Schmidt kontoritele, tõsi küll, tunduvalt tagasihoidlikumas mahus, säilinud veel kaupmees Claus Johann Franzeni arhiiv 18. sajandi esimesest poolest ning ekspeditsionär Carl Kreischmanni arhiiv sajandi lõpuosast.¹⁴⁴ Siinkohal on veel märkimist vääriv Kuressaare kaubamaja Christoph Friedrich Schmidti materjal ning mõned varauusaja perioodist pärit arveraamatud Rahusarhiivi raamatupidamisdokumentide koondkollektsioonis.¹⁴⁵

Tallinna linnaarhiivi kaupmeeste arveraamatute sari hõlmab 179 säilikut aastatest 1399–1810, kuid erinevalt Th. Clayhills & Son, J. Jacke & Co. ning H. D. Schmidt arhiividest on seal vähe tallel pikema perioodi lõikes terviklikena säilinud kaupmehearhiive.¹⁴⁶ Linnaarhiivi materjali hilisemat, 17. ja 18. sajandi osa, on siiani väga vähe kasutatud. Pisteliselt on neile viidanud vaid Gottfried Etzold.¹⁴⁷ Seevastu on varasemad arveraamatud ja kirjavahetus suhteliselt hästi läbi uuritud. Suurt huvi on äratanud muidugi Hildebrant Veckinchuseni pärand

¹³⁸ Eesti Ajaloomuuseumi arhiivkogu, fond 127, Kaubamaja Mayer & Co. Sellele lisandub veel materjal perekond Mayeri arhiivis Ajaloomuuseumi arhiivkogus (AM, fond 81, Perekond Mayer). Firma esines eri aegadel eri nime all. 1790. aastatel on kasutusel olnud nimi Mayer & Küster, 19. sajandi alguses Mayer & Co.

¹³⁹ Rein Laur 1984, Tallinna kaubafirma Stein 1728–1795, diplomitöö, juhendaja J. Kivimäe, (käsikiri Ajaloomuuseumi arhiivkogus, AM.127.1.476).

¹⁴⁰ Peep Sillaots 2014, Ühe Tallinna kaubamaja tegevusest 19. sajandi algul, Vana Tallinn XXV (XXIX), Estopol: Tallinn, 216–243.

¹⁴¹ Rahvusarhiiv, EAA, fond 2061 (Tallinna kaubamajad ja kaupmehed (koondfond)).

¹⁴² Rahvusarhiiv, EAA, fond 3287 (Narva Muinsusselts).

¹⁴³ Rahvusarhiiv, EAA, fond 3286 (Narva soolakompanii), fond 3251 (Kaubamaja Thorley Bolton) ja fond 3249 (Perekond Sutthoff).

¹⁴⁴ Rahvusarhiiv EAA, fond 3570 (Claus Johann Franzeni kauplus Pärnus); fond 3499 (Ekspeditsiooniäri Carl Kreischmann).

¹⁴⁵ Rahvusarhiiv, EAA, fond 625 (Kuressaare kaubamaja Christoph Friedrich Schmidt); fond 5226 (Raamatupidamisdokumentide kollektsioon, 1673–1944).

¹⁴⁶ Tallinna Magistraadi fondi allsari “Kaupmeeste arve- ja võlaraamatud” (230.1.Af).

¹⁴⁷ Gottfried Etzold 1975, Seehandel und Kaufleute in Reval nach dem Frieden von Nystad bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts, Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, 99 (Marburg, Lahn: J. G. Herder-Institut).

kui üks vanemaid kaupmehearhiive Läänemere ruumis.¹⁴⁸ 1938. aastal ilmus Soomes põhjalik uurimus Tallinna kaubandusest 16. sajandi esimesel poolele Gunnar Mickwitzi sulest.¹⁴⁹ Liivi sõja eelsest perioodist on eriti rikkalik rae-härä Johan Selhorsti arhiiv, millele G. Mickwitz peamiselt tugineski. Samuti kasutas ta Helmich Ficke, Thomas Garholti, Tönnis Smidti ning vendade Kordt ja Jasper Kappenbergi arveraamatuid. Samu allikaid on kasutanud Jorma Ahvenainen 1963. aastal ilmunud käsitluses Balti teraviljakaubandusest keskajal.¹⁵⁰

Hilisemal ajal on samad allikad veel mitmel korral kasutust leidnud. Taani ajaloolane Carsten Jahnke kirjutas oma väitekirja Hansa kaupmeestevõrgustikest kasutades allikatena Bernd Pali ja Hans Selhorsti kirjavahetust ja arveraamatuid.¹⁵¹ Jüri Kivimäe on toetunud H. Ficke kirjavahetustele aastatest 1536–1542, et tutvustada võimalusi, mida pakuvad vanema eesti keele uurimiseks seda tüüpi allikad.¹⁵² Varasemast ajast on J. Kivimäelt käsitlus Jürgen ja Hans Honerjegeri kaubandusvõrgustikust, mis põhineb Tallinna Suurgildi materjalide seas leiduval viiel äriraamatul perioodist 1554–1559.¹⁵³ Hiljuti Ivar Leimuse toimetamisel välja antud kaks Matheus Spielmanni arveraamatut aastatest 1568–1570 olid seniajani linnaarhiivi kataloogis kirjas anonüümsena, nende autor selgus alles uurimistöö käigus. Selle väljaande puhul on tegemist esimese Eesti ajaloolase editeeritud kaupmehe arveraamatuga.¹⁵⁴

Kui vaadata Eestist väljapoole ja püüda haarata kogu Läänemere regiooni kui ajaloolise kaubandusruumi arhiivimaastiku, siis tuleb tõdeda, et meil puudub seni hea ülevaade kaupmeeste arhiividest. Seda vaatamata Hollandi Rahvusarhiivi eestvedamisel aastatel 2005 kuni 2007 läbi viidud *Baltic Connection* projektile, mis püüdis kaardistada vastava arhiivandmestiku Läänemere regioonis ja Hollandis.¹⁵⁵ Projektile oli suur potentsiaal just kaupmeeste arhiivide osas, kuna tihe-dä läbikäimise tõttu moodustavad need omavahel seotud allikarühma. Näiteks on Hamburgi veinikaupmees Johann Lorenz Meyeri arhiivis säilinud koopiad

---

¹⁴⁸ Näiteks: Franz Irsigler 1985, Der Alltag einer hansischen Kaufmannsfamilie im Spiegel der Veckinchusen-Briefe. In: Hansische Geschichtsblätter 103, 75–99.

¹⁴⁹ Mickwitz, Aus Revaler Handelsbüchern.

¹⁵⁰ Jorma Ahvenainen 1963, Der Getreidehandel Livlands im Mittelalter (Commentationes Humanarum Litterarum XXXIV 2), Helsinki: Keskuskirjapaino.

¹⁵¹ Carsten Jahnke 2004, Netzwerke in Handel und Kommunikation an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert am Beispiel zweier Revaler Kaufleute, Habil. masch., Kiel.

¹⁵² Jüri Kivimäe 2009, Eesti keele kaja Helmich Ficke kaubaraamatus 1536–1542, Keel ja Kirjandus, 2009 nr 8–9, 583–594.

¹⁵³ Jüri Kivimäe 1988, Reval-Lübeck-Amsterdam: The triangle of trade on the eve of the Livonian War (1554–1557), From Dunkirk to Danzig: Shipping and trade in the North Sea and the Baltic, 1350–1850, Hilversum, 299–315.

¹⁵⁴ Kaupmees Matheus Spielmanni arveraamatud 1568–1570 = Rechnungsbücher des Kaufmanns Matheus Spielmann von 1568–1570, välja andnud Ivar Leimus, [tõlge saksa keelde: Aigi Heero], Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2017.

¹⁵⁵ Lennart Bes, Edda Frankot, Hanno Brand (eds.) 2007, Baltic Connections, Archival Guide to the Maritime Relations of the Countries around the Baltic Sea (including the Netherlands) 1450–1800, vol I–III, Brill: <http://www.balticconnections.net/>.

Pärnu kontoritele saadetud kirjadest 1740. aastatel.¹⁵⁶ Lähemal uurimisel leiaks välisarhiividest jälgi kontaktidest Eesti kaubakontoritega kindlasti veel palju. Kahjuks õnnestus *Baltic Connection* raames andmete koondamine ja sidumine väga ebaühtlasel tasemel. Eriti nõrgalt on esindatud Läti, Leedu, Poola ning Taani materjalid. Eesti, Soome ja Rootsi osas annab see nii kolmest kõitest koosneva raamatuseeriana kui digitaalse andmepangana ligipääsetav materjal siiski üsna hea ülevaate.

Kui alustada Lätist, siis tuleb tõdeda, et seal on kaupmeeste ja kaubakontorite arhiive säilinud võrreldes Eestiga tunduvalt vähem. Ajaloolaste töödes on tähelepanu leidnud Riia kaupmeeste Johann Hinrich Blatzeni ja Arend Johan Baade kirjad Põhjasõja ajast. Läti materjali hea tundja Vassili Dorošenko andmetel on Leedu ja Valgevene aladel lina- ja kanepiäri ajanud Borchstedt & Rodemanni raamatud aastatest 1738–1752 ainsad pikemad seeriad perioodist enne 18. sajandi keskpaika.¹⁵⁷ Säilinud on ka Riia komisjonääri George Berckholtzi väljunud kirjade kopeer-raamat aastast 1758/59; samuti Hollandi suunal tegutsenud suurkaupmehe Hermann Fromholdi pearaamat aastatest 1783–1786.¹⁵⁸ 18. sajandi teise poole osas on kõige rikkalikum firma Sengbuschi & Co. arhiiv.¹⁵⁹ See hõlmab ligikaudu viiskümmend köidet raamatupidamist ja kirjavahetust aastatest 1739–1805. Paremini on kaetud periood pärast 1765. aastat. Pikematest seeriatest saab selle arhiivi puhul esile tõsta üheksat väljunud kirjade kopeer-raamatut, mis hõlmavad kokku siiski vaid 28 aastat. Äritegevuse järjepidevuse poolest on kolme Eesti arhiiviga võrreldav firma Wöhrmann & Son arhiiv, mis katab aastad 1759–1902.¹⁶⁰ Enamik materjali selles arhiivis, sealhulgas hulgaliselt kirjavahetust, on säilinud siiski alles 19. sajandist. Läti kaubakontorite arhiividest väärib esiletõstmist veel Witte & Huecke Liibavis, mille materjal katab üsna hästi 18. sajandi teise poole.¹⁶¹

Riia 18. sajandi allikatega tegelesid omal ajal intensiivselt kaks uurijat: Elisabeth Harder-Gersdorff ja Vasilij Dorošenko. Seejuures toetusid nad väga kitsale allikmaterjalile, mida aga kasutasid mitmekülgset ja intensiivselt. Nende uurimishuvi keskendus Lääne- ja Põhjamere kaubatee maksebilansi, kauplemistehnikate ja vekslikaubanduse võrgustike arenguga seotud probleemidele. 1982. aastal ilmus sel teemal G. Berckholtzi kirjade kopeerraamatule tuginedes (see kätkeb pooleteist aasta jooksul saadetud 1266 kirja koopiaid) kahasse esimene

---

¹⁵⁶ Percy Ernst Schramm 1949, *Kaufleute zu Haus und über See. Hamburgische Zeugnisse des 17., 18., und 19. Jahrhunderts.* Hamburg 1949, 165–184.

¹⁵⁷ Vasilij V. Dorošenko 1981, *Quellen zur Geschichte des Rigaer Handels im 17.–18. Jahrhundert und Probleme ihrer Erforschung*, in: K. Friedland, F. Irsigler (Hg.): *Seehandel und Wirtschaftswege Nordeuropas im 17. und 18. Jahrhundert*, Ostfildern, 3–25.

¹⁵⁸ Elisabeth Harder-Gersdorff 1997, *Geschäftsbücher der Kaufleute in Riga: Quellen zur Praxis des Ost-West-Handels im 18. Jahrhundert*, in: *Kaufleute in Europa. Handelshäuser und ihre Überlieferung in vor- und frühindustrieller Zeit*, Hrg. Jochen Hoock, Wilfried Reininghaus, Gesellschaft für westfälische Wirtschaftsgeschichte e. V.: Dortmund, 91–94.

¹⁵⁹ Läti Riiklik Ajalooarhiiv, fond 3665 (Firma A. G. Sengbusch & Co).

¹⁶⁰ Läti Riiklik Ajalooarhiiv, fond 7094 (Firma Wöhrmann & Son).

¹⁶¹ Läti Riiklik Ajalooarhiiv, fond 2516 (Firma Witte & Huecke).

mahukas artikkel.¹⁶² Hiljem avaldas E. Harder-Gersdorff veel neli artiklit tuginedes vaid ühele H. Fromholdi pearaamatule.¹⁶³

Põhjajanaabri juures Soomes on seriaalseid allikaid kaupmeeste arhiividest säilinud alles alates 18. sajandi teisest poolest. Varasemast ajast on vaid üksikuid pudemeid, eelkõige Viiburist.¹⁶⁴ Viiburis tegutses ka Hackman & Co firma, mille arhiiv on säilinud alates 1790. aastatest kuni 20. sajandini.¹⁶⁵ Vaasas tegutsenud kaupmehe Abraham Falanderi, kes oli 1800. aastal maksukohustuse järgi jõukaim mees Soomes, arhiiv katab aastad 1742–1807.¹⁶⁶ Jari Ojala on kasutanud tema ulatuslikult säilinud korrespondentsi kombineerides seda teiste Soome kontorite ja laevakaptenite kirjavahetusega samast perioodist, et uurida kaupmeeste võrgustike toimimist rahvusvahelise merelaevanduse kontekstis.¹⁶⁷ Teine Soome majandus- ja kommunikatsiooniajaloo koolkonna esindaja Yrjö Kaukiainen on püüdnud mõõta informatsiooni liikumise kiirust 19. sajandi esimesel poolel tuginedes reederi Johan Malmi korrespondentsile.¹⁶⁸ Turu suurkaupmehe Carl Magnus Dahlströmi arhiivi kasutades on sarnase uurimuse telegraafi mõjust läbi viinud Mika Kallioinen.¹⁶⁹

---

¹⁶² Elisabeth Harder-Gersdorff, Vasilij V. Dorošenko 1982, *Ost-Westhandel und Wechselgeschäfte zwischen Riga und westlichen Handelsplätzen: Lübeck, Hamburg, Bremen und Amsterdam (1758/59)*, *Zeitschrift des Vereines für Lübeckische Geschichte und Altertums-kunde*, 62, 103–153.

¹⁶³ Elisabeth Harder-Gersdorff 1990, 'Bullion Flow' and rates of exchange between Amsterdam and Riga (1783–1785), in: *Baltic affairs: relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500–1800*, ed. by J. Ph. S. Lemmink and J. S. A. M. van Koningsbrugge, Nijmegen: Instituut voor Noord- en Oosteuropeese Studies, 97–120; (1983), *Zwischen Riga und Amsterdam: die Geschäfte des Hermann Fromhold mit Frederik Beltgens & Comp., 1783–1785*, in: *The interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic region 1400–1800*, ed. Wiert J. Wieringa, Leiden: Springer, 171–180; *Aus Rigaer Handlungsbüchern (1783–85). Geld, Währung und Wechseltechnik im Ost-West-Geschäft der frühen Neuzeit*, in: E. Schremmer (Hr.): *Geld und Währung in der Neuzeit*, Stuttgart 1993, 105–120; *Exportgeschäfte und Finanzverkehr zwischen Riga und Amsterdam 1783–1785*, in: *Exportgewerbe und Außenhandel vor der Industriellen revolution*, festschrift Zwanowetz, Innsbruck 1984, 167–184.

¹⁶⁴ Lennart Bes, Edda Frankot, Hanno Brand (eds.) 2007, *Baltic Connections*, *Archival Guide to the Maritime Relations of the Countries around the Baltic Sea (including the Netherlands) 1450–1800*, vol I, 265–389.

¹⁶⁵ Matti Nukari, *Kestäviä arvoja, Hackman 1790–1990*, Helsinki 1990.

¹⁶⁶ Aulis Alanen 1950, *Pohjanlahden vapaasta purjehduksesta 1766–1808*, *Historiallinen Arkisto* 53, Helsinki.

¹⁶⁷ Jari Ojala 1997, *Approaching Europe: The merchant networks between Finland and Europe during the eighteenth and nineteenth centuries*, *European review of economic History*, 1, 323–352; Jari Ojala 2002, *The problem of information in late eighteenth- and early nineteenth-century shipping: A Finnish case*, *International Journal of Maritime History*, 14(1), 189–208.

¹⁶⁸ Yrjö Kaukiainen 2001, *Shrinking the world: Improvements in the speed of information transmission, c. 1820–1870*, *European Review of Economic History*, 5(1), 1–28.

¹⁶⁹ Mika Kallioinen 2004, *Information, communication technology, and business in the nineteenth century: The case of a Finnish merchant house*, *Scandinavian Economic History Review*, 52(1), 19–33.

Rootsi saab uhkeldada kolme Läänemere regioonis tegutsenud mõjuka kaupmeheperekonna arhiiviga. Kõik kolm on ka võrdlemisi hästi läbi uuritud. Leos Mülleri 1998. aastal ilmunud väitekiri käsitles võrdlevalt kahe Stockholmi kaubandushiiu, Momma-Reenstierna ja Carlos & Claes Grilli, tegevust.¹⁷⁰ Momma-Reenstierna arhiiv on säilinud katkendlikuna perioodist 1647 kuni 1703; perekond Grilli materjalid seevastu täielikumalt aastatest 1730 kuni 1800. Lähtudes Pierre Bourdieu käsitlest rõhutas L. Müller sotsiaalsete ja kultuuriliste aspektide olulisust varauusaegses kaugkaubanduses. Ta leidis, et äritegevuse pikaajaline eesmärk ei olnud mitte kasum, vaid sotsiaalse kapitali reproduktsioon, mis omakorda toetas reputatsioonil ja vastastikkusel põhineva kaubandusvõrgustiku kestvust üle põlvkondade. Robert Bohni sulest ilmus 1989. aastal võrdlemisi traditsiooniline kaubavoogudele keskendunud uurimus Donneri kaubakontorist Visbys.¹⁷¹ Donneri arhiiv hõlmab ajavahemiku 1746 kuni 1845.

Näib, et Taanis on vanemaid Läänemere-kaubandust puudutavaid arveraamatuid ja kirjavahetust säilinud vähem kui Rootsis. Seda vaatamata asjaolule, et juba alates aastast 1948 on sedalaadi dokumentatsiooni süstemaatiliselt kogutud Aarhushi äriarhiivi (*Erhvervsarkivet*, praegu Taani riigiarhiivi allüksus). Enamiku äriarhiivi materjalist moodustavad siiski suhteliselt lühiajaliselt tegutsenud väikefirmade arhiivid. Kaubakontori Spielweger & Co arhiiv on teadaolevalt ainus, kus on meie arhiividega võrdväärsed pikad raamatupidamisraamatute ja kirjavahetuse seeriad. Need katavad enam-vähem täielikult perioodi 1779–1907.¹⁷²

Saksamaa Läänemere-äärsete kaubalinnade arhiividest on kahtlemata tähelepanuväärseimad kaupmeeste arveraamatute ja kirjavahetuse kollektsioonid Lüübeki linnaarhiivis (nimistud *Geschäfts- und Firmenarchive* ja *Familienarchive*).¹⁷³ Pikimad ida-suunalist kaubandust kajastavad andmeseeriad moodustavad kaupmeestekompanii (*Kaufleutekompanie*) arvete raamatud (1603–1834) ja žurnaalid (1672–1797), Novgorodi-sõitjate (*Nowgorodfahrer*) žurnaalid (1749–1793) ja pearaamatud (1772–1802) ning Riiga-sõitjate (*Rigafahrer*) žurnaalid aastatest 1739–1821.¹⁷⁴ Lübecki rikkaliku arhiivi kõrval on Rostoc-

¹⁷⁰ Leos Müller 1998, *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour*. Studia Historica Upsaliensia 188. Uppsala.

¹⁷¹ Robert Bohn 1989, *Das handelshaus Donner in Visby und der Gotländische Aussenhandel im 18. Jahrhundert. Eine Studie zur Handels- und Seefahrtsgeschichte des Ostseeraums im Spätmerkantilismus (Quellen und Darstellungen zur Hansischen geschichte N.F. 33)* Cologne, Vienna.

¹⁷² Fode, *Merchant' Archives*, 117; Ole Feldbæk 1986, *The Danish trading companies of the seventeenth and eighteenth centuries*, *Scandinavian Economic History Review* 34, 204–218.

¹⁷³ Marie-Louise Pelus-Kaplan 1994, *Zur einer Geschichte der Buchhaltung im hansischen Bereich: die Handelsbücher der Lübecker Kaufleute vom Anfang des 16. bis zum Ende des 17. Jahrhunderts*, *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde* 74, 31–45.

¹⁷⁴ *Baltic Connections*, vol I, 575–583; Franz Siewert 1893, *Geschichte und Urkunden der Rigafahrer in Lübeck im 16. und 17. jahrhundert*, *Hansische Geschichtsquellen*, new series, vol I, Rostock; Elisabeth Harder-Gersdorff 1961, *Seehandel zwischen Lübeck und Russland im 17./18. Jahrhundert nach Zollbücher der Nowgorodfahrer*, in *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde* 41, 43–114.

kist, Stralsundist, Greifswaldist, Danzigist ning Königsbergist säilinud vaid pudemeid.

Nagu eeltoodud ülevaatest, mis kindlasti ei pretendeeri täielikkusele, selgus, on Tallinna kaubafirma Th. Clayhills & Son ja Pärnu kontorite J. Jacke & Co. ning H. D. Schmidti arhiivid kogu Läänemere ruumis üsna erandlikud. Enam kui kaht sajandit katvaid ning mitmetest eri raamatupidamisraamatutest ja kirjavahetustoimikutest koosnevaid arhiive võib üles lugeda vaid heal juhul kahe käe sõrmedel. On õnnelik juhus, et Eestis on selliseid säilinud koguni kolm. Erinevalt meie materjalist on 18. sajandi osas meie lähinaabrite – Läti, Soome ja Rootsi – arhiivid võrdlemisi palju kasutamist leidnud. Eesti kaupmeeste arve- raamatute ja kirjavahetusega on intensiivselt tegeletud vaid Tallinna keskaegsete allikate osas. Turuinstituutide, integratsiooni ja kommunikatsiooni temaatikat puudutavad G. Mickwitzi ennesõja-aegne uurimus ning Taani ajaloolase C. Jahnke tööd uuemal ajal. Käesoleva uurimusega sarnaseid küsimusi on 17. ja 18. sajandi materjalidele esitanud eelkõige E. Harder-Gersdorff ja V. Dorošenko Riia ning L. Müller Stockholmi arhiividele tuginedes. Soomes on J. Ahvenainen, J. Ojala, Y. Kaukiainen ja M. Kallioineni näol esindatud tugev majandusajaloo koolkond, mis on tegelenud kaubakontorite arhiividega just ajalooliste informatsioonikulude vaatevinklist.

ARTIKLID

JÄRELDUSED, DISKUSSIOON JA KOKKUVÕTE

Käesolev väitekiri on koostatud nelja perioodil 2011 kuni 2018 ilmunud artikli põhjal. Toetudes Eestis väliskaubandusega tegelenud kaubakontorite arhiividele käsitlesid need rahvusvahelise turu kui organisatsiooni toimimis- ja kasvumehhanisme perioodil 1730 kuni 1830. Uurimuste eesmärk ei olnud niivõrd konkreetsete ettevõtete tegevuse käsitlemine, kuivõrd kaubavahetuse, kommunikatsiooni ja lõimumisprotsesside vaheliste seoste uurimine Lääne- ja Põhjamere kaubandusvõrgustiku näitel. Aja jooksul nihkus uurijahuvi teraviljaturu integratsioonilt üle maksemehhanismide arengu informatsioonivõrgustike ja nende ülalpidamisega seotud kuludeni. Ühtlasi kasvas seos rahvusvahelise sellealaste uurimustega ja kaasaegse teooriaga. Kokkuvõtte eesmärk on suhestada omavahel väitekirjas esitatud neli juhtumiuuringut lähtuvalt käesoleva töö sissejuhatuses käsitletud rõhuasetustest. Seejuures on oluliseks peetud kaardistada nii üksikuurimuste vahelised seosed kui ka tühimikud, samuti viidata edasistele uurimistöö võimalustele. Kokkuvõtte eesmärk ei ole esitada ühemõttelisi arenguliine, vaid pigem tuua esile eri uurimustes ilmnunud protsesside vastastikmõjud. Lähemalt peatun kolmel valdkonnal: informatsioonikulude ja turuintegratsiooni vastasmõjul, kaubandusliku kommunikatsiooni ja riikluse arengu vastasmõjul ning kaupmehe funktsiooni ja informatsioonikulude vastasmõjul.

Sisulises plaanis võib käesoleva väitekirja alguspunktiks pidada ajaliselt teist artiklit. Selle eesmärgiks oli uurida, kuidas muutus Tallinna ja tema tagamaa kui teravilja eksportiva turu positsioon lähtuvalt hinnatrendidest Lääne- ja Põhjamere olulisemates kaubanduskeskustes. Tallinna suurkaupmehe Thomas Clayhills & Son pearaamatud võimaldasid konstrueerida kvaliteetse ja katkematu eksportvilja hinnaseeria aastate 1735–1800 kohta.¹⁷⁵ Kõrvutades hõbedaekvivalendi alusel Tallinna hinnaseeriat Moskva, Peterburi, Danzigi, Amsterdami ja Londoniga paigutusid hinnad ootuspäraselt ida-lääne suunal alt üles. Hinnatasemete erinevus oli üldjoontes kooskõlas turgude geograafilise distantiga ja järgis alates 16. sajandist dokumenteeritud madalate hindadega “ida” ja kõrgete hindadega “lääne” erinevust, millel traditsiooniline Balti viljakaubandus – kaasaegsete sõnutsi “kogu kaubanduse ema” – oli sajandite jooksul põhinenud. Kuid detailsemal vaatlusel selgus, et hinnatasemete omavahelistes suhetes toimusid vaatlusalusel perioodil olulised muutused. Idapoolsed hinnaseeriad näitasid alates 18. sajandi keskpaigast märksa suuremat tõusutrendi kui läänepoolsed. Hinnaterinevus Läänemere idakalda, s.h. Tallinna kui traditsioonilise teravilja eksportiva turu ning Loode-Euroopa kui importiva turu vahel vähenes tunduvalt.

Turgude arengut käsitlevas historiograafias on hinnakonvergentsi käsitletud kui ühemõttelist märki turgude integratsioonist. Selline lähenemine toetub nn. ühe hinna seadusele, mille kohaselt hinnatasemete ühtlustumine näiteks Tallinna ja Amsterdami vahel on tõlgendatav kui märk langevatest transpordi- ja

---

¹⁷⁵ See on nüüdseks liidetud Stanfordi ülikooli juhitud globaalse hindade ja sissetulekute ajaloo andmebaasiga (Estonian rye and vodka prices 1735–1800 (Hannes Vinnal), Global Price and Income History Group, <http://gpih.ucdavis.edu/>).

transaktsioonikuludest osapoolte vahel. Lähtuvalt kohalike olude spetsiifikast kaalusin peamiselt kvalitatiivselt hinnakonvergentsi kolme võimalikku mõjutegurit: teravilja ekspordi kasvu lääne suunal, rahvastiku juurdekasvu ja viinapõletamise levikut Tallinna tagamaal. Kõige suurem otsene mõju hinnataseme muutusele Tallinna hinnaseeria suhtes tuli omistada viinapõletamise levikule Baltikumis, mida toitis nii sisetarbimise kasv kui turustusvõimaluste avardamine Venemaal alates 1760. aastatest. Seega pidi lääne-suunaline teravilja eksport, mis oli 17. sajandil olnud Tallinna peamine kaubandusharu, kaupmeeste spekulatsiooniruumi arvelt toimunud hinnakonvergentsi mõjul paratamatult alla käima.

Nimetatud artikli olulisus peitub asjaolus, et asetatuna üldisesse varauusaegse põhjamerede (Lääne- ja Põhjameri) regiooni lõimumise diskursusesse, toob see välja “ida” vaatekoha eripära. 18. sajandi Tallinnast vaadates ei viita lääne-suunaline hinnakonvergentsi ühemõtteliselt turgude lõimumisele. Levinud käsitluslaad, mis näeb lääne-ida konvergentsi taga turgude omavahelist lähene-mist, st. sajandite jooksul kasvanud seotust üksteisega, ei pea antud juhul paika. Ajaloolistel hindadel põhinev turukonvergentsi uurimine lahus muudest teguri-test, näiteks poliitilistest, demograafilistest ja tehnoloogilistest arengutest, on kaheldava väärtusega, kuna “ühe hinna seadus” ilmneb vaid ühena paljudest integratsiooni dimensioonidest. Abstraktse distantantsseeditud kullipilgu asemel tuleks tähelepanu suunata konkreetsetele integratsiooni mõjutanud teguritele.

Üheks selliseks integratsiooniprotsesse mõjutanud teguriks oli vekslikaubanduse võrgustike jõuline areng varauusajal. Uue institutsiooniökanoomika järgi tõstis veksli nii kapitali mobiilsust krediidiinstrumendina kui alandas rahvusvaheliste arvelduste transaktsioonikulusid maksemehhanismina. Oma esimeses artiklis käsitlesin käskveksli ehk *tratte* kasutust 18. sajandi algupoolel Thomas Clayhillsi tegevuse näitel. Ma väitsin, et Põhjasõjale järgnenud aastakümned kujundasid olulisel määral ümber Tallinna positsiooni rahvusvahelistes kaubandussuhetes. Varasem peaaesjalikult bilateraalne vilja ja soola vahetusel põhinev süsteem lagunes. Süvenevad multilateraalsed kaubandussuhted, mille taga võis näha nii Amsterdami-keskse viljakaubanduse allakäiku kui paralleelselt toimunud Inglise kaubanduse tõusu Läänemere regioonis, eeldasid keerukamate ja paindlikumate makseinstrumentide kasutuselevõttu. Thomas Clayhillsi tegevus tõendas, et Tallinn oli 1730. aastateks täielikult integreeritud üleeuroopalisse sularahavabasse arveldussüsteemi. Veksli, süsteemi peamine toimimismehhanism, prevaleeris rahvusvaheliste maksete teostamisel juba selgelt teiste vahetusvõimaluste (kaup-kauba-vastu ehk barterkaubandus ja kaup-müntide-vastu) ees. Veksli kasutusvõimaluse määras ära Tallinna tugevalt negatiivne kaubabilanss Lääne-Euroopaga ja naaberlinnade positiivne bilanss samal suunal. Vekslikaubanduse olulisemaks keskuseks oli endiselt Amsterdam, kus tegutsenud rahvusvahelise haardega kaupmees-pankurite (*merchant banker*) kaudu toimus valdav osa Thomas Clayhillsi arveldustest. Läbi indosseerimise ja diskonteerimise ringlesid vekslid importööride, eksportööride ja kaupmees-pankurite võrgustikes rahvusvahelise maksevahendina. Kuna selline moodus vähendas kõrgete riskidega seotud raha (väärismetallide) transportimise vaja-

dust, alandati niiviisi olulisel määral kaugkaubandusega kaasnevaid transaktsioonikulusid.

Vekslikaubanduse võrgustike kiire areng ilmnas kui üks võimalikest faktoritest, mis seisis varauusajal turgude lõimumise protsessi taga. Kuna minu toorkordne uurimus käsitles kitsast perioodi, situatsiooni 1730. aastatel, ei võimaldanud see teha järeldusi arengu temporaalsus kohta. Eri tüüpi vekseid kasutati Liivimaal kindlasti juba keskajal. Käskveksli, mis kujunes tänu tekkinud kaupmees-pankurite institutsioonile kaugkaubandust toetavaks makseinstrumendiks, laiem levik näib paigutuvat siiski just 17. sajandi teise poolde ja 18. sajandi algusesse. Eelduseks oli ühelt poolt vekslite indosserimise õiguse levik, mis üldiselt leidis riikliku kinnituse ja kaitse 17. sajandi teisel poolel. Teiselt poolt toetas vekslite laiemat levikut usaldusväärsema ja piisavalt kiire postisüsteemi kujunemine.

Kolmanda artikli eesmärk oli uurida muutusi (kaug)informatsiooni ülekande kiiruses ja usaldusväärsuses aastatel 1750 kuni 1827. Väitsin, et kaupmeeste kirjade ülekandekiirus ja selle regulaarsus (ülekandekiiruse variatiivsus) on käsitletavad informatsioonikuluna ning sellisena olulise transaktsioonikulude aspektina. Andmestik koosnes 114 kaubakontoritele Jacob Jacke & Co ning Hans Dietrich Schmidtile saabunud kirjast. Selgus, et 18. sajandi teisest poolest kuni ca 1815. aastani, st. Napoleoni sõdade lõpuni, kirjade ülekande kiirus ja regulaarsus rahvusvahelises postisüsteemis tervikuna praktiliselt ei muutunud. Juba 1750. aastatel toimusid ühendused Põhja- ning Läänemere regiooni olulisimate kaubanduskeskuste vahel üllatavalt tõhusalt. Näiteks puudus pea täielikult varasematel sajanditel selgelt dokumenteeritud aastaagadest tingitud posti liikumise tugev sesoonsus. Seejuures ilmnas, et juba hiljemalt 18. sajandi keskpaigast kasutati peamiselt ainult maismaal kulgenud postiteid. 1790. aastatel toimus ülekandekiiruses Lääne-Euroopa suunal teatav tagasimineku. Selle põhjustas tõenäoliselt Prantsuse revolutsioonisõdade algus.

Niisiis võis öelda, et eelindustriaalne kaugkommunikatsioon, mille oli vorminud riiklike postiteenistuste kiire areng Põhja-Euroopas 17. sajandil ja mis 18. sajandil sõltus endiselt käskjalgade, postitõldade ning purjelaevade kiirusest, oli hiljemalt 1750. aastateks jõudnud oma võimete piirideni. Seda vähemalt aspektis, mis puudutab geograafilise ruumi ületamisega kaasnenud ajakulu. Näib, et informatsioonivahetus kiirenes suhteliselt lühikese aja jooksul perioodil ca. 1650–1720. Näiteks kirja jõudmine Riist Tallinna võttis 1620. aastatel keskmiselt kümme, 1690. aastatel ja 1716. aastal viis ja 1755. aastal kõigest kaks päeva. 18. sajandi keskpaigaks saavutatud tase ületati alles seoses telegraafiini rajamisega 1857. aastal.¹⁷⁶ Riiklike postiteenistuste loomise ja nende omavahelise parema koordineerimise tulemusena langenud informatsioonikulud vajaksid edaspidi 17. sajandi osas kaalukamaid tõendeid. Teiste uurijate töödest on teada, et järgmine “revolutsioon” selles vallas toimus seoses aurulaevanduse, raudtee

---

¹⁷⁶ Hannes Vinnal 2015, Aeg on raha: kaupmeeste kirjad Põhja-Euroopa postiteedel 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandi algul. A. Seene (Toim.). Eesti Maanteemuuseumi toimetised, Eesti Maanteemuuseum, (51–74) 63.

ja telegraafi arenguga perioodil 1830–1870. Füüsilise vahemaa piirav mõju informatsioonivahetusele selle “värskuse” osas käesolevas töös käsitletud perioodil ei taandunud.

Siit suundus pilk teiste informatsioonikulude mõõdetavate aspektide poole. Neljandas artiklis seadsin ülesandeks mõõta kaubanduslike kommunikatsiooni-võrgustike ülalpidamiskulusid kaupmeeste poolt makstud postikulude näol. Lähtekohana kasutasin Thomas Clayhills & Son postikulude arveraamatuid perioodist 1732 kuni 1808. Analüüs tugines võrdlemisi suurele vaatluste arvule – 4 408 kirja. Raha ostujõu muutust arvestada püüdev agregeeritud postikulude hinnaindeks tõi nähtavale suhtelise stabiilsuse kuni 1760. aastateni, millele järgnes märkimisväärne langus kuni vaatlusperioodi lõpuni. Seejuures järgisid lähiümbruse tariifid (Balti provintsid, Venemaa sisekubermangud ja Rootsi-Soome) võrreldes kaugtariifidega erinevat arenguteed. Viimased olid oma tipul, võimalik et Seitsmeaastase sõja mõjude tõttu, 1760. aastate alguses. Lühimaa tariifid langesid kogu vaadeldaval perioodil järjekindlalt. Eriti märkimisväärne oli kulu-ruumi kokkutõmbumine imperiaalsel tasandil, st. Venemaa piires.

Varasema uurimistöö valguses, mis on rõhutanud vähest tehnoloogilist ja institutsionaalset uuendust kaugkommunikatsiooni vallas vaatlusalusel perioodil, mõjusid käesoleva artikli tulemused üllatuslikena. Ilmnenud kulu-ruumi konvergennts viitas asjaolule, et nn. kommunikatsioonirevolutsioon, mida on sageli seostatud 19. sajandi tehnoloogiliste uuendustega, võis olla palju pikaajalisem ja sujuvam protsess ning see pidi oma algfaasis olema palju vähem sõltuv uute tehnoloogiate kasutuselevõtust. Ühe võimalusena neid tulemusi tõlgendada pakkusin välja, et informatsiooni ülekandekulu languse taga võisid olla mitmekordselt kasvanud kaubavood Läänemere ruumis just 18. sajandi teisel poolel. Arutlesin, et kasvav kaubavahetus pidi ergutama nõudlust kaubandusliku informatsiooni järele. See omakorda, lähtuvalt postimajanduse sisemisest loogikast, võis viia postisaadetiste marginaalkulu alanemisele. Võrreldes arengutega, mille tõi kaasa tehnoloogiline pööre, jäi kogu varauusaja perioodil tihedate transnatsionaalsete kirjavahetusvõrgustike ülalpidamine siiski vaid vähestele jõukohaseks. Kaupmeeste puhul pidi kõrged informatsioonikulud katma kaubavahetusest saadav tulu. Valitsusaparaat kasutas postisüsteemi oma jõumonomopolile tuginedes tasuta. Kolmandad isikud jäid esialgu kaugkommunikatsiooniga seotuks peamiselt suurkaupmeeste kui vahendajate kaudu.

Vahekokkuvõttena võib öelda, et varauusaja perioodil ilmnes kommunikatsioon kui koostöökulude dünaamiline valdkond. Suurema järeldusjõu saavutamiseks olid vaatlusalused perioodid siiski liiga lühikesed. Rahvusvahelise diskussiooni taustal on ajalooliste informatsioonikulude ja turgude arengu seotud arengukäigust olulisem tõdemus, et informatsioonivahetuse ruumiline ja ajaline dimensioon olid muutujad, mis sõltusid väga olulisel määral kommunikatsiooni sotsiaal-majanduslikust kontekstist. See tähendab, et geograafilise ruumi omaduste kõrval olid sajandite vältel arenenud turusuhted olulisel määral vorminud informatsiooniruumi kuju ning turusidemete edasine areng omakorda sõltus piirkonna päritud informatsioonimaastikust. Seetõttu leian, et turgude integratsiooni- ja desintegratsiooni protsesside uurimine, mis oli käesoleva uurimistöö

lähtekoht, jääb poolikuks, kui ei uurita kaubandusliku kommunikatsiooni infovooge. Küsimused sellest, mis on turuintegratsiooni käigus hoidev jõud ning mis on kommunikatsioonisüsteemide arengut käivitavad jõud, on omavahel seotud, kuna üks protsess on teise lähtekoht ja vastupidi. Kaubavahetus genereeris pidava vajaduse suuri distantse ületava informatsioonivoo järele, mõjutas asjakohaste institutsioonid arengut ning varustas ressursidega kaugkommunikatsiooni infrastruktuuri.

Nõustuda tuleb sissejuhatavas peatükis toodud D. Ormrodi ja G. Perssoni seisukohtadega, et eelindustriaalse integratsiooni taga oli ühe olulise tegurina nn esimene kommunikatsioonirevolutsioon. Samuti G. Federico *et al.* väitega, et uue meedia ja infovahetuse süsteemide mittesünkroonne levik mõjutas erinevalt kaupmeeste võimet reageerida uudistele ning see võis olla põhitegur ökonomeeriliselt mõõdetavate piirkondlike lõimumisprotsesside erineva arengutee taga (vaata lk 27). Seejuures pean oluliseks rõhutada, et kommunikatsioonisüsteemide ja kaubavahetuse vastastikmõjusse sekkus varauusajal institutsionaalse dimensioonina jõuliselt kolmas tegur – modernse riikluse kujunemine. Informatsiooniruumi tihedust ja ulatuvust kujundas üha suuremal määral fiskaal-militaarse tsentraliseerimise huvist lähtuv poliitika. Kõikjal Põhja-Euroopas asusid alates 17. sajandist tsentraliseerivad ja riiki loovad reformid jõuliselt postiteede võrgustike arendamise taha. 18. sajandiks oli riiklik huvi Põhja- ja Läänemere kommuniruumi juba märkimisväärselt ümber kujundanud.

Minu viimane uurimus kinnitas üsna selgelt, et riiklike postisüsteemide areng varauusajal toetas rohkem siseriiklikku integratsiooni ning teatud aspektides toimus see piiriülese kommunikatsiooni arvelt. See tähelepanek haakub rahvusvahelisse diskussiooniga ühes integratsiooniajaloo keskses küsimuses: kumb oli olulisem, kas riikluse areng kui positiivne välismõju või turu sisemine kasv. Uue institutsiooniökoonoomika peasuuna järgi oli just tsentraliseeritud riigi ekspansioon see, mis tõstis turgude efektiivsuse uuele tasemele ja käivitas jätkusuutliku majanduskasvu. On väidetud, et kaasaegse riigi formeerumise eelsel perioodil toetus rahvusvaheline kaubandus kaupmeeste võrgustikele, mis oma suhteliselt kõrgete transaktsioonikuludega ning seadsid kaubanduse arengule kindlad piirid. Kuid näiteks Esther Sahle on varauusaegse Põhja-Euroopa riikluse kujunemise kontekstis rõhutanud just vastupidist: mitteformaalsed võrgustikud toetasid rahvusvahelist kaubandust paremini kui seda tegid formaalsed institutsioonid.¹⁷⁷ Käesoleva töö valguses näib, et tal on paljuskülgne õigus. Kotka-perspektiivist vaadelduna tundub, et riigi ekspansiooni käigus toimusid Põhja-Euroopa transnatsionaalsete turgudele integreeritavad ja desintegreerivad protsessid paralleelselt. Seejuures mõjutasid nii riikluse areng kui kaubanduslik ekspansioon kommunikatsioonisüsteemide arengut ning viimasel oli jälle tagasimõju kahele esimesele.

Örjan Simonson on oma uurimustes näidanud, kuidas Rootsi suurvõimu-perioodil loodud postisüsteem ei soosinud ülemere-provintside integratsiooni

---

¹⁷⁷ Sahle, Re-evaluating, 1, 37.

emamaaga, kuna meri sai informatsiooni liigutamise seisukohalt takistuseks.¹⁷⁸ Selles aspektis muutus Balti provintside suhtlus võimukeskusega tunduvalt sujuvamaks peale liitumist Venemaaga. Näiteks oli Peterburi Th. Clayhills & Soni kirjavahetuses 1752. aastal 552 kirjaga kõigi sihtkohtade seas esikohal.¹⁷⁹ Tingituna kaubanduse vajadustest ja võimalustest oli kontaktivõrgustiku tiheduse poolest esikohal siiski mitte Venemaa sisekubermangud vaid Lääne- ja Põhjamereruum (vaata joonis 2). Seejuures tuleb rõhutada, et Läänemeri ei moodustanud omaette üksust, vaid seda tuleks vaadata koos Põhjamerega ühtse kaubandus- ja kommunikatsiooniruumina. Selle regiooni sees oli omavaheliste kontaktide võrgustik palju tihedam kui väljapoole jäänud aladega. Regiooni piirid määras kaubaliiklus ning sellega kaasnenud inimeste, maksete ja informatsiooni liikumise võrgustikud. Seejuures oli Lääne- ja Põhjamereruumi piirkonnal geograafiline eelis: riiklike postisüsteemide areng võimaldas informatsioonil efektiivset liikumist mööda maismaad ning kaupade samaaegset odavat liigutamist meritsi. Niisiis on varausaja periood Põhja-Euroopas muuhulgas tähelepanuväärne just selle poolest, et kaubad ja informatsioon liikusid esmakordselt eri infrastruktuuridesse. Vekslite näol sõltusid ka rahvusvahelised maksemehhanismid pea täielikult maismaa postiteedest. Kontinentidevahelises kaubanduses sai taoline kauba-, makse- ja informatsioonivoogude eraldumine võimalikuks alles seoses veealuste telegraafiliinide rajamisega.

Võib argumenteerida, et selline protsess pidi olulist mõju avaldama senistele keskus-perifeeria suhetele ruumis. Hollandi ajaloolane Clé Lesger on kirjeldanud, kuidas 16. ja 17. sajandi vahetuse paiku kujunes Amsterdamist kaubandusliku informatsiooni sõlmpunkt tänu paiknemisele veeteede ristumiskohas.¹⁸⁰ Kuna kaubad ja informatsioon liikusid sel ajal veel ühes infrastruktuuris, kuhjus Amsterdamis enneolematu hulk kauginformatsooni, mis pakkus nii majanduslikke kui kultuurilisi eeliseid. Käesoleva uurimuse valguses näib, et postisüsteemi arenedes pidi Amsterdam roll infokeskusena vähenema. Tõepoolest, Amsterdam kui keskse turu (*central market*) positsioon lahtus alates 17. sajandi teisest poolest – paralleelselt uue postisüsteemi esilekerkimisega. Ühe selgelt domineeriva transpordi-, lao ja informatsioonikeskuse asemel näib tekkivat mitmekeskeseline süsteem. Maismaal kulgenud postiliiklus soosis eriti Hamburgi arengut, mis asus ida-lääne ja põhja-lõuna suunaliste teede ristumiskohas. Siinkohal peab siiski rõhutama, et kuigi püramiidi tipus on 18. sajandil märgata teatavat hierarhate nõrgenemine, siis informatsioon korrastus endiselt tugevalt keskuse ja perifeeria põhimõttel. Eriti jääb kohaliku (regionaalse) tasandi informatsiooniruum selgelt hierarhiliseks, toetades endiselt suurkaupmehi oluliste postiteede sõlmpunktides.

¹⁷⁸ Örjan Simonson 2009, Seventeenth-century virtual communities: Postal service and correspondence networks in the Swedish empire. *Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal*, 129/130 (3/4), (383–424) 386.

¹⁷⁹ Vinnal, Thomas Clayhills, 99.

¹⁸⁰ Clé Lesger 2006, The rise of the Amsterdam market and information exchange: Merchants, commercial expansion and change in the spatial economy of the low countries c. 1550–1630. *Ashgate: Aldershot*, 242; 252.

Järgnevalt võiks arutleda, mida varauusajale iseloomulik aeg-ruumi ja kulu-ruumi konvergens kauginformatsiooni vallas endaga kaasa tõi. On selge, et informeeritus mõjutab nii majanduslike, poliitiliste, kultuuriliste isiklike otsuste iseloomu. Keerulisem on seos otsuste kvaliteedi ja informeerituse vahel. Kuid üsna kindel, et valgustusajastu ideede- ja mõttemaailmade kujunemist mõjutas sellele omane kaugkommunikatsioon epistoraalsete praktikate näol. Kuidas täpselt, jääb siinkohal lahtiseks. Uusi vaatekohti võiks pakkuda 17. ja 18. sajandi ulatuslike kirjavahetusvõrgustike, millega on viimasel ajal tegeletud Stanfordi ülikooli projekti *Mapping the Republic of Letters* raames, ning kaugkommunikatsiooni aeg- ja kulu-ruumi dimensioonide sidumine.¹⁸¹

Mõju majandusele ja selle kaudu ühiskondlikele suhetele on selgemini jälgitav. Siin võib tõesti öelda, et ei muutunud mitte ainult (potentsiaalsete) turuosaliste otsuste iseloom vaid paranes nende otsuste kvaliteet. Kuna majanduslikud otsused nõuavad informatsiooni kogumist, töötlemist ja salvestamist, siis informatsioonikulude langes kasvatades motivatsiooni turul osaleda. Informatsioonikulude langus pidi juhtima turgude võimekuse kasvu, suurema lõimumise ja tihedama kaubavahetuse suunas, mis omakorda soosis tööjaotuse arenemist. Viimane oli omakorda Smithliku majanduskasvu eeldus (vaata lk 10).

M. Cassoni on tähelepanu juhtinud teiselegi informatsioonikuludega seotud seaduspärale.¹⁸² Nimelt ärgitab parem teabevahetus asendama laukuluseid (*storage costs*) informatsioonikuludega. See tähendab, et majandusliku tegevuse käigus töödeldakse rohkem informatsiooni ning hoitakse vähem varusid. Sellega kaasneb käibekapitali (*working capital*) vajaduse vähenemine, mille saab suunata muudesse tegevusvaldkondadesse. Ilmselt ei ole juhuslik, et kaubandusliku käibekapitali suunamine põhivarasse oli tööstuslikule pöördele iseloomulik protsess. Seda soosis eelnevalt märkimisväärselt alanenud ühiskondlikud informatsioonikulud. Sama protsessi tulemusena muutus kaugkaubanduse organiseerimine vähem kapitalimahukaks, mis võimaldas turule tulla uut tüüpi agentidel ning areneda uut tüüpi vahetusvormidel. Tänapäeval on informatsioonikulude langusest tingitud turu avarustumine ja tihenemine ning vahendajate rolli teisenemine hästi jälgitav internetikaubanduse näol.

Tooksin esile veel kolmandagi arenguloogika, mis tuleneb asjaolust, et igat laadi võrgustike suletus või avatus sõltub otseselt informatsioonikuludest. Levinud seisukoha järgi olid varased kaupmehevõrgustikud piiratud eelkõige majandusvälistest kriteeriumitest lähtudes. Nendeks olid tavaliselt kas religioon, rahvus (keel) või sugulus. Kui informatsioonikulud langesid, oli – vähemalt teoreetiliselt – samal määral usaldust võimalik genereerida suuremas ja/või vähem homogeenses võrgustikus.¹⁸³ Seda, kas ja kuidas võimaldas ajalooline informatsioonikulude alanemine võrgustikel kasvada, võiks edaspidi uurida

¹⁸¹ <http://republicofletters.stanford.edu/index.html>.

¹⁸² Casson, *Information and organization*, 276–277.

¹⁸³ See lähenemine seostub Norbert Eliase arendatud võrgustikeuringute figuratiivse dünaamika suunaga, millest on lähemalt juttu allpool.

kolme Eesti kaubandusettevõtte ulatuslikult säilinud kirjavahetuse näitel (vaata lk 42).

Võrgustike avatuse ja suletuse probleem külgneb küsimusega informatsiooni avalikkusest vs. privaatsusest. Saksa ajaloolane Wolfgang Behringer, kellelt pärineb põhjalik käsitlus nn. esimesest ehk varauusaegsest kommunikatsiooni-revolutsioonist, on väitnud, et Habremasliku avalikkuse konstrueerimisega ei olnud lokaalsel ja ajutisel tasandil ka varem probleeme (näiteks laadad, mäsud), puudu jäi aga geograafilisest haardest ja kestvusest.¹⁸⁴ Taoline kestav üle-lokaalne avalikkus kujuneb Põhja-Euroopas just kaubanduslike kirjavahetuse-võrgustike näol hiliskeskaja ja varauusaja jooksul ning levib aegamisi poliitika ja kultuuri valdkondadesse. Ö. Simonson on rääkinud varastest kaugkommunikatsiooni poolt vahendatud võrgustikest “virtuaalsete kogukondade” võtmes.¹⁸⁵ Siinjuures tuleb rõhutada, et alles riikliku postisüsteemi tekkimisega, mis oli teoreetiliselt kõigile avatud, muutus kauginformatsioon järk-järgult eksklusiivsest luksusest paljudele kättesaadavaks kaubaks. Kuigi mõned autorid on rõhutanud trükimeedia olulisust uut laadi avalikkuse kujunemisel,¹⁸⁶ siis käesoleva töö valguses ilmneb, et trükiajakirjanduse leviku eelduseks oli kommunikatsiooni usaldusväärsuse kasv ning selle järkjärguline kiirenemine ja odavnemine, mille tõi kaasa postisüsteemi areng varauusajal. Ka Eesti kaubakontorite informatsioonipraktikates kasvas kaubandusliku trükimeedia roll 18. sajandi jooksul märgatavalt, kuid uut laadi informatsioonikandjad ringesid enamasti siiski kaupmeeste erakirjade lisadena ning alles järgneval sajandil liikus märkimisväärt osa informatsioonist uutlaadi impersonaalsetesse kanalitesse. Pärnu ettevõtete arhiivides säilinud unikaalset kaubanduslike trükiste kogu võiks tulevikus selles kontekstis lähemalt uurida (vaata lk 44).

Juba Werner Sombart 20. sajandi alguses ja Jan Willem Veluwenkamp hilisemal ajal on välja pakkunud astmelise arengumudeli selle kohta, kuidas informatsioonisüsteemide areng ja nende ülalpidamisega kaasnevate kulude järkjärguline langus on määranud turumajandusliku evolutsiooni lihtsast regionaalsest vahetusest globaalseks kapitalismiks.¹⁸⁷ Vähem on tähelepanu pööratud teemaderingile, kuidas informatsioonirežiimi vaheldumine on seotud kaupmehe funktsioonide ning viimane omakorda tema ühiskondliku staatuse teisenemisega. Tutvudes kaupmehe representatsioonidega lääne kultuuris, on selge, et kaugkaubandusega tegelemine ei evinud erinevatel ajajärgudel sama ühiskondlikku ja sotsiaalset prestiiži. Kaupmehe erilise hiilgeajana joonistub välja just keskaja lõpp ja varauusaeg. Füüsilise ruumi ületamisega seotud suhteliselt madala staatusega funktsioonid läksid siis reederite ja laevakaptenite kätte. Kaup-

¹⁸⁴ Behringer, *Im Zeichen des Merkur*, 673.

¹⁸⁵ Simonson, *Seventeenth-century virtual communities*, 383–424, eriti 390–992.

¹⁸⁶ Vaata: McCusker, Gravestijn, *The Beginnings of Commercial and Financial Journalism*.

¹⁸⁷ Werner Sombart 1902, *Der moderne Kapitalismus*, 2 Band: *Theorie der kapitalistischen Entwicklung*, Leipzig: Duncker & Humboldt, 411–418; Jan Willem Veluwenkamp 2006, *International business communication patterns in the Dutch commercial system, 1500–1800*. In H. Cools (Ed.), *Your humble servant: Agents in early modern Europe*, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 121–134.

mees hakkas oma äri juhtima kontori kirjutuslaua tagant. Paralleelselt kasvas kaupmeheameti informatsiooni- ja kontaktifunktsioon. See hõlmas eri allikatest pärit lokaalse ja kauginformatsiooni sünteesimist nõudluse ja pakkumise ühendamiseks suurte vahemaade tagant. Kasutades Anthony Giddens'i mõistet, moodustasid kaupmehed ekspertsüsteemi (*expert system*), mis valdas kaugkommunikatsiooni norme ja praktikaid ning vahendas regionaalset tasandit üleregionaalsega.¹⁸⁸

Siinkohal võib püstitada hüpoteesi, et suurkaupmehe kõrge prestiiž varauusaegses ühiskonnas oli suures osas tingitud tema eksklusiivsest kauginformatsiooni monopolist. Informatsioon oli kaupmehe majandusliku ja poliitilise võimu tugi-sammas. Kusjuures ka mittekaubanduslik informatsioon maailma eri paigust koondus kaupmehe kätte põhitegevuse kõrvalproduktina. Kommunikatsioonisüsteemide avanedes ja informatsioonikulude langedes jaotusid kaupmehe kontakti- ja informatsioonifunktsioonid tasapisi laiali. Juba varauusaja jooksul eralduvad kaupmehesusest börsimaaklerid, kaupmees-pankurid, informatsiooniagentuurid ja ajakirjandus.¹⁸⁹ Sellega seoses hakkab varasem suurkaupmehe kätte koondunud eksklusiivne kauginformatsioon ringlema üha enam turupõhiselt ning ühtlasi taandub kaupmehe prestiiž ühiskondliku tööjaotuse hierarhias.

Niisiis püstitub õhtumaa suurkaupmees kui Weberlik ideaaltüüp ise ajaloolise nähtusena, mis kerkib jõuliselt esile hiliskeskajal, on oma mõjuvõimu tipul varauusaja perioodil ning kaotab oma kõrge positsiooni 19. sajandiga. Informatsioonikulude ajaloolise arengu perspektiivist vaadelduna polnud see mitte tõus, haripunkt ja langus, vaid kaupmehe kui vahendaja ja turu looja funktsioonide koondumine ja lahustumine tingituna kommunikatsiooni aeg-ruumi määranud institsutsionaalsete ja tehnoloogiliste tingimuste teisenemisest. Leian, et taolised ajaloolised seosed ühiskondliku integratsiooni, kommunikatsioonirežiimi ja üksikisiku funktsiooni vahel võiks edaspidises uurimistöös olla paremini mõistetavad Norbert Eliase arendatud figuratiivse dünaamika kontseptsiooni abil.¹⁹⁰ Selle kohaselt sõltub lõimituse aste ehk vastastiksõltuvuses olevate indiviidide võimalik ülemmäär muuhulgas konkreetse figuratsiooni vormist. See vorm ehk figuratsiooni ehk suhtevõrgustike kuju on omakorda tingitud sellest, mil määral on üksikud indiviidid teadlikud teiste tegevusest ja tulevikuplaanidest. Kasutades käesoleva töö terminoloogiat, tulevad siinkohal mängu informatsioonikulud. Uurimistöö seisukohalt aitab N. Eliase mudel mõista, kuidas iga konkreetne figuratsioon, antud juhul varauusaegsed kaupmehevõrgustikud, on ühelt poolt tingitud informatsioonikuludest, teisalt aga nende kulude langetamise moodus. Samuti seda, kuidas iga üksikisiku, antud juhul suurkaupmehe, (ratsionaalne) positsioon ühiskondlikes suhetes on vaadeldav nii vastusena valitsevatele

---

¹⁸⁸ Vaata: Anthony Giddens 1991, *Consequences of Modernity*, Oxford, eriti 27.

¹⁸⁹ Engel, *Homo oeconomicus*, 164–166.

¹⁹⁰ Eric Dunning, Jason Hughes 2013, *Norbert Elias and modern sociology: knowledge, interdependence, power, process*, London [u.a.]: Bloomsbury Academic, 52–56; Norbert Elias 1970, *Was ist Soziologie?* München: Juventa Verlag, 139–145.

informatsioonikuludele, kui ka nende langetamise vahendina. Käsitledes kasvavat kaubanduslikku lõimumist varauusaegses Põhja-Euroopas figuratiivse protsessina, ei ole raske mõista, kuidas see võis olla tingitud ühtviisi nii sisemistest ümberkorraldusest (spetsialiseerumise kasv) kui välistest mõjuteguritest (riikluse areng või uute kommunikatsioonimeediumite ja -tehnoloogiate kasutuselevõtt).

Kõige lõpetuseks tahan tagasi pöörduda turu kui “nähtamatu käe” idee juurde. Šoti valgustusajastu mõtlejad olid esimesed, kes 18. sajandi teisel poolel arendasid välja nägemuse turust kui spontaanselt, st. inimeste tegutsemise tagajärjel tekkinud, kuid inimeste tahtest sõltumatust korrast. Mõjukas Austria koolkond arendas 20. sajandil seda mõtet edasi. Nad käsitlesid turgu kui mitte-hiearhilist ja isetekkelist organisatsiooni, kus hind toimib paljude inimeste tegevust koordineeriva mehhanismina.¹⁹¹ Kuid nende “vaba” hinna diktaadis puudus koht ajaloolisele arengule. Turg, kuigi konkurentsist teiste jaotusvormidega, oli oma olemuselt igavene. Käesoleva töö valguses ilmneb turg kui ajaloo käigus inimeste poolt loodu ning see põimub alati teiste sotsiaalsete süsteemidega – hierarhiate ja võrgustikega. Lääne- ja Põhjamere kaubatee oli hiliskeskajal ja varauusajal omalaadne transnatsionaalsete turusidemete inkubaator ja oluline arenguetapp modernse impersonaalse turu tekkeloos. Ühtlasi oli 18. sajandi Põhjamerede tihe multilateraalne kaubateede võrgustik vaatepilt, mis avanes Šoti valgustajate üldkehtivaid turuprintsiipe otsivale silmale ning mille toel konstrueeriti turumajandus kui ühihüve maksimeerimise printsiip. Lääne- ja Põhjamere kaubandussüsteemis konkureeris piisavalt palju väikseid ettevõtteid, kuna turule sisenemine oli suhteliselt kerge, riskid madalad ja poliitilised tõkked võrreldes koloniaalkaubandusega väiksemad. Olulise aspektina toetas turgude lõimumist postisüsteemi kiire areng. Põhja- ja Läänemere ruumi omapäraks sai asjaolu, et varakult hakkasid kaubavoogusid teenindavad maksete- ja infovood liikuma alternatiivseid kanaleid pidi, mis tunduvalt kiirendas ringlustsüklite kestvust. Võtmetegelane kaugkommunikatsiooni süsteemide arendamise juures oli õhtumaa suurkaupmees oma spetsiifilise informatsioonikultuuri ja -praktikatega. Ta lahkus ajaloo näitelavalt 19. sajandil, jättes maha hiiglasemõõtu võsukese – globaalse kapitalismi. Tänu viimasele on turusidemetest saanud ühtede poolt armastatud, teiste poolt vihatud Leviathan, kes juhib maailma esimeste jaoks soovitud, teiste jaoks soovimatus suunas. Samas ei tohiks pesuveega välja visata last – ajalooliste turusidemete poolt vormitud avatud ja lõimimisvõimelist ühiskonda ja alternatiiviteadlikku indiviidi. Olgu käesolev töö mõistetud kui tagasihoidlik katse mõelda informatsiooni, aeg-ruumilise distantssi, vabaduse ja avatuse kui modernsete kategooriate ning turusidemete ajaloolise arengu seoste peale.

---

¹⁹¹ Fritz Machlup 1984, Knowledge: its creation, distribution, and economic significance, vol. III (The economics of information and human capital), Princeton: Princeton University Press, 188–189.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

1. Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv, Tartu (EAA)

F 2924 – Ekspeditsioonifirma “Thomas Clayhills ja Son”

F 3339 – Kaubamaja “Jakob Jacke ja Ko” Pärnus

F 3340 – Kaubamaja “Hans Dietrich Schmidt” Pärnus

Tallinna linnaarhiiv (TLA)

F 230 – Tallinna Magistraat

Ajaloomuuseum (AM)

F 127 – Handelshaus Mayer & Ko in Reval

Tartu Ülikooli raamatukogu, haruldaste raamatute ja käsikirjade osakond

F 146 – Herbert Ligi isikuarhiiv

2. Andmebaasid

Global Price and Income History Group

Russia Ag content ruble 1535–1913, Boris Mironov (<http://gpih.ucdavis.edu/Datafilelist.htm#Europe>).

Estonian rye and vodka prices 1735–1800, Hannes Vinnal (<http://gpih.ucdavis.edu/>).

International Institute of Social History

English prices and wages 1209–1914, Gregory Clark (<http://www.iisg.nl/hpw/data.php#united>).

Prices and wages in Russia 1590s–1817, Boris Mironov (<http://www.iisg.nl/hpw/data.php#russia>).

The prices of the most important consumer goods, and indices of wages and the cost of living in the western part of the Netherlands 1450–1800, Jan Luiten van Zanden (<http://www.iisg.nl/hpw/data.php#netherlands>).

Schiffahrt und Seehandel in Pernau 1764–1782

(<http://www.histdem.de/staedtesystem/index.html>).

Sound Toll Registres online (<http://dietrich.soundtoll.nl/public/>).

3. Kirjandus

[Albaum, Franz Ulrich:] (1772), Ueber die freye Ein- und Ausfuhr des Getreides in Betracht Estlands. Ein Beytrag zu des Hern. Reimarus Untersuchung der wichtigen Frage von der freyen Ein- und Ausfuhr des Getreides, Riga: J. F. Hartknoch.

Abel, Wilhelm (1966), Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter, Hamburg und Berlin: Pauly Parey.

Abel, Wilhelm (1980), Agricultural Fluctuations in Europa from the Thirteenth to the Twentieth Centuries, London: Methuen.

Abler, Ronald, & Falk, Thomas (1980), Intercommunications, distance and geographical theory. Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 62(2), 59–67.

- Achilles, Walter (1993), *Deutsche Agrargeschichte im Zeitalter der Reformen und der Industrialisierung*, Stuttgart: Ulmer.
- Achilles, Walter (1959), Getreidepreise und Getreidehandelsbeziehungen europäischer Räume im 16. und 17. Jahrhundert, in: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* 7, 32–55.
- Acemoglu, Daron; Simon Johnson, James A. Robinson (2005), The rise of Europe: Atlantic trade, institutional change and growth, *American Economic Review* 95, 546–579.
- Aho, James (2005), *Confession and Bookkeeping: The Religious, Moral, and Rhetorical Roots of Modern Accounting*, New York.
- Ahvenainen, Jorma (1963), *Der Getreidehandel Livlands im Mittelalter* (*Commentationes Humanarum Litterarum* XXXIV 2), Helsinki: Keskuskirjapaino.
- Alanen, Aulis (1950), *Pohjanlahden vapaasta purjehduksesta 1766–1808*, *Historiallinen Arkisto* 53, Helsinki.
- Alanen, Aulis J. (1957), *Der Aussenhandel und die Schifffahrt Finnlands im 18. Jahrhundert, unter besonderer Berücksichtigung der Umbruchperiode der Handelsfreiheit im Bottnischen Meerbusen und der großen Seekriege*, *Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B, Vol CIII*, Helsinki.
- Allen, Robert C.; Richard W. Unger (1990), The Depth and Breadth of the Market for Polish Grain 1500–1800, in: *Baltic Affairs: Relations Between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500–1800*, hrsg. von Jacques P.S. Lemmink und Hans J.S.A.M. van Koningsbrugge, Nijmegen, 1–18.
- Allen, Robert, C. (2003), Progress and poverty in early modern Europe. *Economic History Review* 56, 403–43.
- Anderson, James E.; Eric van Wincoop (2004), Trade Costs. *Journal of Economic Literature* 42, 691–751.
- Arrow, Kenneth J. (1974), *The limits of organization*. New York, NY: W. W. Norton.
- Attman, Artur (1983), *Dutch enterprise in the world bullion trade 1550–1800*, Göteborg: Almqvist och Wiksell.
- Attman, Artur (1986), *American bullion in the European trade 1600–1800*, Göteborg: Almqvist och Wiksell.
- Bakker, Gerben (2011), Trading facts: Arrow's fundamental paradox and the origins of global news network. In P. Putins, C. Kaul, & J. Wilke (Eds.), *International communication and global news networks: Historical perspective*, New York, NY: Hampton Press, 9–53.
- Bes, Lennart; Edda Frankot, Hanno Brand (eds.) (2007), *Baltic Connections, Archival Guide to the Maritime Relations of the Countries around the Baltic Sea (including the Netherlands) 1450–1800*, vol I–III, Brill; <http://www.balticconnections.net/>.
- Bateman, Victoria N. (2011), The Evolution of Markets in Early Modern Europe, 1350–1800: A Study of Wheat Prices, in: *Economic History Review* 64, 447–471.
- Bateman, Victoria (2012), *Market and Growth in Early Modern Europe*, Pickering & Chatto: London.
- Bateman, Victoria (2015), The Changing Axis of Economic Power in the Early Modern Period, in: Hywel Williams (ed.), *An Introduction to the History of Capitalism, 600–1900 AD (The Culture of Prosperity)*, 22–31.
- Becher, Ursula (1997), Kontingenz und historische Erzählung. In: H. O. Luther, R. E. Wiedenmann (eds.) *Ambivalenz*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 65–82.
- Behringer, Wolfgang (2003), *Im Zeichen des Merkur: Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Behringer, Wolfgang (2002), Die Welt in einer anderen Model gegossen. Das früh-moderne Postwesen als Motor der Kommunikationsrevolution, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 53, 424–433
- Beyer, Jürgen (2015), Neerlandica in Livonian collections. The survival of imprints abroad. *Quaerendo. A Journal Devoted to Manuscripts and Printed Books*, 45, 1–25.
- Berghoff, Hartmut; Jakob Vogel (2004), Wirtschaftsgeschichte als Kulturgeschichte. Ansätze zur bergung transdisziplinärer Synergiepotentiale, in: Hartmut Berghoff, Jakob Vogel (Hg.) *Wirtschaftsgeschichte als Kulturgeschichte. Dimensionen eines Perspektivenwechsels*, Campus Verlag: Frankfurt, New York, 9–42.
- Blumfeldt, Evald (1935), “Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609–1629”, *Ajalooline Ajakiri*, 2. 1–18.
- Bogart, Dan (2005), Turnpike trusts and the transportation revolution in 18th century England. *Explorations in Economic History*, 42(4), 479–508.
- Bohn, Robert (1989), Das handelshaus Donner in Visby und der Gotländische Ausenhandel im 18. Jahrhundert. Eine Studie zur Handels- und Seefahrtsgeschichte des Ostseeraums im Spätmerkantilismus (Quellen und Darstellungen zur Hansischen geschichte N.F. 33) Cologne, Vienna.
- Boldizzoni, Francesco (2011), *The Poverty of Clio: Resurrecting Economic History*. Princeton University Press.
- Bradach, Jeffry L.; Robert G. Eccles (1991), Price, authority and trust: form ideal types to plural forms, in: Grahame Thompson (ed.) *Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life*, SAGE Publications: London, Newbury Park, New Delhi 1991, 277–292.
- Braudel, Fernand (1982), *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II*, vol. I. Paris: Armand Colin.
- Braudel, Fernand; Frank C. Spooner (1967), Prices in Europe from 1450–1750, in: *Cambridge Economic History of Europe*, vol 4, Cambridge.
- Brockhaus, Friedrich Arnold (1819), *Leipziger Handwörterbuch der Handlungs-, Comptoir- und Warenkunde nebst einem Europäischen Handlungs-Adreß-Buche*, Band 2. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Cairncross, Frances C. (2001), *The Death of Distance: How the Communications Revolution Will Change Our Lives*, 2nd edn. Boston: Harvard Business Press.
- Casson, Mark (2001), *Information and organization: A new perspective on the theory of the firm*. Oxford: Oxford University Press.
- Casson, Mark (2011), Networks in Economic and Business History: A Theoretical Perspective, in: Andreas Gestrich, Margrit Schulte Beerbühl (eds.) *Cosmopolitan Networks in Commerce and Society 1660–1914*, German Historical Institute London, 17–49.
- Chilosi, David; Tommy E. Murphy, Roman Studer, A. Coşkun Tunçer (2013), Europe's many integrations: Geography and grain markets, 1620–1913. *Explorations in Economic History* 50, issue 1, 46–68.
- Clendenning, Phillip H. (1985), The Economic Awakening of Russia in the Eighteenth Century, in: *The Journal of European Economic History* 3, 443–471.
- Del Lungo Camiciotti, Gabriella (2014), Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction, *Journal of Early Modern Studies* 3, 17–35.
- Denzel, Markus A. (2010), *Handbook of World Exchange Rates, 1590–1914*, Routledge.
- Denzel, Markus A. (2006), “The European bill of exchange”, XIV International Economic History Congress (Helsinki).

- Denzel, Markus A. (2002), "Die Geschäftsbeziehungen des Schaffhauser Handels- und Bankhauses Amman 1748–1779: Ein mikroökonomisches Fallbeispiel", *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 89, 1–40.
- Lenz, Wilhelm (Hrsg.) (1970), *Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960 / im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission begonnen von Olaf Welding und unter Mitarbeit von Erik Amburger und Georg von Krusenstjern*, Köln; Wien: Böhlau Verlag.
- Dunning, Eric; Jason Hughes (2013), *Norbert Elias and modern sociology : knowledge, interdependence, power, process*, London [u.a.] : Bloomsbury Academic.
- Didry, Claude; Caroline Vincensini (2011), *Beyond the market-institutions dichotomy: The institutionalism of Douglass C. North in response to Karl Polanyi's challenge*, Working Papers halshs-00601544, HAL, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00601544>.
- Dorošenko, Vasilij (1981), *Quellen zur Geschichte des Rigaer Handels im 17.–18. Jahrhundert und Probleme ihrer Erforschung*, in: K. Friedland, F. Irsigler (Hg.): *Seehandel und Wirtschaftswege Nordeuropas im 17. und 18. Jahrhundert*, Ostfildern, 3–25.
- Dresen, Urmas (1999), *Esimesed eestlastest kap hoorneriid, Eesti Laevanduse Aastaraamat*, Tallinn: Sekstant.
- Droste, Heiko (2007), *Information flow in a new era of postal services*. In L. Müller and J. Ojala (eds), *Information Flows: New Approaches in the Historical Study of Business Information*. Helsinki: Finnish Literature Society, 215–54.
- Droste, Heiko (2011), *The terms of royal service: Post servants' finances, c. 1700*. In H. Droste (Ed.), *Connecting the Baltic area: The Swedish postal system in the seventeenth century*, Huddinge: Södertörn University, 123–174.
- Dunsdorfs, Edgars (1964), *Rigaer Roggenpreise im 16. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der Preisrevolution*, in: *Commentationes Balticae* 10/11, Nr. 3, 125–145.
- Ejrnæs, Mette; & Persson, Karl Gunnar (2010), *The gains from improved market efficiency: Trade before and after the transatlantic telegraph*. *European Review of Economic History*, 14(3), 361–381.
- Elias, Norbert (1970), *Was ist Soziologie?* München: Juventa Verlag.
- Elias, Otto-Heinrich (1978), *Reval in der Reformpolitik Katharinas II: Die Statthalter schaftszeit 1783–1796*, Bonn: Wissenschaftliches Archiv GmbH.
- Engel, Alexander (2000), *Der Warenverkauf des Handelshauses Amman in Schaffhausen 1748–1779: Methoden und Entwicklungslinien*, in: http://www.stadtarchiv-schaffhausen.ch/uploads/media/Engel_Amman.pdf.
- Engel, Alexander (2003), *Kaufmännisches Nachrichtenwesen und Marktintegration. Was sich Kommunikationsgeschichte und Cliometrie zu sagen haben*. In W. E. J. Weber (ed), *Wissenswelten: Perspektiven der neuzeitlichen Informationskultur* (Mitteilungen des Instituts für Europäische Kulturgeschichte der Universität Augsburg, Sonderheft), 279–294.
- Engel, Alexander (2010), *Homo oeconomicus trifft ehrbaren Kaufmann. Theoretische Dimensionen und historische Spezialität kaufmännischen Handelns*, in: Mark Häberlein; Christof Jeggle (Hg.): *Praktiken des Handels. Geschäfte und soziale Beziehungen europäischer Kaufleute im Mittelalter und früher Neuzeit*, Konstanz, 145–172.
- Ewert, Ulf Christian; Stephan Selzer (2010), *Wirtschaftliche Stärke durch Vernetzung. Zu den Erfolgsfaktoren des hansischen Handels*, in: Mark Häberlein, Christof Jeggle (Hg.) *Praktiken des Handels. Geschäfte und soziale beziehungen europäischer*

- Kaufleute in Mittelalter und früher Neuzeit, UVK Verlagsgesellschaft mbH: Konstanz, 39–70.
- Epstein, Stephan R. (2001), The late medieval crisis as “integration crisis”, in: Maarten Prak (ed.) *Early Modern Capitalism. Economic and Social Change in Europe, 1400–1800*, Routledge: London, New York, 23–48.
- Epstein, Stephan R. (2001), Introduction, in: S. Epstein (ed.), *Town and Country in Europe, 1300–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–29.
- Ericson, Lars (1988), *Borgare och byråkrater: omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637* (Monografier utgivna av Stockholms stad, 84), Stockholm.
- Etzold, Gottfried (1975), *Seehandel und Kaufleute in Reval nach dem Frieden von Nystad bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 99, Marburg, Lahn: J. G. Herder-Institut.
- Faber, Johannes Alle (1988), The decline of the Baltic grain-trade in the second half of the seventeenth century, in: *From Dunkirk to Danzig: shipping and trade in the North Sea and the Baltic 1350–1850: essays*, ed. by W. G. Heeres, Verloren: Hilversum, 31–51.
- Galassi, Giuseppe (1996), Pacioli, Luca (c.1445-c.1517), in: Michael Chatfield and Richard Vangermeersch (eds.) *History of Accounting: an International Encyclopedia*, New York: Garland Publishing, 445–447.
- Federico, Giovanni; Schulze, Max-Stephan; Volekart, Oliver (2018), European goods market integration in the very long run: from the Black Death to the First World War. *Economic History working papers 277*. London School of Economics and Political Science, London, UK, <http://eprints.lse.ac.uk/87184/>.
- Federico, Giovanni (2011), When did European markets integrate? *European Review of Economic History* 15, 93–126.
- Frederico, Geovanni (2012), How much do we know about market integration in Europe? *The Economic History Review*, 65 (2), 470–497.
- Feldbæk, Ole (1986), The Danish trading companies of the seventeenth and eighteenth centuries, *Scandinavian Economic History Review* 34, 204–218.
- Fiedler, Martin (2001), Vertrauen ist gut, Kontrolle ist teuer: Vertrauen als Schlüsselkategorie wirtschaftlichen Handelns. *Geschichte Und Gesellschaft*, 27(4), 576–592.
- Friebe, Wilhelm Christian (1794), *Physisch-ökonomisch’ und statistische Bemerkungen von Lief- und Ehtland oder von den beiden Statthalterschaften Riga und Reval*, Riga: Hartknoch.
- Fode, Henrik (1997), Merchant’ Archives in Denmark, 1760–1850, in: *Kaufleute in Europa. Handelshäuser und ihre Überlieferung in vor- und frühindustrieller Zeit*, Hrg. Jochen Hoock, Wilfried Reininghaus, Gesellschaft für westfälische Wirtschaftsgeschichte e. V.: Dortmund, 115–119.
- Forestier, Albane (2005), Principal-Agent Problems in the French Slave Trade: The Case of Rochelais Armateurs and their Agents, 1763–1792, Working Paper nr. 13/05, London School of Economics, Department of Economic History, <http://eprints.lse.ac.uk/22478/1/wp13.pdf>.
- Gerhard, Hans-Jürgen; Alexander Engel (2006), *Preisgeschichte der vorindustriellen Zeit. Ein Kompendium auf Basis ausgewählter Hamburger Materialien* (Studien zur Gewerbe- und Handelsgeschichte der vorindustriellen Zeit, Band 26), Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Gerhard, Hans-Jürgen; Karl Heinrich Kaufhold (1990), *Preise im vor- und frühindustriellen Deutschland: Grundnahrungsmittel* (Göttinger Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte), Göttingen: Franz Steiner Verlag.
- Gerhold, Dorian (2014), The development of stage coaching and the impact of turnpike roads, 1653–1840. *The Economic History Review*, 67(3), 818–845.
- Gestrich, Andreas; Margrit Schulte Beerbühl (eds.) (2011), *Cosmopolitan Networks in Commerce and Society 1660–1914*, German Historical Institute London.
- Ghauri, Pervez; Kjell Grønhaug, Harlow [etc.] (2010), *Research methods in business studies*, Financial Times Prentice Hall.
- Giddens, Anthony (1991), *Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Glaser, Hermann; Thomas, Werner (1990), *Die Post in ihrer Zeit: eine Kulturgeschichte menschlicher Kommunikation*, Heidelberg: Decker.
- Göbel, Erik (2010), The Sound Toll Registers online project, 1497–1857. *International Journal of Maritime History*, 22(2), 305–324.
- Ó Gráda, Cormac (2001), Markets and Famines: Evidence from Nineteenth-Century Finland, *Economic Development and Cultural Change* 49, 575–590.
- Gregory, Derek (1987), The friction of distance? Information circulation and the mails in early nineteenth-century England. *Journal of Historical Geography*, 13(2), 130–154.
- Greif, Avner (2000), The fundamental problem of exchange: A research agenda in Historical Institutional Analysis, *European Review of Economic History* 4, 251–284.
- Greif, Avner (2006), History Lessons: The Birth of Impersonal Exchange: The Community Responsibility System and Impartial Justice, *Journal of Economic Perspectives* 2, 221–236.
- Hanway, Jonas (1753), *An Historical Account of the British Trade over the Caspian sea: with a Journal of Travels from London through Russia into Persia; and back through Russia, Germany and Holland. Vol. II.* London.
- Harder-Gersdorff, Elisabeth (1997), *Geschäftsbücher der Kaufleute in Riga: Quellen zur Praxis des Ost-West-Handels im 18. Jahrhundert*, in: *Kaufleute in Europa. Handelshäuser und ihre Überlieferung in vor- und frühindustrieller Zeit*, Hrg. Jochen Hoock, Wilfried Reininghaus, Gesellschaft für westfälische Wirtschaftsgeschichte e. V.: Dortmund, 91–94.
- Harder-Gersdorff, Elisabeth (1993), *Aus Rigaer Handlungsbüchern (1783–85). Geld, Währung und Wechseltechnik im Ost-West-Geschäft der frühen Neuzeit*, in: E. Schremmer (Hr.), *Geld und Währung in der Neuzeit*, Stuttgart, 105–120.
- Harder-Gersdorff, Elisabeth (1984), *Exportgeschäfte und Finanzverkehr zwischen Riga und Amsterdam 1783–1785*, in: *Exportgewerbe und Außenhandel vor der Industriellen revolution*, festschrift Zwanowetz, Innsbruck, 167–184.
- Harder-Gersdorff, Elisabeth (1990). ‘Bullion Flow’ and rates of exchange between Amsterdam and Riga (1783–1785), in: J. Ph. S. Lemmink and J. S. A. M. van Koningsbrugge (eds.), *Baltic affairs: relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500–1800*, Nijmegen: Instituut voor Noord- en Oosteuropese Studies, 97–120.
- Harder-Gersdorff, Elisabeth (1983), *Zwischen Riga und Amsterdam: die Geschäfte des Herman Fromhold mit Frederik Beltgens & Comp., 1783–1785*, in: Wiert J. Wieringa (ed.), *The interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic region 1400–1800*, Leiden: Springer, 171–180.

- Harder-Gersdorff, Elisabeth (2000), Zwischen Rubel und Reichstaler: soziales Bezugsfeld und geographische Reichweite des Revaler Wechselmarkts (1762–1800), Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Harder-Gersdorff, Elisabeth; Vasilij V. Dorošenko (1982), Ost-Westhandel und Wechselgeschäfte zwischen Riga und westlichen Handelsplätzen: Lübeck, Hamburg, Bremen und Amsterdam (1758/59), Zeitschrift des Vereines für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 62, 103–153.
- Elisabeth, Harder-Gersdorff (1961), Seehandel zwischen Lübeck und Russland im 17./18. Jahrhundert nach Zollbücher der Nowgorodfahrer, in Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 41, 43–114.
- Hartmann, Stefan (1973), Reval im Nordischen Krieg, Quelle und Studien zur baltischen Geschichte 1, Bonn: Wissenschaftliches Archiv.
- von Hayek, Frederick (1991), Spontaneous („grown“) order and organized („made“) order, in: Grahame Thompson (ed.), Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life, SAGE Publications: London, Newbury Park, New Delhi, 293–301.
- Heckscher, Eli F. (1950). Multilateralism, Baltic trade, and the mercantilists, The Economic History Review, New Series 3, 219–228.
- Hoock, Jochen (1997), Zum Stand der Europäischen Kaufmannsgeschichte, in: Kaufleute in Europa. Handelshäuser und ihre Überlieferung in vor- und frühindustrieller Zeit, Hrg. Jochen Hoock, Wilfried Reininghaus (Hg.), Gesellschaft für westfälische Wirtschaftsgeschichte e. V.: Dortmund 1997, 11–23.
- Hupel, August Wilhelm (1777), Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, Zweyter Band, Riga: Hartknoch.
- Ibius, Otu (1977), Ühe tööstusharu ajaloost, Tallinn: Eesti Raamat.
- Irsigler, Franz (1985), Der Alltag einer hansischen Kaufmannsfamilie im Spiegel der Veckinchusen-Briefe. In: Hansische Geschichtsblätter 103, 75–99.
- Jaagus, Jaak; Ain Kallis; Andres Tarand (2013), Eesti kliima minevikus ja tänapäeval, Tartu Ülikooli Kirjastus: Tartu.
- Jacks, David S. (2011), Foreign wars, domestic markets: England, 1793–1815. European Review of Economic History 15(2), 277–311.
- Jacks, David S. (2004). Market Integration in the North and Baltic Seas, 1500–1800, in: Journal of European Economic History 33, 285–329.
- Jahnke, Carsten (2004), Netzwerke in Handel und Kommunikation an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert am Beispiel zweier Revaler Kaufleute, Habil. masch., Kiel.
- Janelle, Donald G. (1969), Spatial reorganisation: A model and concept. Annals of the Association of American Geographers 59(2), 348–364.
- Jeannin, Pierre (1974), Preis-, Kosten- und Gewinnunterschiede im Handel mit Ostseegetreide (1550–1650), in: Ingomar Bog u.a. (Hg.) Wirtschaftliche und soziale Strukturen im säkularen Wandel. Festschrift für Wilhelm Abel zum 70. Geburtstag, Bd. 2, Hannover: Schaper, 494–517.
- Jeggle, Christof (2015), Serielle Kommunikation. Die kommerzielle Korrespondenz der Saminati zum Transalpinhandel des 17. Jahrhunderts, in: Peter Rauscher, Andreas Serles (Hrsg.) Wiegen, Zählen, Registrieren. Handelsgeschichtliche Massenquellen und die Erforschung mitteleuropäischer Märkte (13.–18. Jahrhundert), Studien-Verlag: Innsbruck, Wien, Bozen, 433–454.
- Jörberg, Lennart (1972), A History of Prices in Sweden, 1732–1914, vol. 1, Lund: Gleerup.

- Kahk, Juhan (1969), *Die Krise der feudalen Landwirtschaft in Estland*, Tallinn: Eesti Raamat.
- Kahk, Juhan (1992), Viinatootmine mõisates 18. sajandi teisel ja 19. sajandi esimesel poolel, in: *Eesti talurahva ajalugu*, I osa, toim. Juhan Kahk, Tallinn: Olion, 425–431.
- Kaju, Katre (2014), Pärnu raamatuimport 18. sajandi teisel poolel ja Diedrich Johann Burmesteri raamatukogu. *Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae* 21 (28), 324–368.
- Kallioinen, Mika (2004), Information, communication technology, and business in the nineteenth century: The case of a Finnish merchant house. *Scandinavian Economic History Review* 52(1), 19–33.
- Kangor, Eero (2015), Postkaartide ja nende kogumise ajaloost Euroopas ja Eestis, I osa. *Raamatukogu* 2, 31–34.
- Kaukiainen, Yrjö (2001), Shrinking the world: Improvements in the speed of information transmission, c. 1820–1870. *European Review of Economic History* 5(1), 1–28.
- Kerridge, Eric (1986), Early modern English markets, in: B. L. Anderson, A.J.H. Latham (eds.) *The Market in History*, London, 121–154.
- Kivimäe, Jüri (2009), Eesti keele kaja Helmich Ficke kaubaraamatus 1536–1542, *Keel ja Kirjandus* 8–9, 583–594.
- Kivimäe, Jüri (1988), Reval-Lübeck-Amsterdam: The triangle of trade on the eve of the Livonian War (1554–1557), W. G. Heeres; J. A. Faber (eds.) *From Dunkirk to Danzig: Shipping and trade in the North Sea and the Baltic, 1350–1850*, Hilversum, 299–315.
- Klaassen, Olaf-Mihkel (1992), Konsulaatidest Pärnus 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandil, *Uurimusi läänemere- ja kaubandusajaloost* 7, Tartu: Tartu Ülikool, 50–65.
- Knoppers, Jake V. Th. (1976), Dutch Trade with Russia from the Time of Peter I to Alexander I: A Quantitative Study in Eighteenth Century Shipping, *Occasional Paper no. I*, in: *Interuniversity Centre of European Studies*, Montreal, 186–204.
- Kula, Witold (1973), Geschichte und Ökonomie: Die “Langen Zeitabläufe”, in: *Geschichte und Ökonomie*, hrsg. von Hans-Ulrich Wehler (Neue Wissenschaftliche Bibliothek. Geschichte 58) Köln: Kiepenheuer & Witsch, 255–272.
- Kulkarni, Siddharth P.; Heriot, K. C. (1999), Transaction costs and information costs as determinants of the organizational form: A conceptual synthesis. *American Business Review* 17(2), 43–52.
- Küng, Enn (2009), The attempts to establish private postal systems in the Swedish Baltic provinces in the beginning of the 1630s. In P. Raudkivi; M. Seppel (eds.), *Sõnasse püütud minevik: honorem Enn Tarvel*. Tallinn: Argo, 178–89.
- Küng, Enn (2011), Johan Lange’s inspection of the Estonian and Livonian postal systems, 1687–1688. In H. Droste (Ed.), *Connecting the Baltic area: The Swedish postal system in the seventeenth century*, Huddinge: Södertörn University, 99–122.
- Laakmann, Heinrich (1936), *Das Bürgerbuch von Pernau*, I Band, 1615–1797, Tartu: J. G. Krüger.
- Laakso, Seija-Riitta (2004), Managing the distance: Business information transmission between Britain and Guiana, 1840. *International Journal of Maritime History*, 16(2), 221–246.
- Laakso, Seija-Riitta (2007), *Across the Oceans: Development of overseas business information transmission 1815–1875*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Laakso, Seija-Riitta (2007), In search of information flows: postal historical methods in historical research. In L. Müller and J. Ojala (eds), *Information Flows: New*

- Approaches in the Historical Study of Business Information. Helsinki: Finnish Literature Society, 84–102.
- Laur, Mati (2000), Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1789), Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Laur, Rein (1984), Tallinna kaubafirma Stein 1728–1795, diplomitöö, juhendaja J. Kivimäe (käikiri Ajaloomuuseumi arhiivkogus, AM.127.1.476).
- Leimus, Ivar (2017), Kaupmees Matheus Spielmanni arveraamatud 1568–1570 = Rechnungsbücher des Kaufmanns Matheus Spielmann von 1568–1570, [tõlge saksa keelde: Aigi Heero], Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv.
- Lesger, Clé (2006), The rise of the Amsterdam market and information exchange: Merchants, commercial expansion and change in the spatial economy of the low countries c. 1550–1630. Ashgate: Aldershot.
- Lew, Byron, & Cater, Bruce (2006), The telegraph, coordination of tramp shipping, and growth in world trade, 1870–1910. *European Review of Economic History*, 10(2), 147–173.
- Li, Ling-Fan (2015), Information asymmetry and the speed of adjustment: Debasements in the mid-sixteenth century. *The Economic History Review*, 68(4), 1203–1225.
- Lindemann, Margot (1978), Nachrichtenübermittlung durch Kaufmannsbrieft. Briefe-“Zeitungen” in der Korrespondenz Hildebrand Veckinchusen (1398–1428), München / NY.
- Ligi, Herbert (1968), Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni, Tallinn 1968.
- Liiv, Otto (1935), Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts, Bd. 1, (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised, 27), Tartu.
- Machlup, Fritz (1984), Knowledge: its creation, distribution, and economic significance, vol. III (The economics of information and human capital), Princeton: Princeton University Press.
- Mahling, Madlena (2017), Raum und Zeit im spätmittelalterlichen hansischen Briefverkehr mit Lübeck 1450–1500. In A. Selart & M. Thumser (Eds.), *Livland: eine Region am Ende der Welt?* Köln: Böhlau Verlag, 91–140.
- Malinowski, Mikolaj (2016), Serfs and the city: market conditions, surplus extraction institutions, and urban growth in early modern Poland, *European Review of Economic History* 20, 123–146.
- McCusker, John J. (2005), The demise of distance: The business and the origins of the information revolution in the Early Modern Atlantic World. *The American Historical Review*, 110(2), 295–321.
- McCusker, John J. (2002), Information and transaction costs in early modern Europe. In R. Gömmel & M. A. Denzel (Eds.), *Weltwirtschaft und Wirtschaftsordnung: Festschrift für Jürgen Schneider*. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beihefte, No. 159) Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 69–83.
- McCusker, John J.; Cora Gravesteijn (1991), *The Beginnings of Commercial and Financial Journalism: The Commodity Price Currents, Exchange Rate Currents and Money Currents of Early Modern Europe*. Amsterdam: Nederlandsch Economisch-Archief (NEHA).
- Melis, Federigo (1962), *Aspetti della vita economica medievale* (Studi nell’Archivio Datini di Prato), Siena: Leo S. Olschki.
- Melis, Federigo (1973), Intensità e regolarità nella diffusione dell’informazione economica generale nel Mediterraneo e in Occidente alla fine del Medioevo. In E.

- Labrousse (Ed.), *Histoire économique du monde méditerranéen, 1450–1650*. Toulouse: Privat Éditeur, 389–424.
- Menard, Russell R. (1991), Transport Costs and Long-Range Trade, 1300–1800: Was There a European ‘Transport Revolution’ in the Early Modern Era?, in: J. D. Tracy (ed.) *The Political Economy of Merchant Empires*, Cambridge University Press, 228–275.
- Mickwitz, Gunnar (1939), *Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (Commentationes Humanarum Litterarum. IX, 8), Helsinki: Soc. Scientiarum Fennica.
- Mironov, Boris N. (1992), Consequences of the price revolution in eighteenth-century Russia. *The Economic History Review*, 45(3), 457–478.
- Mironov, Boris N. (2010), Wages and prices in imperial Russia, 1703–1913. *The Russian Review*, 69(1), 47–72.
- Mironov, Boris N. (2012), *The standard of living and revolution in Russia, 1700–1917*. London: Routledge.
- Murno, John H.; Markus A. Denzel; Oskar Schwarzer (1995), “Wechsel”, in: M. North (Hg.) *Von Aktie bis Zoll: Ein historisches Lexikon des Geldes*, München: C. H. Beck, 413–418.
- Müller, Leos, & Ojala, Jari (2007), Information flows and economic performance over the long term: An introduction. In L. Müller & J. Ojala (eds.), *Information flows: New approaches in the historical study of business information*. Helsinki: Finnish Literature Society, 31–62.
- Müller, Leos (1998), *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour*. Studia Historica Upsaliensia 188. Uppsala.
- Newman, Jennifer (1994), International Price Levels and Regional Specialisation. The Russian and Eastern Baltic Trade in Foodstuff during the 17th and 18th Centuries, in: K. Friedland (Hg.), *Maritime Food Transport*, Köln, (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte NF, 40), Köln, 53–63.
- Newman, Jennifer (1985), The Russian Grain Trade 1700–1779, in: Walter Minchinton (ed.) *The Baltic Grain Trade. Five Essays*, University of Exeter.
- North, Douglass C. (1977), Markets and other allocation systems in history: the challenge of Karl Polanyi. *Journal of European Economic History*, 6 (3), 703–716.
- North, Douglass C. (1990), *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. (1991), Institutions, Transaction Costs, and the Rise of Merchant Empires, in: James D. Tracy (ed.) *The Political Economy of Merchant Empires. State Power and World Trade, 1350–1750*, Cambridge University Press, 22–40.
- North, Douglass C.; Robert Thomas (1995), *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. (2004), *Institutsioonid, institutsiooniline muutus ja majandusedu*, Tartu: Fontese Kirjastus
- North, Michael (2011), *Geschichte der Ostsee: Handel und Kulturen* [The Baltic Sea History: Trade and Cultures]. München: C. H. Beck.
- North, Michael (1995), Merchant Bankers, in: M. North (Hg.), *Von Aktie bis Zoll: ein historisches Lexikon des Geldes*, München: C. H. Beck.
- North, Michael; Eric van Cauwenberghe (1989), Bullion transfer from Western Europe to the Baltic and the problem of trade balances, 1550–1750, in: E. van Cauwen-

- berghe (ed.), *Precious metals, coinage and the changes of monetary structures in Latin-America, Europe and Asia*, Leuven: Leuven University Press, 57–64.
- North, Michael; Eric van Cauwenberghe (1991), “Bullion transfer from Western Europe to the Baltic and to Asia, 1550–1750”, in: E. van Cauwenberghe (ed.) *Money, coins and commerce*, Leuven: Leuven University Press, 185–195.
- North, Michael; Frits Snapper (1990), “The Baltic trade and the decline of the Dutch economy in the 18th century”, in: J. Ph. S. Lemmink and J. S. A. M. van Koningsbrugge (eds.) *Baltic affairs: relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500–1800*, Nijmegen: Instituut voor Noord- en Oosteuropese Studies, 263–286.
- Nukari, Matti (1990), *Kestäviä arvoja, Hackman 1790–1990*, Helsinki 1990.
- Ogilvie, Sheilagh (2011), *Institutions and European trade: Merchant guilds, 1000–1800*. Cambridge University Press.
- Ojala, Jari (2002), The problem of information in late eighteenth- and early nineteenth-century shipping: A Finnish case. *International Journal of Maritime History*, 14(1), 189–208.
- Ojala, Jari (2004), The principal agent problem revisited: entrepreneurial networks between Finland and “world markets” during the eighteenth and nineteenth centuries, in: Margrit Schulte Beerbühl, Jörg Vögele (eds.) *Spinning the Commercial Web: International Trade, Merchants, and Commercial Cities, c. 1640–1939*, Frankfurt am Main, Berlin: Peter Lange, 131–148.
- Ojala, Jari (1997), Approaching Europe: The merchant networks between Finland and Europe during the eighteenth and nineteenth centuries, *European review of economic History*, 1, 323–352.
- Ormrod, David (2003), *The Rise of Commercial Empires: England and the Netherlands in the Age of Mercantilism, 1650–1770* (Cambridge Studies in Modern Economic History, 10), Cambridge: Cambridge University Press.
- Ormrod, David (2015), From Seas to Ocean: Interpreting the Shift from the North Sea-Baltic World to the Atlantic, 1650–1800. In: A. B. Leonard; D. Pretel (eds) *The Caribbean and the Atlantic World Economy*. Cambridge Imperial and Post-Colonial Studies Series. Palgrave Macmillan, London, 15–35.
- O’Rourke, Kevin H. (2006), The worldwide economic impact of the French revolutionary and Napoleonic wars, 1793–1815. *Journal of Global History*, 1(1), 123–149.
- Palli, Heldur (1992), *Rahvastik, Juhan Kahk (toim) Eesti talurahva ajalugu*, Tallinn: Olion, 307–316.
- Palma, Palma (2016), Sailing away from Malthus: intercontinental trade and European economic growth, 1500–1800, *Cliomerica* 10, 129–149.
- Pelus-Kaplan, Marie-Louise (1997), Archiven hansischer Kaufleute aus dem 16. und 17. Jahrhundert, in: *Kaufleute in Europa. Handelshäuser und ihre Überlieferung in vor- und frühindustrieller Zeit*, Hrg. Jochen Hooek, Wilfried Reininghaus, Gesellschaft für westfälische Wirtschaftsgeschichte e. V.: Dortmund, 51–60.
- Persson, Karl Gunnar (2005), *Grain Markets in Europe 1500–1900: Integration and Deregulation* (Cambridge Studies in Modern Economic History, 7), Cambridge: Cambridge University Press.
- Persson, Karl Gunnar (2015), Market performance and welfare. Why price instability hurts, in: R. J. van der Spek, Bas van Leeuwen, Jan Luiten van Zanden (eds.) *A history of Market performance. From Ancient Babylonia to the modern world*, Routledge: London, New York, 68–80.

- Petersone, Pärsla (2001), Riga als ein Knotenpunkt im schwedischen Post- und Verkehrssystem um die Ostsee im 17. Jahrhundert. In H. Wernicke and H.-J. Hacker (eds.), *Der Westfälische Frieden von 1648: Wende in der Geschichte des Ostseeraums*. (Greifswalder Historische Studien, 3). Hamburg: Dr Kovač, 401–415.
- Pfister, Ulrich; Martin Uebele; Hakon Albers (2011), *The Great Moderation of Grain Price Volatility?: Market Integration vs. Climatic Change, Germany, Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Conference Paper presented at BEAT-Workshop in Historical Economics, Strasbourg, 13.–14.5.2011 (http://www.wiwi.uni-muenster.de/wisoge/md/personen/uebele/PfisterUebeleAlbers_Strasbourg_2011_Mi_1400.pdf).
- Piirimäe, Helmūt A. (1970), “Udel’nŷi vez razlichnŷkh Zapadnoŷ Evropŷ v trgovle Ėstonskikh gorodov v XVII veke”, *Skandinavskŷi sbornik*, XV, Tallinn: Olion (Хельмут А. Пийримяе. Удельный вес различных стран Западной Европы в торговле эстонских городов в XVII веке. Скандинавский сборник. XV Таллинн), 7–24.
- de Pleijt, Alexandra M; Jan Luiten van Zanden (2016), Accounting for the “Little Divergence”: What drove economic growth in pre-industrial Europe, 1300–1800?, *European Review of Economic History* 20, 387–409.
- Powell, Walter W. (1991), Neither market nor hierarchy: network form of organization, in: Grahame Thompson (ed.) *Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life*, SAGE Publications: London, Newbury Park, New Delhi, 265–276.
- Pred, Allan R. (1973), *Urban growth and the circulation of information: The United States system of cities, 1790–1840*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Price, Jacob M. (1989), What did merchants do? Reflections on British overseas trade, 1660–1790, *The Journal of Economic History*, 49:2, 267–284.
- Price, Jacob M. (1961), Multilateralism and/or bilateralism: the settlement of British trade balances with “the North”, c. 1700, *The Economic History Review*, New Series, 14:2, 254–274.
- Polanyi, Karl (1971) [1944], *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of our Time*. Boston: Beacon Press.
- Pullat, Raimo (1992), *Eesti linnarahvastik 18. sajandil*, Tallinn: Olion.
- Raff, Daniel M. G., & Temin, Peter (1991), Business history and recent economic theory: Imperfect information, incentives, and the internal organization of firms. In P. Temin (Ed.), *Inside the business enterprise: Historical perspectives on the use of information*, Chicago, IL: The University of Chicago Press, 7–35.
- Rahlf, Thomas (1996), *Getreide in der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte vom 16. bis 18. Jahrhundert. Das Beispiel Köln im regionalen Vergleich* (Kleine Schriften zur Geschichte und Landeskunde, 3), Trier.
- Richardson, Alan J., & Kilfoyle, Eksa (2009), Accounting in markets, hierarchies and networks: The role of accounting in the transnational governance of postal transactions. *Accounting, Organizations and Society*, 34(8), 939–956.
- Riello, Giorgio (2013), “Things seen and unseen”: The Material Culture of Early Modern Inventories and their Representation of Domestic Interiors, in Paula Findlen (ed.), *Early Modern Things: Objects and their Histories, 1500–1800*, Abingdon, 125–150.
- Roseveare, Henry (1991), *Markets and merchants of the late seventeenth century: The Maresco-David letters 1668–1680*. Oxford: Oxford University Press.
- Rönnbäck, Klas (2010), New and old peripheries: Britain, the Baltic, and the Americas in the Great Divergence, *Journal of Global History* 5, 373–394.

- Rönnbäck, Klas (2016), Transaction costs of early modern multinational enterprise: Measuring the transatlantic information lag of the British Royal African Company and its successor, 1680–1818. *Business History*, 58(8), 1147–1163.
- Rönnbäck, Klas (2010), “Balancing the Baltic trade: colonial commodities in the trade on the Baltic, 1773–1856”, *Scandinavian Economic History Review*, 58, 188–202.
- Sahle, Esther (2010), “Re-evaluating the role of voluntary organisations: merchant networks, the Baltic and the expansion of European long-distance trade,” *Economic History Working Papers 27852*, London School of Economics and Political Science, Department of Economic History, <http://eprints.lse.ac.uk/27852/>.
- Samuelsson, Knut (1956), “International payments and credit movements by the Swedish merchant-houses, 1730–1815”, *The Scandinavian Economic History Review*, 4, 163–202.
- Sardella, Pierre (1948), *Nouvelles et spéculations à Venise au début du XVIe siècle*, Paris: Librairie Amand Colin.
- Sauks, Feliks (1971), Statistilisi märkmeid Tallinna väliskaubandusest 18. sajandi viimasele veerandil, *Majandusteadus ja rahvamajandus. Aastaraamat 1969/1970* (Tallinn).
- Sauks, Feliks (1980), Mõnede põllumajandussaaduste ekspordist Eestis XVIII sajandil, in: *Majandusteaduslikke töid*, Bd. 30, Tartu (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 526), 58–76.
- Sauks, Feliks (1992), Väliskaubandus 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel, *Eesti talurahva ajalugu*, toim. Juhan Kahk, Tallinn: Olion, 398–402.
- Sauks, Feliks (1979), Eesti ala väliskaubandusest aastatel 1824–1862, *Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised*, 506, 127–139.
- Scheltjens, Werner (2015), Maße und Gewichte. Konvertierungsmöglichkeiten am Beispiel der Sundzollregister, in: Peter Rauscher, Andreas Serles (Hg.) *Wiegen, Zählen, Registrieren. Handelsgeschichtliche Massenquellen und die Erforschung mitteleuropäischer Märkte (13.–18. Jahrhundert)*, Studien-Verlag: Innsbruck, Wien, Bozen, 455–480.
- Schmidt, Rolf Dietrich (1986), *Pernau: Eine livländische Hafenstadt* (Schriftenreihe der Carl-Schirren-Gesellschaft, Band 5). Essen: Druckmeister Essen.
- Schramm, Percy Ernst (1949), *Kaufleute zu Haus und über See. Hamburgische Zeugnisse des 17., 18., und 19. Jahrhunderts*. Hamburg 1949.
- Scott-Warren, Janson (2016), Early modern bookkeeping and life-writing revisited: accounting for Richard Stonley, *Past & Present* 230, 152.
- Selli, Eerik (1976), *Postijaamad riigi ja reisija teenistuses* [Postal Station in the Service of the State and the Traveller]. Tallinn: Valgus.
- Sepp, Hendrik (1930), *Narva piiramine ja lahing a. 1700*, *Kaitsevägede Staabi VI osakonna kirjastus*: Tallinn.
- Sepp, Jüri (2006), *Institutsiooniökonomika metodoloogia ja rakendused*, in: *Majandusarengu institutsionaalsed tegurid / Tartu Ülikool, majandusteaduskond*, [vastutavad toimetajad Jüri Sepp ja Raigo Ernits, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2006, 17–73.
- Sepp, Jüri (1997), *Institutsiooniökonomika*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 39.
- Seppel, Marten (2008), *Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni* (Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis 15), Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Siewert, Franz (1893), *Geschichte und Urkunden der Rigafahrer in Lübeck im 16. und 17. Jahrhundert*, *Hansische Geschichtsquellen*, new series, vol 1, Rostock

- Sillaots, Peep (2014), Ühe Tallinna kaubamaja tegevusest 19. sajandi algul, Vana Tallinn XXV (XXIX), Estopol: Tallinn, 216–243.
- Simonson, Örjan (2009), Seventeenth-century virtual communities: Postal service and correspondence networks in the Swedish empire. *Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal*, 129/130 (3/4), 383–424.
- Simonson, Örjan (2011), The Swedish empire and postal communications: Speed and time in the Swedish Post Office, c. 1680–1720. In H. Droste (Ed.), *Connecting the Baltic area: The Swedish postal system in the seventeenth century*, Huddinge: Södertörn University, 49–97.
- Simonson, Örjan (2013), Information costs and commercial integration. The impact of the 1692 Swedish postage tariff. *Scandinavian Economic History Review*, 6, 60–81.
- Smith, Adam (2005) (1776), *Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest*, I köide, tõlkinud Mart Trummal, Tartu: Ilmamaa, 79–100.
- Smith, Alfred D. (1917), The development of rates of postage: An historical and analytical study. *Studies in Economics and Political Science* 50. London: Georg Allen & Unwin LTD.
- Smith, Woodruff D. (1984), The function of commercial centers in the modernization of European capitalism: Amsterdam as an information exchange in the seventeenth century. *The Journal of Economic History*, 44(4), 985–1005.
- Smyth, Adam (2010), *Autobiography in Early Modern England*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sombart, Werner (1902), *Der moderne Kapitalismus*, 2 Band: Theorie der kapitalistischen Entwicklung, Leipzig: Duncker & Humboldt.
- Soom, Arnold (1961), *Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert*, Lund: Almqvist och Wiksell.
- Soom, Arnold (1969), *Der Handel Revels im siebzehnten Jahrhundert*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Sperling, John D. (1962), “The international payments mechanism in the seventeenth and eighteenth centuries”, *The Economic History Review*, New Series, 14, 446–468.
- Stephan, Heinrich (1859), *Geschichte der preußischen post*, Berlin: R. von Deckers Verlag.
- Studer, Roman (2009), Does trade explain Europe’s rise? Geography, market size and economic development. *Economic History Working Papers*, 129/09. Department of Economic History, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Tamm, Marek (2007), *Kuidas kirjutatakse ajalugu?* Tallinn: Varrak.
- Broadberry, Stephen; Kevin H. O’Rourke (eds.) (2010), *The Cambridge Economic History of Modern Europe*, Band 1: 1700–1870, Cambridge: Cambridge University Press.
- Trivellato, Francesca (2007), Merchants’ letters across geographical and social boundaries. In F. Bethencourt & F. Egmond (Eds.), *Correspondence and cultural exchange in Europe, 1400–1700*, Cambridge: Cambridge University Press, 80–103.
- Francesca Trivellato (2004), Discourse and practice of trust in business correspondence during the early modern period, working paper, Economic History Workshop, Department of Economics, Yale University, <https://economics.yale.edu/sites/default/files/files/Workshops-Seminars/Economic-History/trivellato-041013.pdf>
- Unger, Richard W. (1983), Integration of Baltic and Low Countries Grain Markets, 1400–1800, in: Johanna Maria van Winter (ed.) *The Interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic Region, 1400–1800*, Leiden, 1–10.

- Vahtre, Sulev (1970), Ilmastikuoludest Eestis XVIII ja XIX sajandil (kuni 1870. a.) ja nende mõjust põllumajandusele ja talurahva olukorrale, Eesti NSV ajaloo küsimusi VI, Tartu (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 258).
- van Bochove, Christiaan (2007), Market integration and the North Sea system, in: Hanno Brand, Leos Müller (eds.) The dynamics of economic culture in the North Sea- and Baltic region in the late Middle Ages and Early modern period, Uitgeverij Verloren Hilversum, 155–169.
- van der Spek, Robertus Johannes; Bas van Leeuwen; Jan Luiten van Zanden (2015), An introduction, Markets from Ancient babylonia to the modern world, in: R. J. van der Spek, B. van Leeuwen, J. L. van Zanden (eds.) A history of Market performance. From Ancient Babylonia to the modern world, Routledge: London, New York, 1–16.
- van Zanden, Jan Luiten; Milja van Tielhof (2009), Roots of Growth and Productivity Change in Dutch Shipping Industry, 1500–1800, Explorations in Economic History 4, 389–403.
- van Tielhof, Milja (2002), The ‘mother of all trades’: The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the late 16th to the early 19th century. Leiden: Brill.
- van Zanden, Jan Luiten; Milja van Tielhof (2009), Roots of growth and productivity change in Dutch shipping industry, 1500–1800, Explorations in Economic History 46, 389–403.
- Vanamölder, Kaarel (2012), Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintside 17. sajandi lõpul: Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana (Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis 27), Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Veluwenkamp, Jan Willem (2006), International business communication patterns in the Dutch commercial system, 1500–1800. In H. Cools (Ed.), Your humble servant: Agents in early modern Europe, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 121–134.
- Williamson, Oliver E. (1985), The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting. New York, NY: Free Press.
- Wilson, Charles (1962), International payments: an interim comment, The Economic History Review, New Series, 15:2, 364–369.
- Wilson, Charles (1951), Treasure and trade balances: further evidence, The Economic History Review, New Series, 4, 231–242.
- Wilson, Charles (1949), Treasure and trade balances: the mercantilist problem, The Economic History Review, New Series 2, 152–161.
- Vinnal, Hannes (2018), Cost–distance ratio in change: Transmission rates of commercial correspondence in the North and Baltic Sea region, 1732–1808. Scandinavian Economic History Review 66, 264–282.
- Vinnal, Hannes (2012), Der baltische Getreidehandel und das internationale Preisniveau: Der Roggenpreis in Reval im 18. Jahrhundert, Forschungen zur baltischen Geschichte, 8, 103–126.
- Vinnal, Hannes (2014), The world refuses to shrink: The speed and reliability of information transmission in North and Baltic Sea region, 1750–1825. European Review of Economic History, 18(4), 398–412.
- Vinnal, Hannes (2011), Thomas Clayhills (1690–1757). Uurimus kaubanduslikust ettevõtlusest Tallinnas 18. sajandi esimesel poolel, magistritöö, käsikiri Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetoolis (Tartu Ülikool).
- Vinnal, Hannes (2011), Kaubabilansi kujunemine ja rahvusvaheliste maksete liikumine Läänemere regioonis 18. sajandil: Tallinna kaupmehe Thomas Clayhillsi näide, in: Ajalooline Ajakiri, Nr. 3–4, 265–285.

- Volckart, Oliver (2007), Influence of information costs on the integration of financial markets: Northern Europe, 1350–1560. In L. Müller & J. Ojala (eds.), *Information flows: New approaches in the historical study of business information*, Helsinki: Finnish Literature Society, 31–62.
- Voigt, Stefan (2002), *Institutionenökonomik*, Wilhelm Fink Verlag München.
- de Vries, Jan (2001), Economic growth before and after the Industrial Revolution: A modest proposal, in: Maarten Prak (ed.) *Early Modern Capitalism. Economic and Social Change in Europe, 1400–1800*, Routledge: London, New York, 175–191.
- von Gernet, Axel (1904), *Die Estländische Luxusordnung von 1780*, Baltische Monatschrift 58, Riga: Livl. Gouv. Typogr. 158–169.
- Vunk, Aldur (2016), Eesti laevaehituse uus algus 18. s. lõpust 19. s. keskpaigani. *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, (2016) (2–3), 21–31.
- Özmucur, Süleyman; Sevkett Pamuk (2007), Did European Commodity Price Converge During 1500–1800, in: *The New Comparative Economic History: Essays in Honor of Jeffrey G. Williamson*, hrsg. von Timothy J. Hatton, Kevin O’Rourke und Alan M. Taylor, Cambridge/MA, London: The MIT Press, 59–85.

SUMMARY AND DISCUSSION

Market ties: Trade, communication and integration in the North and Baltic Sea region, c. 1730–1830

The dissertation is a compilation of four articles published between 2011 and 2018. Based on the archives of the trading houses in Estonia that engaged in foreign trade, the articles address the mechanisms of operation and growth of the international market from 1730 to 1830. The objective of the articles was not so much to concentrate on the activities of specific enterprises but rather to study the interdependencies between the trade, communication and integration processes on the example of the Baltic Sea and North Sea trade network. My interests gradually shifted from the integration of the grain markets over development of the bill of exchange networks to the dynamics of the information costs of the early modern trade. The aim of the summary is to relate the four case studies presented in the dissertation based on the emphasis discussed in the introduction of the dissertation. It was considered important to map both the connections as well as the gaps between the studies while also showing possibilities for further research. It is not the aim of the summary to present unambiguous lines of development but rather to outline the interactions between long-run socioeconomic processes shown in those four different studies. I will concentrate on three topics: the interaction between information costs and market integration, the interaction between mercantile communication and the process of state building, and the interaction between the function of the merchant as a mediator of exchanges and the change in information costs. The theses are based on the following four articles:

- (2011) Kaubabilansi kujunemine ja rahvusvaheliste maksete liikumine Läänemere regioonis 18. sajandil: Tallinna kaupmehe Thomas Clayhillsi näide [Trade balance and international transfer of payments in the eighteenth century Baltic: the case of Tallinn merchant Thomas Clayhills]. *Ajalooline Ajakiri*, no 3/4.
- (2013) Der baltische Getreidehandel und das internationale Preisniveau: Der Roggenpreis in Reval im 18. Jahrhundert [Baltic grain trade and the international price level: The price of rye in 18th century Tallinn]. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 8.
- (2014) The world refuses to shrink: the speed and reliability of information transmission in North and Baltic Sea region, 1750–1825. *European Review of Economic History*, 18.
- (2018) Cost–distance ratio in change: Transmission rates of commercial correspondence in the North and Baltic Sea region, 1732–1808. *Scandinavian Economic History Review*, 66.

In terms of content, the second article could be considered the beginning of the dissertation. The goal of that article was to study the changes in the position of Tallinn and its hinterland as an exporting grain market based on the historical price trends in the most important commercial centers of the Baltic Sea and North Sea. The ledgers of Thomas Clayhills & Son, a merchant house in Tallinn, enabled the author to construct a high-quality and uninterrupted grain price series for 1735–1800. Comparing the price series of Tallinn to that of Moscow, Saint Petersburg, Danzig, Amsterdam and London based on the silver equivalent, expectedly, the prices went up going from east to west. The difference in the price levels was generally in accordance with the geographical distance of the markets and followed the difference between low-priced “east” and high-priced “west”, recorded since Late Middle Ages, on which the traditional Baltic grain trade – the “mother of all trade” according to the contemporaries – had been based for centuries. However, a more detailed examination revealed significant changes in relationships between the price levels during the period in question. From the mid-18th century the eastern price series showed a notably greater trend of increase than the western price series. There was a considerable decrease in the price difference between the eastern Baltics, including Tallinn as a traditional cereal exporting market, and north-western Europe as an importing market.

In the historiography of market development, this kind of convergence has been considered an unambiguous sign of market integration. This approach is based on the so-called law of one price which posits that the equalization of prices between, for example, Tallinn and Amsterdam can be interpreted as indication of decreasing transport and transaction costs between the parties. Based on the specifics of the local situation I considered three factors that could have influenced the quantitatively measured price convergence: increasing cereal export to the west, population growth, and the increase in vodka production in the hinterland of Tallinn. The greatest direct influence on the price level change in terms of the Tallinn price series must be attributed to the spreading of vodka production in the Baltic states which was powered by increase in domestic consumption as well as improvement of marketing opportunities in Russia since the 1760s. Thus, the westward grain export which had been the main branch of trade in the 17th century inevitably had to deteriorate as it was influenced by the price convergence that took place on the expense of the merchants’ profit margin.

The significance of the article consists in the fact that placed in the general discourse of the integration of the early modern period Northern Seas region, it emphasizes the specifics of the “eastern” viewpoint. Looking at it from the 18th century Tallinn the westward price convergence does not unambiguously indicate market integration. The common approach that sees the market integration behind the price convergence of the west and the east, i.e. a market connections that had been growing for centuries, does not hold true in this case. Studying convergence based on historical prices separately from other factors such as political, demographic and technological developments is questionable since the

“law of one price” only manifests as one of the many dimensions of integration. Instead of an abstract, distanced eagle-eye view the focus should be on the specific factors that influenced integration.

One such factor that influenced the processes of integration was the rapid development of commercial networks using bills of exchange during the early modern period. According to new institutional economics the bill of exchange increased the mobility of capital as a credit instrument as well as lowered the transaction costs of international transactions as a payment mechanism. In my first article I examined the use of the bill of exchange in the early 18th century on the example of the activity of Thomas Clayhills. I claimed that Tallinn’s position in international commercial relations was changed considerably during the decades following The Great Northern War. The earlier, mainly bilateral system based on grain and salt exchange disintegrated. Increasing multilateral commercial relations caused by the deterioration of Amsterdam-based grain trade and the simultaneous rise of British trade in the Baltic Sea Region required the use of more complicated and flexible payment instruments. The activities of Thomas Clayhills proved that by 1730s Tallinn was completely integrated into the trans-European system of cashless transactions. The bill of exchange already clearly prevailed in international payments over other means of exchange – goods for goods or barter trade and goods for coin. The use of the bill of exchange was determined by Tallinn’s heavily negative trade balance with Western Europe at the time and the neighboring towns’ positive westward balance. The most important center for clearing bills of exchange was still Amsterdam whose merchant bankers with international reach intermediated the majority of transactions. Through endorsing and discounting the bills circulated in the networks of importers, exporters and merchant bankers as international money. Since this method decreased the need to transport high risk currency (precious metals) the transaction costs of long-distance trade were thus significantly reduced.

The rapid development of commerce via bills of exchange emerged as one of the possible factors causing the process of the integration of markets in the early modern period. Since the study focused on a limited time period, the situation in the 1730s, it was not possible to draw any conclusions regarding the temporality of the development. Different type of bills were certainly used in Livonia already in the Middle Ages. However, the wider use of the bill of exchange, which developed into an instrument of payment supporting long-distance trade thanks to the rise of the institution of merchant bankers, seems to have taken place in the second half of the 17th century and early 18th century. Its preconditions were, on the one hand, a wider distribution of the right to endorse the bills of exchange which was sanctioned by the state and given the state’s protection in late 17th century and on the other hand, a reliable and sufficiently fast postal system.

The aim of the third article was to study the changes in the transmission speed and reliability of distant information during 1750–1827. I claimed that the transmission speed and its regularity (variation of the transmission speed) of the

merchants' letters can be considered information costs and, as such, an important aspect of transaction costs. The data consisted of 1,114 letters received by the trading houses Jacob Jacke & Co and Hans Dietrich Schmidt. The data showed that there was no change significant long term in the transmission speed and regularity of the international postal system from late 18th century to approximately 1815, i.e. the end of the Napoleonic Wars in the North and Baltic Sea trading system. Already in 1750 the connections between the most important commercial centers of the Northern Seas region functioned surprisingly effectively. The seasonality of distant communication per letters that was common in the earlier centuries was almost non-existent by the early years of 1750s. The data also showed that from the mid-18th century at the latest, overland postal routes were mainly used instead of oversea ones. In the 1790s, a certain decline occurred in the transmission speed between the Baltics and the Western Europe. This was probably at least partly caused by the onset of the French Revolutionary Wars.

Therefore, it could be claimed that the pre-industrial distant communication which had been formed by the rapid development of national postal services in the Northern Europe in the 17th century and which in the 18th century was still dependent on the speed of the messengers, stagecoaches and packet boats, had reached the limit of its capacity by the 1750s. At least with regard to time spent crossing the geographical space. It seems that the information exchange became faster in the Baltic Sea region during a relatively short period at around 1650–1720. For example, a letter sent from Riga to Tallinn arrived in ten days in the 1620s, in five days in the 1690s and in 1716, and in only two days in 1755. The speed achieved by mid-18th century was only exceeded when the telegraph line between Tallinn and Riga was built in 1857. The information costs that were lowered as a result of the establishment of national postal services and better coordination between them require more substantial proof. Researchers have found that the next “revolution” in that area occurred with the development of steam ships, the railroad and the telegraph during the period of 1830–1870. The limiting effect of physical distance on information exchange in terms of its “freshness” was not reduced significantly in the period examined in this dissertation.

From here, the focus shifted to other measurable aspects of information costs. The fourth article aimed to measure the upkeep costs of mercantile communication networks in the form of the merchants' postal expenses. I used the account books for postal expenses from Thomas Clayhills & Son from 1732 to 1808 as my source. The analysis was based on a relatively large number of observations – 4,408 letters. The price index of aggregated postal costs that attempted to take into account the change in the purchasing power of currency revealed a relative stability until the 1760s, followed by considerable decrease until the end of the reference period. The short-distance tariffs (the Baltic provinces, Interior Russia, Sweden, Finland) followed a different development path compared to long-distance tariffs. The latter were at their peak, possibly due to the effects of the Seven Years' War, in early 1760s. The short-distance

tariffs decreased consistently throughout the period. The cost-space convergence on the imperial level, i.e. within the borders of Russia, was particularly noteworthy.

In the light of previous research which has emphasized that there was little technological and institutional innovation in the field of long-distance communication in the period the results of the present article seemed surprising. The apparent convergence of the cost-space indicated that the so-called communication revolution which has often been associated with the technological innovations of the 19th century may have been a considerably more prolonged and gradual process and must have been much less dependent on the implementation of new technologies. As a possible interpretation of these results I proposed that the decrease in information transmission costs could be due to the exponential increase of trade flows in the Baltic Sea region precisely in the latter part of the 18th century. I argued that the growing trade must have increased the demand for mercantile information. This, in turn, in accordance with the inner logic of the postal service, could have caused the marginal cost of postal items to decrease. Though, compared to the developments accompanying the technological revolution, very few could afford the upkeep of dense transnational postal networks during the whole of the early modern period. In case of merchants, the high information costs had to be covered by profits from trade. The governmental establishment, based on its power monopoly, used the domestic postal system mostly free of charge. Third persons' connection to distant communication was principally intermediated by trading houses.

As an interim summary, it could be said that communication appeared as a dynamic domain of transaction costs in the early modern period. However, the periods examined were too short to achieve a greater power of inference. On the background of recent scholarly discussion, more important than the connection between the information costs and market performance is the statement that the spatial and temporal dimension of information exchange were factors that depended heavily on the socio-economic dimension of communication. This means that beside the distance as a physical obstacle the market relations developed during centuries had significantly influenced the shape of the communication world and the further development of market relations in turn depended on the inherited constitution of information. I therefore find that the study of market integration and disintegration processes which was the starting point of this study is incomplete without the study of the information flows of mercantile communication. The questions of what is the driving force of market integration and what are the powers initiating the development of communication systems are connected since one process is the source for the other and vice versa. Trade generated a constant need for an information flow that would cross great distances, it influenced the development of relevant institutions and provided resources for its infrastructure.

One must agree with the position of D. Ormrod and G. Persson mentioned in the introduction that one of the important factors behind the pre-industrial integration was the so-called first communication revolution. Also with the

claim of G. Federico et al that the non-synchronous spread of new media and information exchange systems had a different influence on the merchants' ability to respond to news and this may have been the main factor for the different development of econometrically measurable regional integration processes (see p. 27). It is important to emphasize that there was a third factor which interfered heavily in the interaction between communications systems and trade in the early modern period – the development of modern state. The denseness and extent of the information space was exceedingly determined by politics based on the desire for fiscal-military centralization. It determinedly started to develop national postal route networks everywhere in Northern Europe from the 17th century. By the 18th century, the politics based on the creation of early modern state had already significantly changed the North and Baltic Sea “world of communication”.

It was shown that the development of postal systems in the early modern period provided greater support for domestic integration and in certain aspects this occurred on the expense of transnational communication. This observation ties into the international discussion in one of the central questions of integration history: which is more important, the formation of state as a positive influence or internal market growth. According to the main branch of new institutional economics it was the expansion of centralized state that raised the market effectiveness to a new level and activated sustainable economic growth. It has been claimed that during the period before the formation of centralized state trade was based on mercantile networks which had high transaction costs and limited the development of trade. However, Esther Sahle for instance has emphasized the opposite view in the context of the development of statehood in the early modern Northern Europe. Informal networks supported international trade better than formal institutions.¹⁹² In the light of this dissertation it appears that she is largely correct. It appears that in the course of the expansion of state the integrating and disintegrating processes operating on Northern European transnational markets occurred simultaneously. Both the development of statehood and the expansion of trade influenced the development of communications systems and the latter in turn influenced the former two.

Örjan Simonson's research has shown how the postal system created during the period of the Swedish Empire did not promote the overseas provinces' integration with the motherland since the sea was an obstacle in moving information.¹⁹³ In this respect, the Baltic provinces' communication with the central power became considerably smoother after their annexation to Russia. For instance, Saint Petersburg with its 522 letters was at the top of all destinations within the correspondence of Thomas Clayhills & Son in 1752. However, due to the needs and possibilities of trade it was not Interior Russia but the

---

¹⁹² Sahle, Re-evaluating, 1, 37.

¹⁹³ Örjan Simonson 2009, Seventeenth-century virtual communities: Postal service and correspondence networks in the Swedish empire. *Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal*, 129/130 (3/4), (383–424) 386.

Baltic and North Sea space that led the way in terms of the density of the network of communication (see Figure 2). It must be pointed out that the Baltic Sea did not form a separate unit, it should be seen together with the North Sea as a single trade, communication and also cultural space. Within this region the network of contacts was much denser than it was between this region and the areas outside it. The borders of the region were determined by the traffic of goods and the network of information flows. Thereby the Baltic and North Sea region had a geographical advantage: the development of national postal systems enabled effective flow of information on land while goods could be transported cheaply by sea. Thus the early modern period in Northern Europe is especially significant since it was the first time that goods and information moved into different infrastructures. In the form of bills of exchange the international payment mechanisms also depended almost entirely on overland postal routes. In intercontinental trade such separation of payment and information flows only became possible with the construction of undersea telegraph lines.

It could be argued that this process must have had a significant effect on previous center-periphery relations in the space. Dutch historian Clé Lesger describes how Amsterdam became the central node of mercantile information due to its location in the intersection of waterways.¹⁹⁴ Since the goods and the information moved in the same infrastructure, an unprecedented amount of distant information accumulated in Amsterdam, providing both economic and cultural advantages. In the light of this dissertation it appears that Amsterdam's importance as a center of information must have decreased as the postal system evolved. Indeed, Amsterdam's position as the central market receded since late 17th century – simultaneously with the emergence of the new postal system. In place of one clearly dominant center of transport, storage, information, a multi-centered system seems to emerge. An overland postal traffic benefitted especially the development of Hamburg which was located on the intersection of east-west and north-south postal routes. Although there was a certain weakening of hierarchies at the top of the pyramid in the 18th century the information still organized itself largely on the principle of centers and periphery. Especially the local level information distribution remains clearly hierarchical, still supporting merchants at the intersections of major postal routes.

The next issue to discuss might be what the convergence of time-space and cost-space characteristic of the early modern period entailed in the field of distant information. It is clear that knowledge affects the nature of economic, political, cultural as well as personal decisions. The relationship between the quality of decisions and knowledge is more complicated. However, the practice of distant communication in the form of the letter common to the Age of

---

¹⁹⁴ Clé Lesger 2006, *The rise of the Amsterdam market and information exchange: Merchants, commercial expansion and change in the spatial economy of the low countries c. 1550–1630*. Ashgate: Aldershot, 242; 252.

Enlightenment doubtless had an effect on the development of the ideas of the period. New perspectives could be found by connecting the extensive correspondence networks of the 17th and 18th century, recently in the focus of Stanford University's project Mapping the Republic of Letters, and the dimensions of the time-space and cost-space of distant communication studied in this paper.¹⁹⁵

The effect on economy and, through that, on social relations is easier to observe. In this, it can indeed be claimed that not only did the nature of the decisions change but their quality also improved. Since economic decisions require the gathering, processing and recording of information, when information costs decrease the motivation to participate in the market increases. The decrease of information costs had to lead towards deeper integration, more trade and increasing division of labor. The latter, in turn, was the prerequisite for Smithian growth. M. Cassoni points out another law related to information costs.¹⁹⁶ Better exchange of information encourages the replacement of storage costs with information costs. This means that more information is processed and less stock is kept. This reduces the need for working capital which can be channeled into other activities. It is probably not a coincidence that channeling the mercantile capital into fixed assets was characteristic to the Industrial Revolution and thus partly outcome of pre-industrial information revolution. The same process made the organizing of long-distance trade less capital-intensive, enabling new kinds of agents to enter the market and new types of forms of exchange to develop. Today the market widening, market deepening and transformation of the role of intermediaries due to decrease in information costs can be easily observed in internet commerce.

Equally important is the observation that the closed or open nature of the network directly depends on information costs. According to the popular approach early merchant networks were limited mainly in terms of criteria outside the economy. Those were usually either religion, nationality (language) or kinship. With the decrease of information costs the same amount of trust could be generated in a larger and/or less homogenous network. Whether and how the historical decreasing of information costs enabled the growth of networks could further be studied on the example of the three trading houses discussed here whose correspondence has been preserved in great extent.

The issue of the closed or open networks borders on the question of public vs private information. German historian Wolfgang Behringer who is the author of an in-depth study of the so-called first or pre-industrial communication revolution claims that early on there was any difficulty with construction of the "public sphere" in the sense of Jürgen Habermas on the local and temporary level (e.g. fairs, riots) but it lacked geographical reach and durability.¹⁹⁷ Such lasting inter-local public sphere evolves in the Northern Europe in the form of

---

¹⁹⁵ See: <http://republicofletters.stanford.edu/index.html>.

¹⁹⁶ Casson, *Information and organization*, 276–277.

¹⁹⁷ Behringer, *Im Zeichen des Merkur*, 673.

mercantile correspondence networks during the Late Middle Ages and the early modern period and gradually spreads to the domains of politics and culture. Ö. Simonson has discussed the networks mediated by early distant communication in terms of “virtual communities”.¹⁹⁸ It must be pointed out that only with the emergence of national postal system which as principally open to all did distant information gradually change from exclusive luxury to a commodity that was available to everyone. While some authors (in particular John McCusker and Cora Gravesteijn) have emphasized the importance of printed media in the development of a new kind of commercial public sphere this dissertation indicates that the increased reliability of communication and its gradual fastening and cheapening in the course of the evolution of the postal system were preconditions for the wider spread of printed media.¹⁹⁹ The role of commercial printed media in the information practices of Estonian trading houses increased noticeably during the 18th century but the new information carriers mainly circulated as annexes to the private letters of merchants and only in the next century did the majority of the information shift to the new kinds of impersonal channels. In this context, the unique collection of mercantile publications preserved in the archives of the companies of Pärnu deserve more in-depth study in the future (see p. 44).

Already Werner Sombart and later Jan Willem Veluwenkamp provided a gradual development model describing how the development of information systems and the gradual lowering of their upkeep costs determined the market economy evolution from simple regional exchange to global capitalism.²⁰⁰ The issues concerning the connection between the alternating information regime, the functions of a merchant, and the change of merchants status in society have received less attention. Observing the representations of a merchant in the Western culture it becomes clear that being involved in long-distance trade did not entail equal social prestige in different times. It is the end of the Middle Ages and the early modern period that stand out as the golden era of the merchant. The functions of lower status related to the crossing of physical space were then transferred to ship-owners and captains. The merchant began to manage his business from behind his desk at his office. There was a simultaneous increase the information and contact function of the merchant’s occupation which included the synthesizing of local and distant information from different sources in order to connect the supply and demand across great distances. Making use of the term coined by Anthony Giddens, they constituted an ‘expert

---

¹⁹⁸ Simonson, Seventeenth-century virtual communities, 383–424, in particular 390–992.

¹⁹⁹ For example: McCusker, Gravesteijn, *The Beginnings of Commercial and Financial Journalism*.

²⁰⁰ Werner Sombart 1902, *Der moderne Kapitalismus*, 2 Band: *Theorie der kapitalistischen Entwicklung*, Leipzig: Duncker & Humbolt, 411–418; Jan Willem Veluwenkamp 2006, *International business communication patterns in the Dutch commercial system, 1500–1800*. In H. Cools (ed.), *Your humble servant: Agents in early modern Europe*, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 121–134.

system' which was fluent in the norms and practices of distant communication and mediated the regional and the interregional.²⁰¹

To take the discussion further it could be hypothesized that the high prestige of the merchant in the early modern period society was partly due to his exclusive monopoly of distant information. Information was the mainstay of the merchant's economic and political power. The non-mercantile information from different corners of the world naturally accumulated in the merchant's hands as a by-product of his principal activity. As the communication systems opened up the merchant's functions as information hub was gradually shared out. Already during the early modern period brokers, merchant bankers, information agencies and journalism separated from the occupation of the merchant.²⁰² Due to this, the exclusive distant information which formerly accumulated in the hands of the merchant started to circulate in an increasingly market-based manner and the merchant's prestige in the hierarchy of the social division of labor receded. Thus the Western merchant as a Weberian ideal type remains as a historical phenomenon which emerges in the Late Middle Ages and falls again in the 19th century. From the perspective of historical evolution it was not so much a rise and a fall but the accumulation and dispersion of the merchant's functions due to transformation of the institutional and technological conditions that determined the space of communication.

To conclude, I would like to return to the idea of the market as an "invisible hand". The thinkers of Scottish Enlightenment in late 18th century were the first to develop a vision of the market as a spontaneous order, i.e. developed as a consequence of human activity but independent of human will. In the 20th century, an influential Austrian school developed the idea further. They thought of the market as a non-hierarchical and spontaneously emerging organization where the price functions as the mechanism that coordinates the activities of many individuals.²⁰³ However, there was no place for historical development in their dictate of "free price". The market, while competing with other allocative systems, was eternal by nature. In the light of the present thesis the market appears as something created by people during the history and always intertwines with other social systems – hierarchies and networks. The North and Baltic Sea trade system was an essential incubator of transnational market relations in the Late Middle Ages and the early modern period and constituted an important stage in the emergence of the modern impersonal market. The dense multilateral thicket of trade routes of the 18th century Northern Seas was also the view that greeted the eye of the Scottish enlighteners looking for universal market principles and was the basis for the construction of market economy as the principle for maximizing common good. There were enough

---

²⁰¹ See: Anthony Giddens 1991, *Consequences of Modernity*, Oxford, in particular p. 27.

²⁰² Engel, *Homo oeconomicus*, 164–166.

²⁰³ See: Fritz Machlup 1984, *Knowledge: its creation, distribution, and economic significance*, vol. III (*The economics of information and human capital*), Princeton: Princeton University Press, 188–189.

small businesses competing in the Baltics since it was relatively easy to enter the market, risks were low and political barriers were smaller compared to intercontinental or colonial trade. An important aspect supporting market integration was the rapid development of the postal system. It became a distinctive feature of the North and Baltic Sea space that early on the payment and information flows servicing the flows of goods started to move via alternative channels which significantly increased the speed of the trade cycles. The key persona in the development of distant communication systems was the merchant with his specific information culture and practices. He left the “stage of history” in the 19th century, leaving behind a giant-sized offspring – global capitalism. Owing to the latter, market has become a Leviathan, loved by some and hated by others, who steers the world in the direction welcome to some and unwelcome to others. Let this dissertation be considered a modest attempt to think on the interdependencies between information, temporal-spatial distance, freedom and openness as modern categories on the one side and the historical development of market relationships on the other side.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Hannes Vinnal
Sünniaeg: 30. mai 1987, Tallinn
Aadress: Gensinger Str. 82, 10315 Berlin
Telefon: +372 5350 6640
E-post: hvinnal@ut.ee

Hariduskäik:

2011–2019 Tartu Ülikool, Ajalugu, doktoriõpe
2014 Greifswaldi ülikool (Saksamaa), külalisüliõpilane
2012 Münsteri ülikool (Saksamaa), külalisüliõpilane
2009–2011 Tartu Ülikool, Ajalugu, MA (Eesti ajalugu)
2006–2009 Tartu Ülikool, Ajalugu, BA
2003–2006 Tallinna Reaalkool

Peamised uurimisvaldkonnad:

Sotsiaaalajalugu, tarbimisajalugu, kommunikatsioon ja integratsioon varauusajal, Eesti ettevõtete ja tööstuse ajalugu

Uurimistööga seotud publikatsioonid:

Vinnal, Hannes (ilmumas). Tallinn Vene tsaaririigi kesk võimu huviorbiidis. T. Kala (toimetaja). Tallinna ajalugu, III osa, Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv.
Vinnal, Hannes (ilmumas). Tallinn tööstuslinnana Põhjasõja lõpust kuni 1870. aastateni. T. Kala (toimetaja). Tallinna ajalugu, III osa, Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv.
Vinnal, Hannes (ilmumas). Tallinn kaubalinnana Põhjasõja lõpust kuni 1870. aastateni. T. Kala (toimetaja). Tallinna ajalugu, III osa, Tallinn, Tallinna Linnaarhiiv.
Vinnal, Hannes (2018). Cost–distance ratio in change: Transmission rates of commercial correspondence in the North and Baltic Sea region, 1732–1808. *Scandinavian Economic History Review* 66, 264–282.
Vinnal, Hannes (2018). Mõis ja mõisnikud. A. Hindremäe (koostaja), V. Aitsam (toimetaja). *Ingliste. Rajakaar*, 13–37.
Vinnal, Hannes (2015). Aeg on raha: kaupmeeste kirjad Põhja-Euroopa postiteedel 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandi algul. A. Seene (toimetaja). *Eesti Maanteemuuseumi toimetised*, Eesti Maanteemuuseum, 51–74.
Vinnal, Hannes (2014). The world refuses to shrink: the speed and reliability of information transmission in North and Baltic Sea region, 1750–1825. *European Review of Economic History* 18, 398–412.
Vinnal, Hannes (2013). Der baltische Getreidehandel und das internationale Preisniveau: Der Roggenpreis in Reval im 18. Jahrhundert. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 8, 103–126.

- Vinnal, Hannes (2011). Kaubabilansi kujunemine ja rahvusvaheliste maksete liikumine Läänemere regioonis 18. sajandil: Tallinna kaupmehe Thomas Clayhillsi näide. *Ajalooline Ajakiri*, 265–285.
- Vinnal, Hannes (2010). Balti aadli elulaad arveraamatute peeglis. Möisniku-perekond de la Barre kaubalis-rahalsed suhted 1730. ja 1740. aastatel. *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 3, 68–81.

CURRICULUM VITAE

Name: Hannes Vinnal
Date of birth: May 30, 1987, Tallinn
Address: Gensinger Str. 82, 10315 Berlin
Contact: hvinnal@ut.ee

Education:

2011–2019 University of Tartu, doctoral studies, history
2009–2011 University of Tartu, master studies, history
2006–2009 University of Tartu, bachelor studies, history
2003–2006 Tallinna Reaalkool, gymnasium

Field of research:

Social history, history of consumption and material culture, history of communication and integration, business history and industry

Publications:

- Vinnal, Hannes (in print). Tallinn Vene tsaaririigi keskvoimu huviorbiidis. T. Kala (ed.), Tallinna ajalugu, III osa, Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv.
- Vinnal, Hannes (in print). Tallinn tööstuslinnana Põhjasõja lõpust kuni 1870. aastateni. T. Kala (toimetaja). Tallinna ajalugu, III osa, Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv.
- Vinnal, Hannes (in print). Tallinn kaubalinnana Põhjasõja lõpust kuni 1870. aastateni. T. Kala (toimetaja). Tallinna ajalugu, III osa, Tallinn, Tallinna Linnaarhiiv.
- Vinnal, Hannes (2018). Cost–distance ratio in change: Transmission rates of commercial correspondence in the North and Baltic Sea region, 1732–1808. *Scandinavian Economic History Review* 66, 264–282.
- Vinnal, Hannes (2018). Mõis ja mõisnikud. A. Hindremäe (ed.), *Ingliste. Rajakaar*, 13–37.
- Vinnal, Hannes (2015). Aeg on raha: kaupmeeste kirjad Põhja-Euroopa postiteedel 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandi algul. A. Seene (ed.), *Eesti Maanteemuuseumi toimetised*, Eesti Maanteemuuseum, 51–74.
- Vinnal, Hannes (2014). The world refuses to shrink: the speed and reliability of information transmission in North and Baltic Sea region, 1750–1825. *European Review of Economic History* 18, 398–412.
- Vinnal, Hannes (2013). Der baltische Getreidehandel und das internationale Preisniveau: Der Roggenpreis in Reval im 18. Jahrhundert. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 8, 103–126.
- Vinnal, Hannes (2011). Kaubabilansi kujunemine ja rahvusvaheliste maksete liikumine Läänemere regioonis 18. sajandil: Tallinna kaupmehe Thomas Clayhillsi näide. *Ajalooline Ajakiri*, 265–285.

Vinnal, Hannes (2010). Balti aadli elulaad arveraamatute peeglis. Mõisniku-perekond de la Barre kaubalis-rahalisel suhtel 1730. ja 1740. aastatel. Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 3, 68–81.

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiiemaa.** Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaḍḍavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Pöldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi.** Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.
27. **Kaarel Vanamõlder.** Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsid 17. sajandi lõpul – Revalsche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. Tartu, 2012, 221 lk.
28. **Laine Randjärv.** Loovisiksuse roll Eesti laulupeoliikumises aastatel 1940–1980. Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe epistolaarse pärandi põhjal. Tartu, 2013, 305 lk.
29. **Meelis Saueauk.** Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu, 2013, 355 lk.
30. **Ivo Juurvee.** Riigisaladuse kaitse Eesti Vabariigis 1918–1940. Tartu, 2013, 282 lk.
31. **Mari Nõmmela.** Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2013, 213 lk.
32. **Kristi Kukk.** Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani. Tartu, 2013, 180 lk.
33. **Helen Rohtmetts-Aasa.** Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Tartu, 2014, 166 lk.
34. **Olev Liivik.** Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953. Tartu, 2014, 349 lk.
35. **Reigo Lokk.** Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnoliitilised konfliktid. Tartu, 2015, 465 lk.
36. **Tõnis Tatar.** Kolmas tee Eesti NSV kunstis: avangardi ja võimumeelsuse vahel. Tartu, 2015, 295 lk.
37. **Madis Maasing.** The Role of the Bishops in the Livonian Political System (in the First Half of the 16th Century). Tartu, 2016, 318 p.
38. **Liisi Esse.** Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Tartu, 2016, 210 lk.
39. **Tarvo Kärberg.** Digital Preservation of Knowledge – a theoretical-practical research at the National Archives of Estonia. Tartu, 2016, 183 p.

40. **Algo Rämmer.** Haritlased ja Balti kultuurikoostöö 1920.–1930. aastatel. Tartu, 2016, 203 lk.
41. **Kristjan Luts.** Eestlastest ajateenijad ja ohvitserid Nõukogude Liidu relvajõududes 1956–1991. Tartu, 2017, 246 lk.
42. **Mihkel Mäesalu.** Liivimaa ja Püha Rooma keisririik 1199–1486. Tartu, 2017, 363 lk.
43. **Karl Stern.** Mittetariifsete kaubandusmeetmete rakendamine 1930. aastatel Eesti Vabariigi näitel. Tartu, 2017, 182 lk.
44. **Janet Laidla.** Ajalookirjutust mõjutanud tegurid varauusaegsel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal. Tartu, 2017, 311 lk.
45. **Mari-Leen Tammela.** Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940. Tartu, 2017, 417 lk.
46. **Kadi Polli.** Valgustuskunst. Balti kunstiharrastusest ja joonistuspraktikatest 18. ja 19. sajandi vahetusel. Tartu, 2019, 369 lk.